حکومەتی هەرێمی کوردستان - عێراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

پۆلی حەوتەمی بنەڕەتی

حكومەتی هەرێمی کوردستانی عێراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پڕۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

پۆلی حەوتەمی بنەڕەتی

دانانی
لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە

بژارکردن و داڕشتنەوەی هەردوو بەشی ڕێزمان و ئەدەب

یاسین عوسمان حەسەن   شێرکۆ ئەحمەد حەویز
ڤارتێکس مۆسیس سەرکیسیان   محەمەد ئەحمەد محەمەد   ئەڵمان ئەحمەد سەلیم

چاپی سێیەم   ٢٧٠٩کوردی   ٢٠٠٩زایینی

چاپخانەی ئەکاسیا - هەولێر

سەرپەرشتی. زانستی چاپ: سادق ئەحمەد عوسمان
سەرپەرشتی هونەری چاپ: مهدی عباس قادر
عوسمان پیرداود
نەخشەسازی ناوەڕۆك و بەرگ : عـــــادل زرار
جێبەجێکردنی بژاری هونەری : ئاری محسن احمد

پێشەکی:

وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستانی عیراق لێژنەیەکی پێکهێنا بۆ پێداچوونەوەو بژارکردنی پەرتووکی زمانو ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی، لێژنەکە دەستی بە کارەکانی کردو، بەتایبەتی دەستکاری هەردوو بەشی ڕێزمانو ئەدەبی کرد. بەشی ڕێزمانی ئەم پەرتووکە بە جۆرێکی وا دارێژراوە کە نموونەی لە هەردوو زارە سەرەکییەکەی زمانی کوردی تێدابێت، بۆ ئەوەی قوتابییانمان هەر زوو شارەزای هەردوو زاری سەرەکی زمانەکەیان بنو هەروەها بۆ ئەوەش کە بیسەلمێنین زمانی کوردی لە بنچینەو بنەما سەرەکییەکانیدا یەك زمانەو ئەو جیاوازییەی لە نێوان زارەکانیدا هەیە ئەوەندە نییە کە ببێتە جێی مەترسی.

داوا لە مامۆستایانی بەڕێزی بابەتەکە دەکەین کە بایەخێکی زۆر بە چۆنیەتی خستنە ڕوو و گوتنەوەی بەشی ڕێزمانی ئەم پەرتووکە بدەن، نموونە لە هەردوو زاری سەرەکی زمانی کوردی بخەنە بەردەم قوتابیانو خوێندکارانو بەرپرسیان بکەن بەرامبەر ئەو نموونانە، وا بکەن قوتابیانو خوێندکاران بکەن بە دۆستی زمانەکەیانو گیانی لێکۆڵینەوەو تیشك خستنە سەر هەموو کون وقوژبنێکی زمانەکەیان بخەنە دڵیانەوە.

بەشی ئەدەبەکەش، دەستکارییەکی تەواوی تێدا کرا، ژیانی شاعیرانو نووسەران بەدرێژی باسکراوەو نموونەی شیعرو پەخشانی ئەوانی تێدایە لەگەڵ هەر نموونەیەکیش ئەو بڕە شیعرە یان پەخشانەمان نیشان داوە کە دەبێ قوتابی لە بەری بکات تکامان لە مامۆستایان ئەوەیە کە پابەند بن بەم دەست نیشان کردنە.

دیارە هیچ کارێکیش بێ کەمو کورتی نابێ، بۆیێ داوا لە مامۆستایانی بەڕێز دەکەین، هەر جۆرە کەمو کورتیو ناتەواوییەکی بەرچاویان دەکەوێ، تۆماری بکەنو بە ڕێگەی بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی پارێزگەکانیان ئاگادارمان بکەنەوە، بۆ ئەوەی تێبینیو پێشنیازەکانیان بخەینە بەرچاو.

لێژنەی بژارکردنو داڕشتنەوە

﴿بەشی ڕێزمان﴾

١. کەرەستەکانی نووسین
٢. دەنگەکانی زمان و پیتەکانی وشە
٣. شێوەکانی وشە
٤. بڕگەکانی پەیڤ (وشە)
٥. جیاوازی نێوان ڕستەو گرێ
٦. جۆرەکانی ڕستە (ڕستە بە پێی ناوەڕۆك)
٧. ڕستەی ڕاگەیاندن: ئـ- ڕستەی ئەرێ ب- ڕستەی نەرێ
٨. ڕستەی پرس
٩. ڕستەی سەرسوڕمان
١٠. بنچینەکانی ڕستە:
ئـ- (بکەر) کاری تەواو ب- (نیهاد) کاری ناتەواو
١١. کار: ئـ- کاری تەواو ب- کاری ناتەواو
١٢. دیارخەری ناو- تەواوکەری کار
١٣. ناو
١٤. جۆرەکانی ناو:
ئـ- ناو لەڕووی ناوەڕۆکەوە (ناوی تایبەتی، گشتی، کۆمەڵ)
ب- ناو لەڕووی هەبوونەوە (ناوی بەرجەستەو ناوی واتایی)
١٥. ئەرکی ناو لەڕستەدا:
١٦. جێناوی کەسی سەربەخۆ:
(ئـ) جێناوی کەسی سەربەخـۆ
(ب) جێناوی کەسی سەربەخۆ
(پ) جێنای کەسی سەربەخـۆ
١٧. چاوگ
١٨. کار لەڕووی دەم و کاتەوە:
ئـ. کاری ڕابوردوو (بۆری)
ب. کاری ڕانەبوردوو
پ. کاری داخوازی

کەرەستەکانی نووسین

-ب-	-ئـ-
ڕستە	پیت
↓	↓
گرێ	بڕگە
↓	↓
وشە	وشە
↓	↓
بڕگە	گرێ
↓	↓
پیت	ڕستە

لە قۆناغی سەرەتاییدا کەرەستەکانی نووسینتان خوێندووە، ئەویش لە بچووکترین کەرەستەوە کە (پیت)ە، ئنجا بە لێکدانی دوو پیت یان زیاتر (بڕگـە)تـان دروستکردووە، پاشـان لـە بڕگـەکانیش (وشـە)تـان دروستکردووەو دوو وشە یان زیاتریشتان داوەتە پاڵ یەکترو (گرێ)تان دروستکردووە، ئەمانەشتان بە چەند قۆناغێکی یەکبەدوای یەکدا خوێندووە تا وەکو توانیوتانە (ڕستە)ش دروست بکەن، هەر وەك لە خشتەی (ئـ) دا بە ئاشکرا لە بچووکترین کەرەستەوە بۆ گەورەترین کەرەستەی نووسین فێرکراون، بەڵام خوێندکاری خۆشەویستم ئەم ساڵ لە قۆناغی ناوەندیدا بە شێوەیەکی دیکە بە بابەتەکەدا دەچینەوە کە لە گەورەترین کەرەستەی نووسینەوە بۆ بچووکترین کەرەستە دووبارە دەیانخوێنن، هەر وەك لە خشتەی (ب)دا بە ئاشکرا دیارە.

ڕاهێنان

(گریٚ، پیت، وشه، ڕسته، بڕگه)

١. ئـەم كەرەسـتانە لـە بـچووكترین كەرەسـتەوە بـۆ گـەورەترین كەرەستە ڕیٚز بكە.

٢. بچووكترین كەرەستەی نووسین چییە؟

٣. لە پیت گەورەتر چییە؟

٤. لە (بڕگە) گەورەتر چییە؟

٥. دوو وشـە بـەهۆی ئـامرازی خـستنەسەری (ی)یـەوە بدرێتـە پـالٚ یەكدی چی لیٚ دروست دەبێت؟

٦. گەورەترین كەرەستەی نووسین چییە؟

٧. ئـەمجارە كەرەسـتەكانی نووسـین لـە گـەورەترین كەرەسـتە بـۆ بچووكترینیان ڕیٚز بكە.

لیٚكدانەوەی وشەكان:

وشە	:	پەیڤ
خۆشەویست	:	خۆشتڤی
گەورە	:	مەزن
بچووك	:	بچیك
ئەمجارە	:	ڤی جارەی

دەنگەکانی زمانو (پیتەکانی وشە)

١. داری ئازادی بە خوێن ئاو دەدرێت.

٢. سیروان ڕووبارێکی کوردستانە.

٣. برا لە پشت برا بێت، مەگەر قەزا لەلای خوا بێت.

٤. کۆمەڵە شاخێك سەختو گەردن کەش

ئاسمانی شینی گرتۆتە باوەش

ئەگەر بە وردی سەرنجی ئەو ڕستانەی سەرەوە بدەین، بۆمان دەردەکەوێت، کە هەر یەکەیان لە چەند وشەیەك پێکهاتووە، کە بەشێوەیەکی تایبەت ڕێز کراونو دراونەتە دەم یەکترو واتاو مەبەستێکی تەواو دەبەخشن، وشەکانی ئەم دێرانەش هەر یەکەیان لە بڕگەیەك یان چەند بڕگەیەك پێکهاتوون، بڕگەش بەهیچ شێوەیەك بەبێ بزوێن نابێت.

ئەگەر ئەو بڕگانە زیاتر شیبکەینەوە، بۆمان دەردەکەوێت، کە هەر بڕگەیەك لە چەند دەنگە زمانێك پێکهاتوون، بۆ نموونە بڕگەی (دا) لە هەردوو دەنگی (د)و (ا) پێکهاتووە، کە هەر یەکەیان دەنگێکە لە دەنگەکانی زمانی ئادەمیزادو بەم پێیە هەموو زمانێك کۆمەڵە دەنگێکی تایبەتی خۆی هەیە، کە بە هۆیانەوە وشەو ڕستەکان دروست دەکرێن دەبنە مایەی گفتوگۆو ئاخاوتن لە نێوان کەسانی سەر بە یەك زماندا، ئەو دەنگانەش دیارە هەر یەکەیان شێوەی دەربڕینو هاتنە دەرەوەیان،

له ئەندامی ئاخاوتن، (قورگ، زمان، ددان، لێو،... هتد) هەر یەکەیان بە گوێرەی خۆی بەشداری تێدا دەکات. ئەو دەنگانەی کە تایبەتن بە زمانی کوردی بۆ هەر یەکەیان هێمایەك دانراوە کە بە پیت ناو دەبرێن، بۆ ئەوەی لە کاتی نووسیندا بناسرێنەوە، بۆ وێنە، دەنگی (ك) کاتێك لە دەم دێتە دەرەوە، تەنیا جۆرە ئاوازێکەو بە گوێ دەیبیستینو هەستی پێ دەکەین.

هەر کۆمەڵە مرۆڤێك هاتووەو هێمایەکی بۆ داناوە، بۆ نموونە لەلای هەندێ لەو کۆمەڵە مرۆڤانە ئەم دەنگە بە هێمای (ك)و لەلای هەندێکی تریش بە هێمای (k)و لەلای خەڵکانی تریش بە هێمای جیاواز لەم دوو هێمایە دەستنیشان کراوە. ئەو هێمایەی کە بۆ هەر یەك لە دەنگەکانی زمان دانراوە لای ئێمە بە (پیت) ناو دەبرێت.

لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت، کە پیت هێماو وێنەی ئەو دەنگانەیە، کە لە نووسیندا بەکاردێن، دەنگەکانی زمانیش هەیانە لە دەربڕیندا گرانو هەیانە ئاسانە. بەم شێوەیە دەتوانین دەنگەکانی زمانی کوردی بکەین بە دوو کۆمەڵەوە.

١. **دەنگە نەبزوێنەکان:** هەموو ئەو دەنگانە دەگرێتەوە کە دەربڕینیان گرانەو بە یارمەتی دەنگە بزوێنەکانەوە لە دەم دێنە دەرەوە بۆ هەر یەکێك لەم دەنگانە وەك لەسەرەوە باسکرا، هێمایەکی تایبەت دانراوەو پێی دەگوترێت (پیت).

کەوابوو دەتوانین دەنگە نەبزوێنەکانی زمانی کوردی بەم شێوانەی خوارەوە بنووسین (ئـ، ب، پ، ت، ج، چ، خ، ح، د، ر، ڕ، ز، ژ، س،

ش، ع، غ، ف، ڤ، ق، ك، گ، ل، ڵ، م، ن، هـ ، و، ی) لێرەدا بۆمان دەرکەوت، کە ژمارەی ئەو دەنگانە (٢٩) دەنگەو بەو هێمایانەی کە بۆ هەر یەکێك لەو دەنگانە دانراوە دەگوترێت پیت. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە لەزمانی کوردیدا (٢٩) پیتی نەبزوێن هەیە.

٢. **دەنگە بزوێنەکان:** هەموو ئەو دەنگانە دەگرێتەوە، کە بە ئاسانی لە دەم دێنە دەرەوەو یارمەتی دەنگە (نەبزوێن)ەکان دەدەن بۆ ئەوەی بە ئاسانی بێنە گوتنو دەربڕین. ئەم دەنگانەش هەر وەك دەنگەکانی کۆمەڵەی یەکەم بۆ هەر یەکەیان هێمایەك دانراوە، بۆ ئەوەی بنووسرێنو بخوێنرێنەوە، دەنگە بزوێنەکانیش ئەمانەن: (ا،ە ، و، ۆ، وو، ی، ێ، i) بەو هێمایانەش کە بۆ هەر یەکێك لەو دەنگانە دانراوە پێی دەگوترێت (پیت)، ژمارەی ئەم دەنگانەش (٨) دەنگەو هەر دەنگە هێمای تایبەتی خۆی هەیە، وەك لەمەو پێش بەرچاومان کەوت، کە واتە بە هێمای نووسراوی ئەو دەنگانە دەڵێن (پیتە بزوێن)ەکانی زمانی کوردی، وە لە پیتە بزوێنەکاندا بزوێنی کورتی (i) هەیە، کە بەم (ئەلفبێ)یەی ئێستا پێی دەنووسین هێمای تایبەتی خۆی بۆ دانەنراوە، وەك ئەو بزوێنە کە لەم وشانەی (ژن، من، مل، دڵ، شل، کل،....)دا هەنو پیتە (بزرۆکە)کە کەوتۆتە نێوان هەردوو پیتە نەبزوێنەکانەوە، بەلام دەریش نەکەوتوون، چونکە هەر وەك ئاماژەمان پێدا بە نووسینی ئەم پیتی (ئەلفبێ)یەی ئێستامان دەرناکەون، کەچی بە نووسینی پیتی لاتینی زۆر بە ئاشکرا دەردەکەون، وەك

وه هـەر لەبـەر ئـەوەی ئـەم (jin, min, mil, dil, şil, kil,...) بزوێنە زۆر كورتەو هێمای تایبەتی خۆی نییە، بۆیە پێی دەگوترێت (بزرۆكە).

تێبینی/ چۆن پیتی (و، ی)ی نەبزوێن لە پیتـی (و، ی)ی بـزوێن جیـا دەكەینەوە؟

١. پیتی (و، ی)ی بزوێن هەرگیز لەسـەرەتای وشـەو بڕگـەوە نایـەنو ئەوەی لەم شوێنانەدا هـات بێگومـان پیتـی (و– ی)ی نەبزوێنـە، وەك (وەرزش، وازی، والآ، یاری،...).

٢. هەر كاتێك لـە پـێشو لـەدوای پیتـی (و، ی)یـەوە پیتێكـی بـزوێن هەبێت، ئەوا ئـەم (و، ی)یـە بێگومـان دەبنـە پیتـی نـەبزوێن وەك (سێو، شێو، لاو لاو، تاو تاو،...).

٣. ئەگەر لە پێش یان لەدوای پیتی (و، ی)یەوە پیتێكـی (نـەبزوێن) هاتبێـت ئـەوا ئـەم (و، ی)یـە دەبنـە پیتـی (بـزوێن) وەك (كـورد، دەستگوشین، بڕین، فڕین،...).

٤. هەرگیز لە زمانی كوردیدا دوو پیتی (بزوێن) بە دوای یەكدا نایەن.

دەستوور:

دەنگ: بچووکترین دانەی ئاخاوتنە، کە لە دەم دێتە دەرەوە.

پیت: ئەو هێما تایبەتییانەیە، کە بۆ هەر یەکێك لە دەنگەکانی ئاخاوتنی مرۆڤ دانراوە، واتا (پیتەکان وێنەی دەنگەکانن) پیتەکانیش بە گشتی دەکرێن بە دوو بەشەوە:

١. پیتە نەبزوێنەکان: ئەو پیتانەن کە لەدەربڕینو ئاخاوتندا گرانو بە هۆی پیتە بزوێنەکانەوە لە دەم دێنە دەرەوەو ژمارەیان لە زمانی کوردیدا (٢٩) پیتە.

٢. پیتە بزوێنەکان: ئەو پیتانەن کە بە ئاسانی لە دەم دێنە دەرەوەو یارمەتی پیتە نەبزوێنەکان دەدەن بۆ ئەوەی بە ئاسانی بێنە گوتنو ژمارەیان لە زمانی کوردیدا (٨) پیتە، کە لەناو خۆیاندا دەبن بە دوو جۆرەوە:

ئـ- پیتە بزوێنە کورتەکان: (بزرۆکە، ە، و، ی).

ب- پیتە بزوێنە درێژەکان: (ا، ۆ، وو، ێ).

لێکدانەوەی وشەکان:

ئاخاوتن	:	ئاخافتن ، پەیڤین
بنووسرێنەوە	:	بهێتە نڤیسین
پێیدەگوترێت	:	دبێژنێ
بە ئاسانی	:	بسانایی، بساناهی
ئێستا	:	نووکە، نهۆ، هەنوکە

ڕاهێنانی (١)

پیته بزوێن‌و نه‌بزوێنه‌کان له‌م وشانه‌دا ده‌ربهێنه:

(گه‌ڵا، که‌یبانوو، به‌ڕوو، کارێز، دۆ، گڵه زه‌رده، هه‌نگ، کورد، گه‌نم، که‌روێشك، که‌وچك)

ڕاهێنانی (٢)

ژماره‌ی پیته بزوێنه‌کان چه‌نده؟ بیاننووسه‌و بۆ هه‌ر یه‌که‌یان دوو وشه‌ی جیاواز به نموونه بهێنه‌ره‌وه.

ڕاهێنانی (٣)

وه‌ڵامی ئه‌م پرسیارانه‌ی خواره‌وه بده‌ره‌وه:

١. ئایا ده‌گونجێت پیتی بزوێن بکه‌وێته سه‌ره‌تای وشه‌و بڕگه‌وه؟

٢. ئایا له‌زمانی کوردیدا ده‌گونجێت دوو پیتی بزوێن به دوای یه‌کدابێن؟

٣. جیاوازی له نێوان پیتی (یـ) سه‌ره‌تایی وشه‌ی (یاری)و پیتی (یـ) له وشه‌ی (میر)دا چییه؟ ڕوونی بکه‌وه.

٤. پیتی (و) له دوو وشه‌دا بهێنه‌ره‌وه به مه‌رجێك جارێك (بزوێن) بێت‌و جارێك (نه‌بزوێن).

شێوەکانی وشە

وشەی سادە	وشەی داڕێژراو	وشەی لێکدراو
کورد	کوردستان	کورد زمان
داس	داسوولکە	تەورداس
ڕەش	ڕەشۆکە	ڕەشماڵ
ڕۆژ	بە ڕۆژ	ڕۆژهەڵات
دەم	بێ دەم	گوڵ بەدەم
ئاسن	ئاسنگەر	سەر ئاسن
چاو	چاویلکە	چاوکاڵ
دڵ	نا بەدڵ	دڵخۆش
کردن	کردنەوە- هەڵکردن	چاککردنەوە
دار	دارەوان	دارگوێز

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە گوتراوەکانی ڕیزی (ئـ) دەبینین هەر یەکەیان شێوەیەکەو لە چەند پیتێکی ڕیزکراو پێکهاتووەو ئەم پیتانە بەسەر یەکەوە واتایەکی تەواویان دروستکردووەو بە هەر یەکێکیان دەگوترێت

(وشه). ئه‌م وشانه زۆر ساده‌و ساكارن‌و هیچ زیاده‌یه‌ك (پێشگر، پاشگر) نه‌چۆته سه‌ریان و ته‌نیا یه‌ك مه‌به‌ستیان تێدا به‌دی ده‌كرێت، بۆیه به هه‌ر یه‌كێك له‌مانه ده‌گوترێت (وشه‌ی ساده)و ده‌توانین به ئاسانی‌و به‌پێی پێویست هه‌ر یه‌كه‌یان له ڕسته‌دا به‌كاربهێنین، هه‌روه‌ها ئه‌م جۆره وشانه بنجین‌و به‌شێكی زۆری وشه‌كانی دیكه‌ی زمان له‌مانه‌وه وه‌رده‌گرین.

ئه‌گه‌ر بڕوانینه وشه‌كانی ڕیزی (ب) ده‌بینین هه‌ر یه‌كه‌یان پێیان ده‌گوترێت (وشه‌ی ناساده)، كه ئه‌ویش ده‌بێت به دوو جۆر:
١- (وشه‌ی داڕێژراو) ئه‌م جۆره‌ش له دوو به‌ش پێكهاتووه، به‌شێكیان بنجی‌و واتاداره‌و ئه‌وی دیكه‌یان زیاده‌یه‌و بێ واتایه‌و به هه‌ردووكیان به‌سه‌ر یه‌كه‌وه وشه‌یه‌كی نوێیان بۆ واتایه‌كی نوێ دروستكردووه‌و داڕشتووه، بۆ نموونه وشه‌ی (كوردستان) له دوو به‌ش پێكهاتووه، به‌شی (كورد) كه وشه‌یه‌كی بنجی ساده‌ی واتاداره‌و سه‌ربه‌خۆ ده‌توانرێت له ڕسته‌دا به‌كاربێت‌و به‌شی (ستان) كه ئه‌مه‌یان زیاده‌یه (پاشگر)ه خراوه‌ته دوای وشه‌ی (كورد)ه‌وه بۆ ئه‌وه‌ی هه‌ردووكیان وشه‌یه‌كی نوێ له واتاو مه‌به‌ستدا دروست بكه‌ن. جگه له‌وه‌ش (هه‌ڵكردن)یش، دیسان له دوو به‌ش پێكهاتووه، به‌شی (كردن) كه وشه‌یه‌كی بنجی ساده‌ی واتاداره‌و سه‌ربه‌خۆ ده‌توانرێت له ڕسته به‌كاربێت‌و به‌شی (هه‌ڵ) كه زیاده‌یه (پێشگر)ه‌و خراوه‌ته پێش وشه‌ی (كردن)و به هه‌ردووكیان وشه‌یه‌كی نوێیان له واتاو مه‌به‌ستدا دروست كردووه. جا به‌م جۆره وشانه‌ی كه به‌و شێوانه‌ی سه‌ره‌وه ده‌كرێن ده‌گوترێت وشه‌ی (داڕێژراو)

٢- ئەگەر سەیری گوتراوەکانی ڕیزی (وشەی لێکدراو) بکەی دەبینین هەیانە تەنیا لە دوو وشەی سادەی واتادار پێکهاتوونو واتەیەکی نوێیان بۆ مەبەستێك دروستکردووە، وەك (چاوکاڵ، دڵخۆش، کوردزمان...).

هەیانە لەدوو وشەی سادەی واتادار یان زیاتر پێکهاتووە، و بە هۆی ئامراز یان زیادەیەك واتایەکی نوێیان بۆ مەبەستێکی نوێ دروستکردووە، وەك (گوڵ بەدەم، چاوکاڵ، چاك کردنەوە...)

جا بەم جۆرە وشانە کە بەو دوو شێوازە دروستدەکرێن دەگوترێت (وشەی لێکدراو).

دەستوور:

وشە لە ڕووی شێوەو (جۆر)و پێکهاتنەوە دوو جۆرە:

ئ- وشەی سادە: ئەو گوتراوەیە، کە بە لێدانی چەند پیتێك پێکهاتووەو بە شێوەیەکی تایبەت خراونەتە پاڵ یەكو شێوەیەکی سادەو ساکارو واتایەکی تەواوی هەیە.

ب- وشەی ناسادە: ئەمەش دوو جۆرە:

1. **وشەی داڕێژراو: ئەو گوتراوەیە، کە تەنیا لە یەك وشەی سادەی واتادارو زیادەیەك (پێشگر، پاشگر) پێکهاتووەو واتایەکی نوێی بۆ مەبەستێکی نوێ دروستکردووە.**
2. **وشەی لێکدراو: ئەو گوتراوەیە، کە لە دوو وشەی سادەی واتادار یان زیاتر پێکهاتووەو واتایەکی نوێی بۆ مەبەستێکی نوێ دروستکردووە.**

ڕاهێنانی (١)

ئەم وشانەی خوارەوە چ جۆرێکن؟ دیارییان بکە.

(هەورە بروسکە، بردنەوە، مەلەوان، قژ زەرد، قرژاڵ، مانگ، کوێستان، نانەوا، داگرتن).

ڕاهێنانی (٢)

لە هەر یەکێك لەم پێشگر و پاشگرانە (٣) وشەی دارێژراو دروست بکە.

(ەوە، هەڵ، ستان، ڕا، بە، دا)

ڕاهێنانی (٣)

لە هەر یەکێك لەم وشە سادانەی خوارەوەدا وشەی لێکدراو دروست بکەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە.

(گوڵ، کانی، گەڵا، بەرد، هەرمێ، تەور، سپی)

ڕاهێنانی (٤)

١. وشەی سادە چییە؟ بە نموونە ڕوونی بکەوە.

٢. جیاوازی لەنێوان وشەی دارێژراوو وشەی لێکدراودا چییە؟ بە نموونە ڕوونی بکەوە.

ڕاهێنانی (٥)

لەم پێشگر و پاشگرانە پەیڤی دارێژراو دروست بکە:

(ڤە، ەوە، هەڵ، ستان، ڤان، را، بە)

لێکدانەوەی وشەکان:

داسولکە : داسا بچیك

چاککردنەوە : چێکرنەڤە

دارەوان : دارڤان

گوڵ بەدەم : کولیلك

بڕگەکانی پەیڤ (وشە)

١. ئاوی کانی سازگارە.

٢. مرۆڤ بکاری شرینە.

٣. قەراج دەشتێکی پان و بەرین و بە پیتە.

٤. هەڤالێ من نەهاتیە.

٥. ئاشتی هیوای گەلانە.

٦. بێکەس شاعیرەکێ ب ناڤ و دەنگە.

٧. دەستپاکی ڕەوشتێکی چاکە.

خستنە ڕوو:

ئەگەر بە وردی سەرنج بدەینە ئەو وشانەی کە ئەم ڕستانەیان لێ پێکهاتووە، دەبینین کە هەر وشەیەك بریتییە لە چەند دەنگێك کە بە یارمەتیی دەنگو پیتە بزوێنەکان دەگوترێنو دەنووسرێن. وەك:

١. (ئا- وی، کا- نی، ساز- گا- رە)

٢. (م- رۆڤ ، ب- کا- ری، شـ - ریـ- نە)

٣. (قە- راج، دەشـ- تێـ- کی، پا- نو، بە- ریـ- نو، بە- پیـ- تە)

٤. (هە- ڤا- لێ، من، نە- ها- تی- یە)

٥. (ئاشـ - تی، هیـ- وای، گە- لا- نە)

٦. (بێ- کەس، شا- عیر- رە- کێ، ب، ناڤ - دەن- گە)

٧. (دەست- پا- کی، رە- وشـ- تێـ - کی، چا- کە).

{ئەوجا ئەو دەنگەی یا ئەو دەنگانەی کە بەیەك جارو بەسەر یەکەوە بە یاریدەی پیتێکی بزوێنەوە لە دەم دێنە دەرەوە پێیان دەگوترێ برگە}.

ئەگەر تەماشای بڕگەکان بکەین لە وشەکانی سەرەوە، دەبینین کە هەر بڕگەیەك بەم شێوەیەی خوارەوە پێکهاتووە.

ئـ- هەندێك لەم بڕگانە لە دوو پیت پێکهاتووە، پیتی یەکەم نەبزوێنە، هی دووەم بزوێنە.

ب- هەندێك لەم بڕگانە لە سێ پیت پێکهاتووە، پیتی یەکەمو سێیەم نەبزوێنە، هی دووەم بزوێنە.

پ-بڕگە هەیە لەچوار پیت پێکهاتووە، پیتی یەکەمو سێیەمو چوارەم نەبزوێنە، هی دووەم بزوێنە.

دەستوور:

بڕگە: بریتییە لە چەند دەنگێك کە بە یەکجار لە دەم دێنە دەرەوە، لە پیتێکی نەبزوێن یا چەند پیتێکی نەبزوێن لەگەڵ پیتێکی بزوێن پێکدێت.

بڕگە دوو جۆرە:

1. **بڕگەی کورت: بریتییە لەو بڕگەیەی کە لەپیتێکی نەبزوێنو پیتێکی بزوێنی کورت پێکهاتووە.**
2. **بڕگەی درێژ: بریتییە لەو بڕگەیەی کە لەپیتێکی نەبزوێنو پیتێکی بزوێنی درێژ یا لە (دوو- سێ) پیتی نەبزوێنو پیتێکی بزوێنی کورت یا بزوێنی درێژ پێك هاتووە.**

ڕاهێنانی (١)

ئەم وشانەی خوارەوە بکە بە بڕگەو بزانە کە هەر وشەیەك لە چەند بڕگە پێکهاتووە. چەندیان بڕگەی کورتن‌و چەندیان بڕگەی درێژن.

(هاوینە هەوار، بابلیسك، گوڵزار، مرۆڤ، دڵ، پێشمەرگە، گۆڤەند، چاو پێکەوتن).

ڕاهێنانی (٢)

پێنج وشە بهێنەرەوە بە مەرجێك هەر یەکیان لە سێ بڕگە پێك هاتبێ‌و لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم دێڕە هۆنراوانەی خوارەوە بڕگە- بڕگە بکەو بزانە هەر نیوە دێڕێك چەند بڕگەیە.

١. مەلی سەر پنچك پەل‌و پۆ ڕەنگین خۆ من هەڵۆنیـــــم
لێم مەفڕن جووت جووت مەترسن ئاخر پێتان بڵێم چیم

٢. سەوزە گیا پاراو گوڵ‌و گوڵاڵە مەستی ڕەنگ‌و بـــۆ
درەخت تازە شین سەر لق ڕازاوەی گوڵ، گەڵا، چرۆ

٣. ڕۆژا مێرو خورتا هەلات
هاتین د هەواراتە وەلات

٤. دوو زولفێن تە کتێبا حاجی قادر
زمانێ تە ژبەندا شێخێ خانـــی

٥. گوڵ چون رووی ئازیز نەزاکەت پۆشـــان
وە فراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان

جیاوازی نێوان گرێ و ڕستە

-ئ-

١. بازێڕی دهۆك.

٢. ئاوی كانی.

٣. بەفری شاخەكان.

٤. پێشمەرگەی بە جەرگ.

٥. خوینا شەهیدان.

٦. پەرلەمانی كوردستان.

-ب-

١. من لە بازێڕی دهۆك دەژیم.

٢. ئاوی كانی ساردە.

٣. بەفری شاخەكان لە بەهاراندا دەتوێتەوە.

٤. پێشمەرگەی بە جەرگ وەڵات دەپارێزێت.

٥. ئەم ئازادییە بەرهەمێ خوینا شەهیدانە.

٦. ئێمە لە پەرلەمانی كوردستاندا كار دەكەین.

خستنه ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە دەستە پەیڤینی بەشی (ئـ) دەبینین دەستەواژەی (بازێری دهۆك) لە كۆمەڵە پەیڤێك پێك هاتییە كە پەیوەندییان بەسەر یەكەوە هەیە بەڵام ڕامانو مەبەستێكی تەواو نادەن بە دەستەوە چونكە. كارێكی لەگەڵدا نییە، لەبەر ئەمە پێی دبێژن (گرێ).

ئەگەر سەرنج بدەینە بەشی (ب) دەبینین پەیڤەكانی ژمارە (١) (من لە بازێری دهۆك دەژیم) لە كۆمەڵە پەیڤێك پێك هاتییە كە بەشێوەیەكی تایبەتی خراونەتە پاڵ یەكدیو واتاو مەبەستێكی تەواو دەبەخشن چونكە كاری (دەژیم)ی لەگەڵدایە، لەبەر ئەمە پێی دەگوترێت (ڕستە) هەروەها نموونەكانی دیكەیبەشی (ئـ) هەموویان گرێنو نموونەكانی بەشی (ب) ڕستەن.

دەستوور:

گرێ: كۆمەڵە پەیڤێكە پەیوەندییان بەسەر یەكەوە هەیە بەڵام واتاو بیرێكی تەواو نادات بە دەستەوە چونكە كارێكی لەگەڵدا نییە. بەڵام (ڕستە) كۆمەڵە پەیڤێكە بەسەریەكەوەن واتایەكی تەواو دەبەخشن چونكە كارێكی لە گەڵدایە.

ڕاهێنانی (١)

لەمانەی خوارەوە ڕستەو گرێ لەیەك جودا بکەوە:

١. باوکی ئازاد مامۆستایە.

٢. هەنگ شیلەی گوڵان دەمژێت.

٣. ئەوی شارەزا.

٤. هەڵگورد چیایەکی بەرزە.

٥. هاوینە هەواری سەرچنار.

٦. زەوی باش بەرهەمی باش دەدات.

ڕاهێنانی (٢)

پێنج گرێ دروست بکەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە:

ڕاهێنانی (٣)

لەم پارچەیەی خوارەوەدا چەند ڕستەو گرێ هەیە دەریان بهێنە:

((مرۆڤ، بۆ بە دەستەوە دانی پێویستییەکانی خۆی بۆ قسەکردنو لە یەك گەیشتن، زمانی داهێناوەو دروستی کردووە، وردە وردە لەگەڵ گۆڕانو گەشەکردنی ژیانی خۆیدا زمانیش گۆڕاوە)).

ڕاهێنانی (٤)

لەم وشانە گرێ دروستبکەو پاشان بیانخە ڕستەوە:

(هەورامان، نێرگز، کتێبخانە، ئامێدی)

جۆرەکانی ڕستە

ڕستە بە پێی ناوەڕۆک

(١)

ڕستەی ڕاگەیاندن

١. گۆی زەوی بە دەوری ڕۆژدا دەسوڕێتەوە.

٢. ڕۆژ لە ڕۆژهەڵاتەوە هەڵدێت.

٣. ل چارێ چریا ئێکێ پەرلەمانێ کوردستانێ دامەزرا.

٤. برایێ کاوەی بە یەکەم دەرچوو.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ئەو ڕستێن لای سەرێ د بینین هەر ئێک ژوان واتاو ڕامانەکا تەواو دەبەخشێت، بەڵام ئەگەر لە ناوەڕۆکی (واتای) هەر ئێك ژوان ورد ببینەوە دێ بینین:

ڕستا ئێکێو دووێ لە ڕاستییەکی نەگۆڕ دەدوێن.

ڕستا سێیێ لە کارەکێ تایبەتی دەدوێت.

ڕستا چارێ ل شتێکی دیارکراو دەدوێت.

بە مەدا بۆمان دەردەکەوێت ئەو ڕستانەی کە ڕووداوێکی ڕاستی نەگۆڕ یان ڕووداوێکی دیار پیشان دەدەن، ڕستەی ڕاگەیاندنن.

دەستوور:

ڕستە کۆمەڵە پەیڤێکە، کە بەشێوەیەکی تایبەتی ڕیز دەکرێن، هەموویان بەسەر یەکەوە واتایەکی تەواو دەبەخشن، لە کوێشدا ڕستەکە تەواو بوو خاڵێک دادەنرێت. ئەنجا ئەگەر واتای ڕستەکە ڕووداوێکی دروستی نەگۆڕ یا ڕووداوێکی دیاری تێدا بەدی بکرێتو وەکو هەواڵێک ڕەنگە ڕاست بێت یان ڕاست نەبێت پێی دەگوترێت (ڕستەی ڕاگەیاندن).

ڕاهێنانی (١)

ئەم ڕستانەی خوارەوە چی پیشان دەدەن، بینووسە:

١. بە بازووی کرێکاران کارگەو پرۆژەی گەورە گەورە دادەمەزرێت.

٢. مرۆڤ هەندێك بەردو خۆڵی هەیڤی لەگەڵ خۆیدا هێنایەوە بۆ زەوی.

٣. پەیکەری شێری بابل نیشانەی هێزو دەستەڵاتی بابلییەکانە.

ڕاهێنانی (٢)

لەم وشانەی خوارەوە ڕستە دروست بکە:

١. نازاووزێ- دەکات- میکرۆب- زیاد- بە.

٢. رادیۆ- بگرە- لە- گوێ- تەنیشتمەوە- وەرە- دابنیشە- لە.

٣. هەڵبەستی- ئەحمەدی خانی- نەتەوایەتی- کوردە- سەرکێشی- میللەتی.

٤. بیرەوەری یا- کوردییە- ٢٢ی نیسانێ- ڕۆژنامەڤانییا.

راهێنانی (٣)

١. پەپوولەکە بەسەر گوڵەکەوە نیشتەوە.

پەپولەکە: ناوە، تاکە، بکەرە.

بە– وە : ئامرازی پەیوەندییە.

سەر : هاوەڵکاری شوێنە.

گوڵەکە: ناوە، تاکە، تەواوکەری بەیاریدەیە.

نیشتەوە: کارە، ڕابردووە، تێنەپەڕە.

٢. ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

ئـ- گەڵای مێوەکە وشك بووە.

ب- دار بەڕوو ل کوردستانێ شیندبن.

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

پەیڤ		ڕامان
دەتوێتەوە	:	دبۆڤرێت، دحەلییێت
بازوو	:	باسك
کارگە	:	کارگەهـ
پرۆژە	:	مشروع
پەیکەر	:	تمثال

(٢)

ڕستەی ڕاگەیاندن

ئـ- ڕستەی ئەرێ ب- ڕستەی نەرێ

یەکەم

١. ئاوی ڕووبارەکە وشك بوو.

٢. نەسرینێ ئاگر هەلکر.

٣. کاوە کتێبی ڕێزمان دەخوێنێتەوە.

٤. ئەڤرۆ ئاڤدەل دێ چیتە زاخۆ.

٥. ماستێ هەولێرێ ترشە.

دووەم

١. ئاوی ڕووبارەکە وشك نەبوو.

٢. نەسرینێ ئاگر هەلنەکر.

٣. کاوە کتێبی ڕێزمان ناخوێنێتەوە.

٤. ئەڤرۆ ئاڤدەل ناچیتە زاخۆ.

٥. ماستێ هەولێرێ ترش نینە (ترش نییە).

خستنەڕوو:

١. ئەگەر سەرنج بدەینە کۆمەڵە ڕستەکانی بەشی یەکەم، دێ بینین هەموویان خەبەر لە ڕوودانی شتێك دەدەن.

ڕستەی یەکەم بەیانی وشکبوونی ئاو دەکات لە ڕووبارەکەدا.
ڕستەی دووەم بەیانی هەلکرنا ئاگری ژلایێ نەسرینێ ڤەدکەت.
ڕستەی سێیەم بەیانی خوێندنەوەی کتێبی ڕێزمان دەکات لەلایەن کاوەوە.
ڕستەی چوارەم بەیانی چوونی ئاڤدەل دەکات بۆ زاخۆ.
ڕستەی پێنجەم بەیانی ترشبوونی ماست دەکات.

٢. ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی دووەم دەبینین هەموویان خەبەر لە ڕوونەدانی شتێك دەدەن بە پێچەوانەی ڕستەکانی بەشی یەکەمەوە:

ڕستەی یەکەم نەریێ ئەوە دەکات کە ئاوی ڕووبارەکە وشك بووبێت.
ڕستەی دووەم نەریێ ئەوە دەکات کە ئاگر هاتبیتە هەلکرن.
ڕستەی سێیەم نەرێی ئەوە دەکات کە کتێبی ڕێزمان لەلایەن کاوەوە بهێتە خواندن.
ڕستەی چوارەم نەریێ ئەوە دەکات کە ئاڤدەل بچێت بۆ زاخۆ.

٣. ئەگەر دووبارە بە وردی کۆمەڵە ڕستەکانی بەشی یەکەمو بەشی دووەم بخوێنینەوەو جوداهی نێوانیان هەڵ بسەنگێنین دەبینین:

ئـ- لە ڕستەکانی بەشی دووەمدا هاوەڵکاری نەرێ هەیەو، خراوەتە پێش کاری ناو ڕستەکە، کە ئەمە لە ڕستەکانی بەشی یەکەمدا نییەو بەرچاو ناکەوێت، ئەم هاوەڵکارە نەرێیەش لە ڕستەی یەکەمو

دووەمی بەشی ڕستەکانی ڕیزی دووەمدا (نە)یەو لە ڕستەی سێیەم‌و چوارەمدا **هاوەڵکاری** (نا)یە.

لە ڕستەی پێنجەمدا هاوەڵکاری نەرێ (نین– نی)یە لەپێش کاری ناتەواو (ە) هاتووە.

ب– ئەنجا ئەو ڕستانەی کە کەوتوونە بەشی یەکەمەوەو هاوەڵکاری (نەرێ) یان تێدا نییەو خەبەر لە ڕوودانی شتێك دەدەن پێیان دەگوترێت (ڕستەی ئەرێ) بەڵام ئەو ڕستانەی کە کەوتوونە بەشی دووەمەوەو هاوەڵکاری (نە)و (نا) و (نین- نی)ی نەرێیان لە پێش کارەکەوە تێدا بەدی دەکرێت‌و خەبەر لە ڕوونەدانی شتێك دەدەن دبێژنێ (ڕستەی نەرێ).

دەستوور:

ڕستەی ڕاگەیاندن دوو جۆرە:

1. **ڕستەی ئەرێ: ئەو ڕستەیەیە کە ڕوودانی شتێك پیشان دەدات.**
2. **ڕستەی نەرێ: ئەو ڕستەیەیە کە ڕوونەدانی شتێك پیشان دەدات، بە بۆنەی هاوەڵکاری (نە) و (نا)ی نەرێیەوە. کە دەخرێنە پێش کاری ناو ڕستەکەوە.**
3. **کاری ناتەواوی کاتی ئێستا (ە) بە (نی - نین) نەرێ دەکرێت.**

ڕاهێنانی (١)

ئەم ڕستانەی خوارەوە (نە) یا (نا) یا (نی- نین) یان بۆ دابنێ:

١. ژوورەکە ڕووناکە.

٢. کاکم دەچێت بۆ هەولێر.

٣. دوێنێ هەینی بوو.

٤. ئەم ماستەی، کە تۆ کڕیوتە، ترشە.

٥. کەلا ئامێدی بلندە.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم بۆشاییانە بە (نە، نا، نی، نین) پڕ بکەوە:

١. قەدری مانگ......... گیرێت، تا .... گاتە شەو.

٢. سوار تا .... گلێ .... بێت بە سوار.

٣. دووربینی پەشیمانی لە شوێن ....یە.

٤. ئاگام لە کەس .... یە.

٥. سەرێ .... ئێشیت پێتقی دەرسۆکێ ....

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ڕستە نەرێیانە بکە بە ڕستەی ئەرێ:

١. ئازاد لە ماڵەوە نییە.

٢. ئەز ل گەل وی نەبووم.

٣. ئەمە ڕێگای کەرکووك نییە.

٤. دوێنێ لێرە باران نەباری.

٥. دلێر فراڤینێ ناخۆت.

٦. تۆ ئەم دەرسە باش نازانیت.

ڕاهێنانی (٤)

ئەم هاوەڵکارانە (نە، نا، نی، نین) لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

ڕاهێنانی (٥)

شلۆڤەکردن

١. دوێنێ باران نەباری.

دوێنێ: هاوەڵکاری کاتە

باران: ناوە، بکەرە.

نە: هاوەڵکاری نەرێیە.

باری: کاری ڕابوردووە تێنەپەرە

٢–ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

ئـ- ئازاد نەگەیشتۆتە کەرکووک.

ب- شنۆ لە خوێندن دوا ناکەوێت.

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

پەیڤ		ڕامان
دامەزراوە	:	دەینادیە
دواکەوتن	:	پاشکەڤتن
بەش	:	پشك
دوێنێ	:	دوهی
دەرسۆك	:	سەرپۆش، دەسرۆك

ڕستەی پرس

١. سیروان گەیشتە جیٚ؟

بەلٚیٚ. واتە، سیروان گەیشتە جیٚ.

نەء (نەخیٚر). ئانکۆ، سیروان نەگەیشتە جیٚ.

٢. ئەریٚ (ئایا) تەکەو دڤیٚت یان پۆڕ؟

کەو. ئانکۆ، من کەو دڤیٚت.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ئەو دوو ڕستەیەی سەرەوە دەبینین:

١. لە ڕستەی یەکەمدا پرسکەر لە شتێك دەپرسێت کە نایزانێتو لەلای ڕوون نییەو داخازی، ژ گوهداری دکەت تیٚ بگەهێنیت، بۆ ئەم مەبەستە بە ئاوازێکی تایبەتی ڕستەکە دەردەبڕێت، و لە نووسینیشدا نیشانەی پرس (؟) دەخرێتە کۆتایی ئەم جۆرە ڕستانە.

بەرسڤدان ژی ب دوو شێوە دەبێت:

ئـ- ئەگەر گوێگر ویستی لە پرسکەر بگەهینیت، کە کارەکە ڕوویداوە، یا هاوەلٚکاری ئەریٚ (بەلٚیٚ) بەکاردەهێنێت، یا وەلاٚمەکە هەمووی بە تەواوی (بەشێوەی ئەریٚ) بلٚێتو بێژێت (سیروان گەیشتە جیٚ).

ب- ئەگەر گوێگر (وەڵامدەرەوە) ویستی لە پرسکەر بگەیەنێت، کە کارەکە ڕووی نەداوە بۆی هەیە، یا هاوەڵکاری نەریّ (نە) یا (نەخێر) بەکار بهێنێت، یا بەرسڤەکە بەشێوەی ڕستەی نەریّ بڵێتەوە (سیروان نەگەیشتە جیّ).

٢. لە ڕستەی دووەمدا پرسکەر، پرس لە گوێگرەکەی دەکات، کە لەو دوو شتە کامیانی دەوێت و هەڵبژاردنی داوەتە دەست گوێگر، بۆ ئەمە هاتووە پەیڤا پرسیّ (ئایا- ئەریّ)و نیشانەی پرس (؟)ی بەکارهێناوە، بەرسڤدانی گوێگر لەم ڕستەیەدا بەدەست نیشانکردنی یەکێك لەو دوو شتە دەبێت کە لەلای ڕوون نین، ئەوجا لەم ڕستەیەدا لەبەر ئەوەی (کەوەکە) مەبەست بووە، لە وەڵامدا ئەو دەست نیشانکراوە، ئەو پەیڤانەی کە بۆ پرسیار بەکاردەهێنرێن جگە لە (ئایا- ئەریّ) ئەمانەن:

١. کیّ (کی): پرسیاری پیّ لە کەسێك دەکرێت، وەك:
کیّ کتێبەکەی خوێندەوە؟
کیّ هات؟

٢. چی (چ): پرسیاری پیّ لە شتێك دکرێت، وەك:
ماسی بە چی ڕاو دەکرێت؟
دیّ چ خۆی؟

٣. کویّ (کیڤە): پرسیاری پیّ لە شوێنێك دەکرێت، وەك لە کویّ بوویت؟

تۆ لکیڤه بووی؟

٤. کەی (کەنگی): پرسیاری پێ لە کاتێك دەکرێت، وەك:

کەی جووتیار تۆوی گەنم دەچێنێت؟

کەنگی دێ خوینی؟

٥. چۆن (چاوان) پرسیاری پێ لە چۆنێتی (چەوانیا) دەکرێت، وەك:

نەوت چۆن دەردەهێنرێت؟

پەیمان چاوان (چاوا) چیرۆکێ دەنڤیسیت؟

٦. چەند (چقاس): پرسیاری پێ لە ژمارەو ئەندازەیەك دەکرێت، وەك زەوی بە چەند ڕۆژ بە دەوری خۆردا دەسوڕێتەوە؟

ڕزگار ب چەند وانان کەفتییە؟

تە چقاس پارە هەیە؟

٧. کام- کامە (کیژ- کیژك): پرسیاری پێ لە دەست نیشانکردنی شتێك دەکرێت لەناو چەند شتێکدا، وەك:

لەم گوڵانە کامیانت دەوێت؟

کیژ قوتابی ژ هەمیا زیرەکترە؟

ژڤان ڕەنگان تە کیشك دڤێت؟

وەڵامی ئەم پەیڤانەی کە بۆ پرس بەکاردەهێنرێن هەموویان بە دەست نیشانکردنی ئەو شتە دەبێت، کە پرسراوە، بۆ وێنە ئەگەر یەکێك بپرسێت:

(کەی دەچیت بۆ لادێ؟) لە وەڵامدا ئەو کاتە دەست نیشان دەکرێت کە چوونەکەی تێدا ڕوودەدات، ئەگەر (هەفتەی داهاتوو) بوو، وەڵام بەم جۆرە دەبێت: (هەفتەی داهاتوو دەچم بۆ لادێ)

دەستوور:

پرسیار بەم شێوانە دەکرێت:

١. یا بە هۆی ئاوازێکی تایبەتییەوە کە ڕستەکەی پێ دەردەبڕێت و لە نووسینیشدا نیشانەی پرس (؟) دادەنرێت.

٢. یا بەهۆی بەکارهێنانی پەیڤا پرسێ (ئایا- ئەرێ) و نیشانەی پرس (؟) لەو ڕستانەدا کە پرسیاریان پێ لە ناوەڕۆکی ڕستەکە دەکرێت. وەڵام ژی بە هاوەڵکاری (بەڵێ) لە باری ئەرێداو هاوەڵکاری (نە) و (نەخێر) لە باری نەرێدا دەبێت.

٣. بەهۆی وشەی پرس (ئایا- ئەرێ) و (کام- کیژ) و دانانی نیشانەی پرس (؟) لەو ڕستانەدا پرسیاریان پێ لە دەست نیشانکردنی شتێك لەناو دوو شت یا پتردا دەکرێت بەرسڤ ژی بەدەست نیشانکردنی شتە پرسراوەکە دەبێت.

٤. پەیڤەکانی پرس، وەڵامیان بە دەست نیشانکردنی مەبەستەکە دەبێت.

٥. لە کۆتایی ڕستەی پرسدا، نیشانەی پرس (؟) دادەنرێت بۆ ئەوەی ژ ڕستا ڕاگەهاندنێ بهێتە جودا کرن.

٦. لە ڕستەی پرسدا پرسکەر چاوەڕێی بەرسڤ لە گوێگرەکە دەکات.

ڕاهێنانی (١)

ئەم بۆشاییانەی خوارەوە بە پەیڤێکی پرس پڕ بکەوە:

١. زمانی تۆ .... یە؟

٢. گەنم .... دهێتە چاندن؟

٣. کاروان لەگەلێ .... چوو بۆ سەیران؟

٤. .... ل کوردستانێ بەفر دبارێت؟

٥. .... تۆ وانا خۆ نا نڤیسی؟

٦. .... نەخوێندەواری ل کوردستان دا نامێنێت؟

ڕاهێنانی (٢)

ئەم وشانەی هێلّیان بە ژێردا هاتووە پەیڤی پرسیاریان لە جێ دابنێ ڕستەکانیش بخە شێوەی پرسەوە:

١. دار گوێز لە کوردستاندا دەڕوێت.

٢. ئارمسترۆنگ یەکەم کەس بوو گەیشتە سەر مانگ.

٣. ئەز ب کەلەکێ ژ ڕووباری دەرباز بووم.

٤. گرانی یا باری ٢٠ کیلۆیە.

٥. ئەمەیان باشترە.

٦. ناڤێ من هشیارە.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم پەیڤانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

کام - ئایا - چۆن - چما- چی - کەنگی- کویٚ- چەند- چاوان.

ڕاهێنانی (٤)

شلۆڤەکردن

١. بەفر لە کویٚ دەبارێت؟

بەفر: ناوە، بکەرە.

لە: ئامرازی پەیوەندییە.

کویٚ: پەیڤی پرسە.

دەبارێت: کاری ڕانەبردووە، تێنەپەڕە.

ێت: جێناوی لکاوە، شوێنی (بەفر)ی گرتووە، کە بکەرە.

٢. ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

ئـ- جووتیار زەوی بەچی دەکێڵێت؟

ب- شڤان چاوان وانیٚ دخوینیت؟

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

پەیڤ		ڕامان
کۆتایی	:	دویماهی
وەڵام	:	بەرسڤ
گوێگر	:	گوهدار
قورس	:	گران
لادیٚ	:	گوند

(٤)

ڕستەی سەرسوڕمان

/ئـ/

١) کەریم خانی زەند چ پێشەوایەکی دادخوازبوو!

٢) کوردستان چەند خۆشە!

٣) کام ڕێگا، هیوای سەرکەوتنی تێدا بووبێت، گرتوومەبەر!

٤) کیژ دەلیڤە هەلکەفتییە، من مفا ژێ وەرنەگرت!

/ب/

١. ئای! ئەوە لێرە دانیشتوون.

٢. ئاخ! نەسەرمان ما، نە ماڵ.

٣. ئۆف! سەرێ من چەند دئێشێت!

٤. مخابن! بۆڤی لاوی.

٥. ئافەرین! بە یەکەم دەرچوویت.

٦. ئۆخەی! لە دەست دەرەبەگ ڕزگارمان بوو.

خستنه ڕوو:

١. ئەگەر براونینە ڕستەکانی ڕیزی یەکەم دەبینین، هەموویان ڕستەی پرسن‌و هەستێکی تایبەتیان تێدایە، بەڵام چونکە لە پرسەکانیاندا پێویستیان بە وەڵام نییە، ئانکۆ چاوەڕێی دەستنیشانکردنی مەبەست لە گوێگر ناکرێت‌و لە جیاتی نیشانەی پرس (؟) لە نووسیندا نیشانەی سەرسوڕمان (!) لە کۆتایی ڕستەدا دادەنرێت، پێی دەگوترێت (ڕستەی سەرسوڕمان).

٢. ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی ڕیزی دووەم دەبینین، هەر یەکەیان وشەیەکی تێدایە، بەهۆی ئەو پەیڤەوە هەستێکی تایبەتی (خۆشی، ناخۆشی، سەرسووڕمان) لە ڕستەدا بەدی دەکرێت.

ئـ- لە ڕستەی یەکەمدا بە بۆنەی وشەی (ئای)ەوە هەستی مەندە هۆشی بەدی دەکرێت.

ب- لە ڕستەی دووەم‌و سێیەم‌و چوارەمدا بە بۆنەی پەیڤەکانی (ئاخ، ئۆف، مخابن)ەوە هەستی ناخۆشی دهێتە دیارکرن.

پ-لە ڕستەی پێنجەم‌و شەشەمدا بەهۆی وشەکانی (ئافەرین، ئۆخەی) هەستی خۆشی بەدی دەکرێت.

دەستوور:

ڕستەی سەرسوڕمان ئەو ڕستەیەیە هەستێك یا سۆزێکی تێدایە یا بە یاریدەی پەیڤی (پرس) یا پەیڤی (سەرسوڕمان)ەوە پێك دێت‌و بە ئاوازێکی تایبەتییەوە دهێتە دەربڕین. لە ڕستەی سەرسووڕماندا پرسکەر

چاوەڕێی بەرسڤ ناکات، لە جیاتی نیشانەی پرس (؟) نیشانەی سەرسووڕمان (!) دادەنرێت لە نووسیندا.

زۆربەی پەیڤەکانی سەرسووڕمان ئەوانەی کەلەزمانی کوردیدا بەکاردەهێن ئەمانەن:

(ئای، ئاخ، ئۆف، مخابن، ئافەرین، بژی، ئۆخەی... هتد).

ڕاهێنانی (١)

ڕستەی سەرسوڕمان لەمانەی خوارەوە درووست بکە:

گوڵێکی جوان- قارەمانێك- بەلایەکی نالەبار- نەمانی زۆرداری- سەرکەفتنا پێشمەرگەیەکی.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ڕستانەی خوارەوە بە پەیڤێکی سەرسوڕمان پڕ بکەوە:

١. .... لە داخی منداڵی بزێڤ؟

٢. .... ئەوە تەواوت کرد؟

٣. .... ل گەڵ مەنە هات؟

٤. .... ڤێرە چەند جهەکێ خۆشە!

٥. .... چەند ماندوو بووم!

٦. .... چ پیاوێك بوو!

ڕاهێنانی (٣)

ئەمانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

ئۆخەی!، بژی!، ئای!، ئافەرین!، ئۆف!، ئۆخەش!.

ڕاهێنانی (٤)

شلۆڤەکردن

١. ئای! کاوە کەوت بەدەمدا.

ئای: وشەی سەرسوڕمانە.

کاوە: ناوە، تاکە، تایبەتییە، سادەیە، بکەرە.

کەوت: کاری ڕابوردووە، تێنەپەڕە.

بە-دا: ئامرازی پەیوەندییە.

دەم: ناوە، تاکە، سادەیە، گشتییە، بەرجەستەیە، تەواوکەری بە یاریدەی کاری (کەوت)ە.

٢. ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

ئـ- سێوی ئەم باخە چەند جوانە!

ب- ئۆخەی! بە یەکەم دەرچوویت.

ڕاڤەکرنا پەیڤان:

پەیڤ		ڕامان
دادخواز	:	عادل
هیوا	:	هیڤی
بەدی	:	دیار
بزیڤ	:	شیم، چەقاوەسوو
سەرسوڕمان	:	مەندەهۆشی

بنچینەکانی ڕستە

ئـ- (بکەر- کار)

ب- (نیهاد- گوزارە)

/ئـ/

١. دلۆڤان دچیت بۆ قوتابخانە.

٢. فەرهاد دانیشت.

٣. ڕەزڤانی زەڤی ئاڤدا.

٤. باران باری.

٥. کەوەکە دەفڕێت.

٦. دارای سێڤ خار.

/ب/

١. دایکا وان دڵسۆز بوو.

٢. سەردار تۆلازەکێ ڕەوشنبیرە.

٣. تۆوەکە شین دەبێت.

٤. فەرهەنگی هەمبانە بۆرینەی هەژار بەسوودە.

٥. قوتابییەکە دەبێت بە پزیشك.

٦. زڤستان سارە.

خستنه ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ئـ) دەبینین هەر ڕستەیەك لە دوو بـەش پێکهـاتووە، ئەگـەر یـەکێکیان لاببـەین شـێرازەی ڕسـتەکە تێکدەچێتو لە مەبەستەکەی ناگـەین. بـۆ نموونـە: لـە ڕسـتەی (دلۆڤـان دچیت بۆ قوتابخانە) ئەگەر بێتو وشەی (دچیت) لاببەین. ئەوی دیکـەیان بە تـەنیا ناتوانێـت مانـاو نیـازو مەبەسـتی ڕسـتەکە بـدات بـە دەسـتەوە، هەروەها ڕستەکانی دیکـەش، بـە مـەدا بۆمـان دەردەکـەوێت کـە هـەموو ڕستەیەك لەسەر دوو بنچینە دادمەزرێت، ئەگـەر کـاری ڕسـتەکە کـارێکی تەواوبوو، بنچینەی ڕستەکە بـەم شـێوەیە دەبێـت. یـەکێکیان (بکـەر)ەو ئەوی تریان (کار)ە. وەکو لەمەولا ڕوونی دەکەینەوە.

١. لە ڕستەی (دلۆڤـان دچـیت بـۆ قوتابخانـە) وشـەی دلۆڤـان نـاوە، (بکەر)ە چونکە کـارێکی کـردووە، وشـەی دچـیت (کـار)ە چـونکە کردەوەیەکی نیشان داوە کە دلۆڤان کردوویەتی.

٢. لـە ڕسـتەی (فـەرهاد دانیـشت). وشـەی فـەرهاد نـاوە، (بکـەر)ە چـونکە کـارێکی کـردووە، وشـەی دانیـشت (کـار)ە چـونکە کردەوەیەکی نیشان داوە کە فەرهاد کردوویەتی.

٣. لە ڕستەی (ڕەزڤان زەڤی ئاڤدا). وشـەی ڕەزڤـان نـاوە، (بکـەر)ە چـونکە کـارێکی کـردووە، وشـەی ئاڤـدا (کـار)ە چـونکە کـارێکی نیشان داوە کە ڕەزڤان کردوویەتی.

٤. لە ڕستەی (باران باری). وشەی باران ناوە، (بکەر)ە چونکە کارێکی دراوەتە پاڵ، وشەی باری (کار)ە چونکە کارێکی نیشان داوە کە دراوەتە پاڵ باران.

٥. لە ڕستەی (کەوەکە دەفڕێت). وشەی کەوەکە ناوە، (بکەر)ە چونکە کارێکی کردووە، وشەی دەفڕێت (کار)ە چونکە کارێکی نیشان داوە کە کەوەکە کردوویەتی.

٦. لە ڕستەی (دارای سێڤ خار)، وشەی دارا ناوە، (بکەر)ە چونکە کارێکی کردووە.

وشەی خار (کار)ە چونکە کارێکی نیشان داوە کە دارا کردوویەتی:

کەوابوو: لە ڕستەی کاری تەواو، ڕستە لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت بنچینەی یەکەم (بکەر)ەو بنچینەی دووەم (کار)ە.

هەروەها ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ب) دەبینین کە هەر ڕستەیەك لە دوو بەش پێك هاتووە. یەکێکیان لا ببەین شێرازەی ڕستەکە تێك دەچێتو لە مەبەستەکەی ناگەین، هەموو ڕستەیەك لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت. ئەگەر کاری ڕستەکە کارێکی ناتەواو بوو بنچینەکانی، یەکێکیان نیهادەو ئەوی تریان گوزارەیە وەکو لەم ڕستانەدا دەردەکەوێت.

١. لە ڕستەی (دایکا وان دڵسۆز بوو) وشەی (دایك) ناوە، نیهادە چونکە سیفەتێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (بوو) کاری ناتەواوە، بە یاریدەی وشەی دڵسۆز بووە بە گوزارەو سیفەتێکی داوەتە پاڵ دایك.

٢. له ڕستەی (سەردار تۆلازەکێ ڕەوشەنبیرە). وشەی سەردار ناوە، نیهادە چونکە سیفەتێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (ە) کاری ناتەواوە بە یاریدەی وشەی ڕەوشنبیر بووە بە گوزارەوە سیفەتێکی داوەتە پاڵ سەردار.

٣. له ڕستەی (تۆوەکە شین دەبێت). وشەی تۆوەکە ناوە، نیهادە چونکە خەبەرێکی دراوەتە پاڵ، وشەی دەبێت کاری ناتەواوە بە یاریدەی وشەی (شین) بووە بە گوزارەو خەبەرێکی داوەتە پاڵ تۆوەکە.

٤. له ڕستەی (فەرهەنگی هەمبانە بۆرینەی هەژار بە سوودە). وشەی فەرهەنگ ناوە، نیهادە، چونکە سیفەتێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (ە) کاری ناتەواوە بە یاریدەی وشەی بە سوود بووە بە گوزارە سیفەتێکی داوەتە پاڵ فەرهەنگ.

٥. له ڕستەی (قوتابییەکە دەبێت بە پزیشك). وشەی قوتابییەکە ناوە، نیهادە، چونکە خەبەرێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (دەبێت) کاری ناتەواوە، بە یاریدەی وشەی پزیشك بووە بە گوزارەو خەبەرێکی داوەتە پاڵ قوتابییەکە.

٦. له ڕستەی (زڤستان سارە). وشەی زڤستان ناوە، نیهادە، چونکە سیفەتێکی دراوەتە پاڵ، وشەی (ە) کاری ناتەواوە بە یارمەتی وشەی (سار) بووە بە گوزارەو سیفەتێکی داوەتە پاڵ زڤستان.

کەوابوو: له ڕستەی کاری ناتەواو دا بنچینەکانی ڕستە بریتین له (نیهاد، گوزارە).

دەستوور:

ڕستە لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت ئەگەر یەکێکیان لابرێت ڕستە تێك دەچێت و لە مەبەستەکەی ناگەین.

ئـ- ئەگەر کاری ڕستەکە کارێکی تەواو بوو، بنچینەکانی ڕستە بریتین لە (بکەر، کار).

ب-ئەگەر کاری ڕستەکە کارێکی ناتەواو بوو، بنچینەکانی ڕستە بریتین لە (نیهاد، گوزارە).

بکەر: ئەو کەسەیە یا ئەو شتەیە کە لەڕستەدا کارێکی کردووەو یان کارێك دەکات، یا کارێکی دەدرێتە پاڵ.

کار: ئەوەیە کە کردەوەیەك نیشان دەدات و دەدرێتە پاڵ کەسێك یا شتێك.

نیهاد: ئەو ناوەیە یا ئەو جێناوەیە کە لەڕستەدا خەبەرێك یا سیفەتێکی دەدرێتە پاڵ بەڵام بە هیچ کارێك هەڵناستێ.

گوزارە: بریتییە لە کاری ناتەواو بە یارمەتیی وشەیەکی دیکە خەبەرێك یا سیفەتێك دەداتە پاڵ نیهادەوە.

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا بنچینەکانی ڕستە دیاربخەو جۆرەکەی نیشان بدە:

١. نێرگز کولیکەکا سپییە.

٢. باخەوان گوڵ دەچێنێت.

٣. کۆچەرێن جافان[١] دچنە زۆزانان.

(١) جاف: خێڵێکی کوردە

٤. ئاوەکە دەبێت بە سەهۆڵ.

٥. هەنگ شیلەی گوڵ دەمژێت.

٦. ڕاستی سەر دەکەوێت.

ڕاهێنانی (٢)

پێنج ڕستە بهێنەوە بە مەرجێك بنچینەی سێیانیان (بکەرو کار) بێتو بنچینەی دووانیان (نیهادو گوزارە)بێت.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم کارانە بخە بۆشاییەکانی خوارەوە:

(پشکوت، بەزاند، درێژکرد، ڕاگەیاند، دەست پێکرد، گرتەوە، هاتن)

گەلی کوردستان شێرانە ڕاپەڕینە مەزنەکەی بەهاری (١٩٩١)ز .... هێزی شەڕی بە .... مـوژدەی سەرکەوتنی .... غونچەی ئازادی کە خوێنی شەهیدان ئاودرابوو دەمی .... کامەرانی باڵی خۆیو هەموو لایەکی .... پەرلەمانو حوکومەتی کوردستان .... کایەوە.

ڕاهێنانی (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە (شلۆڤە بکەڤە):

١. شەرمین دەچێت بۆ قوتابخانە.

٢. باخەوان سێوەکەی فرۆشت.

٣. بەهاری کوردستان ڕەنگینە.

كار

ئـ- كاری تەواو

١. كاوەی ئاسنگەر شۆڕشی لە دژی زۆرداری بەرپاكرد.

٢. دایكی شەهید فرمێسكی خوێنین دەڕێژێت.

٣. كورد بە ئازادی ئەندامانی پەرلەمانی هەڵبژاردن.

٤. شرینێ پەز دۆشی.

٥. ئێوەی تێكۆشەر سەر دەكەون.

٦. ئاراسی ماسی دناڤ گۆمێدا گرت.

ب- كاری ناتەواو

١. دراوی سپی بۆ ڕۆژی ڕەشە.

٢. ئاگر نیشانەی جەژنی نەورۆزە.

٣. گوڵە سپییەكە جوان بوو.

٤. ئاوی گۆزەكە سارد بوو.

٥. چیمەنەكە سەوز دەبێت.

٦. هەر دەوەنە دەبێت بە دار.

خستنە ڕوو:

لەوانەی پێشوودا خوێندمان كە ڕستە لەسەر دوو بنچینە پێكدێت ئەویش (بكەرو كار)ە، ئەگەر سەیری ڕستەكانی سەرەوە بكەین،

دەبینین هەموویان لەسەر ئەو دوو بنچینەیە پێکهاتوونو هەر یەکەشیان، واتاو مەبەستی تەواو دەدات بە دەستەوە.

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ئـ) دەبینین (بەرپاکرد، دەڕیژێت، هەڵبژارد، دۆشی، سەردەکەون، گرت) هەموویان کارنو هەر یەکەیان کردەوەیەکیان نیشانداوە یان نیشانی دەداتو دراوەتە پاڵ کەسێك، کە (بکەر)ەکەیەتی، هەروەها هەر یەکەیان بە تەنیا مانای تەواوو سەربەخۆیان هەیە، بۆیە بەو کارانە دەگوترێت کاری تەواو و (نەلکاون بە وشەی دیکەوە).

جا ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ب)، دەبینین (ە) لە ڕستەی یەکەمو دووەمدا (بوو) لە ڕستەی سێیەمو چوارەمداو (دەبێت) لە ڕستەی پێنجەمو شەشەمدا، هەر یەکەیان ڕوودانێکیان نیشانداوە یان نیشانی دەدەن، بەلام هەر کارێك لەم کارانە بە تەنیا واتای تەواو نابەخشێت، بەڵکو پێویستی بە یارمەتی وشەیەکی دیکە هەیە بۆ ئەوەی واتاکەی تەواو واتادار بێت یان بڵێین وەکو کار ئەرکی خۆی ببینێت، بۆیە بەو کارانە دەگوترێت کاری ناتەواو.

دەستوور:

ڕستە لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت، بنچینەی یەکەم: بکەرەو بنچینەی دووەم: کارە، کاریش دوو جۆرە:

ئـ- کاری تەواو: ئەو کارەیە کە بەبێ یاریدە، کردەوەیەك نیشان دەدات و دراوەتە پاڵ کەسێك یا شتێك کە (بکەرە)کەیەتیو مانای تەواوو سەربەخۆی هەیە، پێویستی بە وشەیەکی دیکە نییە...

ب- کاری ناتەواو: ئەو کارەیە کە کردەوەیەك نیشان دەدات بەلام بە یاریدەی وشەی دی دەتوانێت هەواڵێك یان سیفەتێك بداتە پاڵ بکەرەکەی[1].

کاری ناتەواویش لە سێ شێوەو تافدا خۆی دەنوێنێت:

١. (ە): بۆ دەمی ڕانەبوردووی (ئێستا).

٢. (بوو): بۆ دەمی ڕابوردوو.

٣. (دەبێت): بۆ دەمی ڕانەبوردوو (ئاینده).

---

(١) ئەم هەواڵە یان سیفەتە دەدرێتە پاڵ (نیهاد).

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا (کاری تەواو– کاری ناتەواو) دەربهێنە:

١. دەستی ماندوو لەسەر سکی تێرە.

٢. کوردستان بە قوربانیدانی ڕۆڵەکانی ڕزگار دەبێت.

٣. درۆزن دوژمنی خوایە.

٤. ماڵی ئێوە خۆشبوو.

٥. ڕێوی دەمی نەدەگەیشتە ترێ دەیگوت ترشە.

٦. چەم بێ چەقەڵ نابێت.

٧. دەوڵەمەندی بە دڵە بە ماڵ نییە، گەورەیی بە عەقڵە بە ساڵ نییە.

ڕاهێنانی (٢)

(کراسە سپییەکە پیسە)

١. کاری ڕستەکە دەربهێنە، چ جۆرێکە؟ لە چ دەمێکدایە؟

٢. کاری ڕستەکە بگۆڕە بۆ دەمی ڕابوردوو پاشان ڕستەکە بنووسەوە.

٣. کاری ڕستەکە بگۆڕە بۆ دەمی ڕانەبوردوو (ئایندە) پاشان ڕستەکە بنووسەوە.

ڕاهێنانی (٣)

لەمانەی خوارەوەدا، کاری تەواو و ناتەواو جیا بکەرەوە، لەدواییدا بیانخەرە ڕستەوە.

(دەوەرێت، سارد بوو، گریا، دەبێت، ە، فیشکاندی)

ڕاهێنانی (٤)

شیکردنەوە:

١. **منداڵەکە پێدەکەنێت.**

منداڵەکە: ناوە، گشتییە ناسراوە، بکەرە.

پێدەکەنێت: کاری تەواوە، ڕانەبردووە.

ێت: جێناوی کەسی لکاوە، بۆ کەسی سێیەمی تاك، دەگەڕێتەوە بۆ بکەر.

٢. تۆش ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

١. **ترێ پێگەیشت.**

٢. **سێوەکە مزربوو.**

لێکدانەوەی وشەکان:

پەز	:	مێگەل، مەڕو بزن
دناڤ گۆمێدا	:	لەناو کۆماوەکەدا
نەدەگەیشت	:	نەدگەهشتێ
چەقەڵ	:	تویری
گەورەیی	:	مەزناتی
پێگەیشت	:	پێگەهی

(دیارخەری ناو- تەواوکەری کار)

١. دایکی شەهید فرمێسکی خوێنین دەڕێژێت.

٢. برادەری ئازاد بە یەکەم دەرچوو.

٣. هەڤالێ من ب لەز هات[1].

٤. قوتابیی زیرەك هۆنراوەکان لەبەر دەکات.

٥. مرۆڤێت باش لە تەنگاڤیادا دەردکەڤن.

٦. مامۆستای ئێوە کتێبەکان دابەش دەکات.

٧. وڵاتەکەمان بە زانست پێش دەکەوێت.

٨. برایێ تە چیرۆك نڤیسییە.

٩. مە کتێب ژوی وەرگرت.

١٠. دەشتا هەڤلێرێ ب پیتە.

خستنە ڕوو:

پێشتر ئەوەمان زانی کە ڕستە لەسەر دوو بنچینە دادەمەزرێت. (بکەر، کار) یا (نیهاد، کاری ناتەواو) ئینجا ئەگەر سەیری ڕستەکانی سەرەوە بکەین، دەبینین:

(١) ب لەز هات= خێراهات، بە پەلە هات.

١. پەیڤ[1] یان وشەی (دایك، برادەر، هەڤال، قوتابی، مرۆڤ، مامۆستا، ولات، برا، مە). هەر یەکیان لەو شوێنەدا دەوری بکەریان بینیوە، وشەی دەشت دەوری نیهادی بینیوە.

٢. پەیڤی (دەڕێژێت، دەرچوو، هات، لەبەر دەکات، دەردکەڤن، دابەش دەکات، پێش دەکەوێت، نڤیسییە ، وەرگرت، ە). هەموویان (کار)ن.

٣. لەم ڕستانەدا بێجگە لە بنچینەکانی ڕستە هەندێك وشەی دیکە دەبینرێت ئەمانە تەواوکەرن بۆ تەواوکردن و زیادە واتای دیکە هێنراونەتە ناو ڕستەکانەوە.

١- لە ڕستەی (دایکی شەهید فرمێسکی خوێنین دەڕێژێت). وشەی شەهید ناوە، دیارخەری ناوی (دایك)ە، چونکە واتای وشەی دایکی تەواوکردووە کە (بکەر)ە، پەیڤی (فرمێسك) ناو ەتەواوکەری کاری (دەڕێژێت)ە. واتە بەرکارە. چونکە واتای کارەکەی تەواو کردووەو کاریگەرییەتی کارەگەشی کەوتۆتە سەر. وشەی خوێنین ئاوەڵناوە دیارخەری ناوی فرمێسکە، چونکە واتای وشەی فرمێسکی تەواو کردووە.

٢- لە ڕستەی (برادەری ئازاد بە یەکەم دەرچوو).

وشەی ئازاد ناوە دیارخەری ناوی برادەرە چونکە واتای وشەی برادەری تەواوکردووە کە (بکەر)ە. وشەی بە یەکەم هاوەڵکارە

---

(١) پەیڤ = وشە.

تەواوکەری کاری (دەرچوو)یە چونکە واتای کارەکەی زیاتر ڕوون کردۆتەوە.

٣- لە ڕستەی (هەڤالێ من ب لەز هات)

وشەی (من) جێناوە، دیارخەری ناوی (هەڤالێ)ە چونکە واتای وشەی هەڤالێ تەواوکردووە کە (بکەر)ە، وشەی بلەز هاوەڵکارە تەواوکەری کاری (هات)ە چونکە واتای کارەکەی زیاتر ڕوون کردۆتەوە.

٤- لە ڕستەی (قوتابیی زیرەك هۆنراوەکانی لەبەر دەکات).

پەیڤی (زیرەك) هاوەڵناوە، دیارخەری ناوی قوتابییە، چونکە واتای وشەی قوتابی تەواو کردووە کە (بکەر)ە وشەی هۆنراوەکان ناوە تەواوکەری کاری (لەبەر دەکات)ە، واتە بەرکارە، چونکە واتای کاری (لەبەر دەکات)ی تەواو کردووەو کاریگەرییەتی کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٥- لە ڕستەی (مرۆڤێت باش ل تەنگافیادا دەردکەڤن).

وشەی باش هاوەڵناوە دیارخەری ناوی (مرۆڤ)ە، چونکە واتای وشەی (مرۆڤ)ی تەواوکردووە کە (بکەر)ە. وشەی ل تەنگافیادا هاوەڵکارە تەواوکەری کاری (دەردکەڤن)ە، چونکە واتای کارەکەی تەواوکردووە.

٦- لە ڕستەی (مامۆستای ئێوە کتێبەکان دابەش دەکات)

وشەی ئێوە جێناوە دیارخەری ناوی مامۆستایە، چونکە واتای وشەی مامۆستای تەواوکردووە کە (بکەر)ە. وشەی کتێبەکان ناوە،

تەواوکەری کاری (دابەش دەکات)ە. واتە بەرکارە، چونکە واتای کارەکەی تەواوکردووەو کاریگەرییەتی کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٧-لە ڕستەی (وڵاتەکەمان بە زانست پێش دەکەوێت).

وشەی (مان) جێناوە، دیارخەری ناوی (وڵات)ە چونکە واتای وشەی (وڵات)ی تەواوکردووە کە (بکەر)ە. وشەی زانست ناوە تەواوکەری بە یاریدەی کاری (پێش دەکەوێت)ە چونکە واتای کارەکەی بە یارمەتی ئامرازی پەیوەندی (بە) زیاتر ڕوون کردۆتەوە.

٨-لە ڕستەی (برایێ تە چیرۆك نڤیسییە).

وشەی (تە) جێناوە، دیارخەری ناوی (برا)یە، چونکە واتای وشەی (برا)ی تەواوکردووە کە (بکەر)ە. وشەی چیرۆك ناوە، تەواوکەری نڤیسییە، واتە بەرکارە چونکە واتای کارەکەی تەواوکردووەو کاریگەرییەتی کارەکەشی کەوتۆتە سەر.

٩- لە ڕستەی (کتێب ژوی وەرگرت).

وشەی کتێب ناوە دیارخەری کاری (وەرگرت)ە واتە بەرکارە چونکە واتای کارەکەی تەواوکردووەو کاریگەرییەتی کارەکەشی کەوتۆتە سەر، وشەی (وی) جێناوە تەواوکەری بە یاریدەی کاری (وەرگرت)ە.

چونکە واتای کارەکەی بە یارمەتیی ئامرازی پەیوەندی (ژ) زیاتر ڕوون کردۆتەوە.

١٠- لە ڕستەی (دەشتا هەڤلێرێ بە پیتە).

وشەی هەڤلێریێ ناوە، دیارخەری ناوی (دەشت)ە، چونکە واتای وشەی (دەشت)ی تەواوکردووە کە نیهادە، وشەی (بە پیت) هاوەڵناوە تەواوکەری کاری ناتەواوی (ە)یە.

دەستوور:

تەواوکەر: ئەو وشەیەیە یان ئەو وشانەیە کە لەڕستەدا دەبینرێن بێجگە لە بنچینەکانی ڕستەدا.

تەواوکەر دوو جۆرە:

ئـ تەواوکەری یان دیارخەری ناو: بریتییە لە (ناو، جێناو، هاوەڵناو)

بـ تەواوکەری کار: بریتییە لە (بەرکار، تەواوکەری بەیاریدە، هاوەڵکار).

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا دیارخەری ناو و تەواوکەری کار دەربهێنە:

١. مرۆڤی زانا پێش دەکەوێت.

٢. چیاکانی کوردستان بەرزن.

٣. بارام گۆڤارەکەی هێناوە.

٤. پار چووین بۆ سەیران.

٥. بازنێ زێڕ ب نرخە.

٦. دارا کتێبەکەی لە کتێبخانە کڕی.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم وشانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك جارێك ببنە دیارخەری ناو، جارێك ببنە تەواوکەری کار.

{ڕەز، گوڵ، چێشت، بەپەلە، زانست، کارگە، ڕووبار}

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە (شلۆڤە بکەوە):

١. ئازادی برادەرم کتێب دەفرۆشێت.

٢. دارڤان داران دبڕن.

٣. سەرهید کتێبەکەی لە کتێبخانە وەرگرت.

- نـــاو -

ئەم نووسینە بخوێنەوە:

(سەرەتای بەهار بوو، تازە گوڵ و لالەی ئـەوە دەشـت و دەرە سـەریان دەرهێنابوو، بە دەم شنە بای فێنك پێدەکەنین. نێرگـزو بـەیبون و مێلاقـەو شلێر ئەو ناوەیان خەملاند بوو. بەرخ و کاریلە دەمیـان لـە گیـای بـەهارێ نابوو، قاسپەی کەو لە ترۆپك و قەد پاڵەکاندا دەنگـی دەدایـەوە، هـەتاوی نەورۆزیی لە لووتکەی چیا بڵندەکەی ئەو بەر گوندەکەمان هەڵات. تیشکی زیوینی بەسەر بەفری لاپاڵی شـاخەکاندا، بەسـەر لالـەزارو گـوڵزاری ئـەو ناوەدا پەخش کرد. کوڕو کـچ، لاوو پـیری گونـدێ مـەتێکڕا خۆیـان بـۆ سەیرانی نەورۆز ئامادەکردبوو، دەستەو کۆمەڵ پێکڤـە بـەرەو سـەیرانگای ناوچەکە دەچـوون. خـەڵك لـە گونـدەکانی دەرووبـەریش ڕوویـان لـەو سەیرانگایە کرد، لەوێ هەموو بە یەك دڵ گۆرانیو ستران و سروودیان بـۆ ئەو جەژنە نەتەوەییە دەچڕاند، من و کاوەی برادەریشم ڕوومان لەوێ کرد. شـاییو گۆڤەنـد دەسـتی پێکـرد، سـێ پێـیو ڕەشـبەڵەك، شـێخانیو سوسکەیی، سەماوەر لە هەموو لایەك جۆشدراو چا خورایەوە، دیسان کـوڕو کچێت گوندییان دەستیان تێك گرتن و زەمانـدو هەڵپـەڕکێ دەسـتی پـێ کردەوە، ئێڤارێ، هەموو بە دڵێکی پڕ لـە خۆشـیو شـادی، بـە ئـازادیو تەناهی بەرەڤ گوندێن خۆ گەڕانەوە پاش ئەوەی چاویان بە جـوانی بـەهار گەشایەوە).

خستنه ڕوو:

ئەگەر سەرنج بدەینە ئەڤ دەقە ئەدەبییەی سەرەوە دەبینین پەیڤو بێژەی وای تێدایە کە:

١. هەندێکیان ناوی گیانداریك دیار دەکەن (ئاژەڵ بێ یان ڕووەك) وەك (بەرخ، کاریلە، نێرگز، مێلاقە، شلێر).

٢. یان وشەی وا هەیە لەناو نووسینەکەدا کە ناون بۆ شتی بێ گیان وەك (نان، سەماوەر، چا).

٣. هەندێ پەیڤی تێدایە کە ناون بۆ دیاری کردنی جێگاو شوێن وەك (گوند، سەیرانگا).

٤. دیسان نووسینەکە پەیڤی وای تێدایە کە ناوی کەسێکی دیارو تایبەتی پیشان دەدا وەك (کاوە).

٥. هەر لەو نووسینەدا جۆرە وشەی وا بەرچاو دەکەوێ کە بیرێك یان هەستێك پیشان دەدەن وەك (خۆشی، شادی، ئازادی، تەناهی، جوانی).

بەم جۆرە هەر وشەیەك لەوانەی کە دەرمان خستنو نیشانمان دان بۆ دەربڕینی مەبەستێك بەکارمان هێناون، پێیان دەڵێن (ناو).

دەستوور:

ناو وشەو بێژمەیێکە بەکاردێت بۆ ناونان‌و دیاری کردن‌و پیشاندانی گیاندارێك (مرۆڤ بێ، ئاژەڵ، یان ڕووەك) یان بێ گیانێك (شت بێ یان شوێن) یان بیرو مەبەستێك.

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستەو هۆنراوانەدا ناوەکان دەست نیشان بکەو ئینجا بیان نووسەوە:

١. ڕیی هـ[١] دبی بۆست[٢]، دوژمن نابی دۆست.

٢. من جوتیارم، من جوتیارم
من لەگەڵ هەتاو هاوکارم
من بە ئارەق‌و ئەو بەتین
دامان ڕشتووە بناخەی ژین

٣. ئاگر نیشانەی جەژنی نەورۆزە.

٤. ئەو ئەرخەوانە جوانە   کە لە گردی سەیوانە
بەڕیزە ئەو کچانە   وەك قومری[٣] دەوریان داوە.

٥. دلبەرێ ئیرۆ سەحەر ئاڤێتە جەرگێ من دوو دۆخ
یەك لسینە یەك لدل دا لەو ژمن تێن ئاخ‌و ئۆخ

---

(١) ڕیی هـ= ڕدێن، ڕیش

(٢) بۆست= بست

(٣) قومری= باڵندەیەکی دەنگ خۆشە لە کۆتر بچووکترە.

ڕاهێنانی (٢)

بەم بۆشاییانە بە ناوێك پڕ بکەوە:

١. هەولێر .... هەرێمی فیدڕاڵی کوردستانی عیراقە.

٢. هەنگ شیلەی ....دەمژێ و .... دروست دەکا.

٣. شانۆ .... ی گەلە.

٤. .... ئەندامێ دیتنێیە.

٥. ئاڤا .... ژ بەفرو بارانێ پەیدا دبیت.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ناوانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

١. ڕاستی ٢. هەنار ٣. ڕەزڤان ٤. برادۆست ٥. هەڵەبجە

ڕاهێنانی (٤)

١. بارام نووست.

بارام: ناوە، بکەرە

نوست: کارە، ڕابوردووە

٢. ئەم ڕستانە شی بکەرەوە:

١. شیلان هات. ٢. شێروانی هەرمی خار.

---

١) مێلاقە= جۆرە گوڵێکی چیاییە.

٢) ترۆپك = لوتکە، سەرێ چیای.

٣) قەدپاڵەکان = لا پاڵی چیای.

٤) پەخش کرد= بەلاڤ کر، بڵاوی کردەوە.

جۆرەکانی ناو

ئ- ناو لەڕووی ناوەڕۆکەوە

ناوی تایبەتی- گشتی- کۆمەڵ

لەوانەی پەروەردەی نیشتمانیدا مامۆستا گوتی:

((هەرێمی فیدراڵی کوردستانی عیراق ئانکو باشورا کوردستانێ، لەدوای ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١ز گۆڕانێکی زۆری بە خۆوە دیت، ئەڤ هەرێمە لە چوار پارێزگا پێك دێت، هەولێرو سلێمانیو کەرکووكو دهۆك، چەند قەزایێکی دیکەش هەن کە بەشێکن لەو هەرێمە وەکو خانەقینو شەنگارو بەدرە. لە ماوەی ئەو چەند ساڵەی ڕێڤەبەریا کوردی گەلێك پرۆژەی ئاوەدانکردنەوە هاتنە جێ بەجێ کردن. سەدان باژێرو گوندو دێ نۆژەن کرانەوەو سەر لەنوو هاتن ئاڤاکرن، سەدان کیلۆمەتر ڕێو بان دروستکران. ژمارەیەکی زۆری کارگەو کارخانە کەوتنەوە گەڕ، بایەخ درا بە کاروباری چاندنو کتشوکاڵ بە ڤەژیاندنا سامانی ئاژەڵو بەخێوکردنی مەڕو بزنو پەزو گاو چێلو مریشك. پەرلەمانی کوردستانو حکومەتی هەرێم ژی هاتن دامەزراندن. گەلی کورد لەم بەشەی کوردستاندا دەسەڵاتی گرتە دەست.

دوو زانکۆی تازە لە سلێمانیو دهۆكو دەیان قوتابخانەو خاندنگە کرانەوە. نازدارا کچا من و سەربەستێ برایێ وێ لەم دوو زانکۆیەدا دەخوێنن. کۆمەڵی کوردەواری لە گەلێك لایەنەوە پێش کەفت. لەبەر هەندێ پێویستە بە دڵو گیان ئەزموونی دیموکراتی گەلی خۆمان بپارێزینو هەموو ببین بە سەرباز بۆ پاراستنا ڤان دەستکەفتان).

خستنه ڕوو:

ئەگـەر بـە وردی پەیڤـەکانی مامۆسـتای پـەروەردەی نیـشتمانی بخوێنینەوە، دەبینین چەند ڕستەیەکی تێدایە وەکو:

١. ئەڤ هەرێمە لەچوار پارێزگا پێك دێتن هەولێرو سلێمانیو کـەرکووكو دهۆك.

٢. سەدان بازێرو گوندو دێ نۆژەن کرانەوەو سەر لەنوو هاتن ئاڤاکرن.

٣. بایـەخ درا بـە کاروبـاری چـاندنو کـشتوکاڵو بـە ڤەژیانـدنا سـامانی ئاژەڵو بەخێوکردنی مەڕو بزنو پەزو گاو چێڵو مریشك.

٤. نازدارا کچامنو سەربەستێ براییێ وێ لەم دوو زانکۆیە دەخوێنن.

٥. گەلی کورد لەم بەشەی کوردستاندا دەسەلاتی گرتە دەست.

دیسان ئەگەر بە وردی بەرێ خۆ بدەینە ڕستەکان دەبینین:

لە ڕستەی یەکەمدا ناوی چـەند بـازێرو شـارێك هـاتووە کـە دەکەونـە هەرێمی کوردستان وەك (هەولێر، سلێمانی، کـەرکووك، دهـۆك) کـە هـەر یەك ژوان، ناوە بۆ **شارێکی دیاری کراوو ناوەکە دەبێتە ناوی تایبەتی**.

لە ڕستەی دووەمدا وشەو بێژەکانی (بازێر، گوند، دێ) هـەر یەکـەیان نـاوەو بەسـەر هـەموو گونـدو دێو بازێرێکـدا دابـڕاوە چـونکە لـە یـەك ڕەگەزن، بۆیێ ئەو جۆرە ناوانە پێیان دەگوترێ ناوی گشتی.

لە ڕستەی سێیەمیشدا دیسان بێژەکانی (مەڕ، بزن، پـەز، گـا، چـێڵ، مریشك) کە جانەوەرو گیاندارن، نـاوی گـشتین چـونکە بـۆ ڕەگـەزی ئـەو گیاندارانەو بۆ تاکە تاکەیان بەکار دێ.

لە ڕستەی چوارەمدا وشەکانی (نازدار، سەربەست) دوو ناون کە بۆ دوو کەسی دیاری دەست نیشانکراو بەکارهاتوونو پێیان دەگوترێ ناوی تایبەتی.

لە ڕستەی پێنجەمیشدا وشەی (گەل) لە ڕواڵەتدا تاکە بەلام لە ناوەڕۆكو واتادا (کۆ)یە، چونکە بێژەکە تێکڕا ئەو هەموو کەسە دەگرێتەوە کە پێکڤە پێیان دەگوترێ گەل، ئەو جۆرە ناوەش پێی دەگوترێ ناوی کۆمەڵ.

دەستوور:

ناو لە ڕووی ناوەڕۆکەوە دەکرێ بە سێ جۆر:

١. ناوی تایبەتی: ئەو ناوەیە کە بەتایبەتی بەکاردێت بۆ ناونانی کەسێك یان شتێکی یان جێو شوێنێکی دیاری کراوو تایبەت وەك:

(ئەڤین- شێرکۆ- نازدار- هەندرێن- مەتین- دهۆك- کەرکووك- کورد)

ناوی تایبەتیش بۆی هەیە:

ئـ- ناوی کەسان بێت.

ب- ناوی ڕووبارو چیاو شارو گوند بێت.

پ- ناوی ولاتو میللەت بێت.

٢. ناوی گشتی: ئەو ناوەیە کە بۆ هەموو ئەو گیانداروبێ گیانانە بەکاردێت کە خودانی یەك ڕەگەزنو ناوەکە بەسەر تێکڕاو بەسەر تاکە تاکەی ئەو ڕەگەزانە دابڕاوە. ئەو جۆرە ناوەش بۆی هەیە:

ئـ- بۆ کەسان بەکاربێت وەك: مامۆستا، کچ، کوڕ، دایك.

ب- بۆ ئـاژەڵو باڵنـدەو ڕووەكو میـوە بـەكاربێت وەك: شـێر، گـورگ، ماین، هرچ، پەز، كەو، كۆتر، مراوی، گەنم، جۆ، سێو، هەنجیر.

پ- بۆ شتان بەكاربێت (بێ گیان) وەك: بەرد، دار، چیا، ڕووبار، خانوو.

٣.ناوی كۆمـەڵ: ناوێكە بـە ڕواڵـەت تـاك پیـشان دەدا بـەڵام لـە نـاوەڕۆك واتای كۆ دەبەخشێ، ئەم جۆرە ناوەش بۆی هەیە:

ئـ- بـۆ كۆمـەڵێك كـەس بـەكاربێت وەك: لەشـكر، گـەل، میللـەت، هـۆز، دەستە، چین، تیرە.

ب -بۆ هەژمارەك گیاندارو ڕووەك بەكاربێت وەك: گاڕان، مێگەل، ڕەوە، گەلە، ڕان، گاگـەل، كـەرێ پـەزی، ڕەڤـد (ڕەڤـدا گورگـان)، ڕمز، چـەپك، دەسك، قامك.

ڕاهێنانی (١)

جۆری ئەم ناوانە نیشان بدە:

پیـاو، زۆزك، قوتـابی، جـەژن، نێرگـز، ئەحمـەدی خـانی، مێگـەل، میللەت، زەردەشت.

ڕاهێنانی (٢)

لەم پارچە هۆنراوەیەدا ناوەكان دەست نیشان بكـەو جۆرەكانیـشیان دیار بخە.

بۆ ڕۆژی نەورۆز سێ چەپـك   لە نێرگزو گوڵی ناســـك
ئەكەم بە دیارییەكی جــوان   بۆ گەلی كوردی قارەمـــان
گوڵاڵە سوورەی پارچەی دڵ   هی دڵێك كە كەوتە ژێر گڵ

دڵی ئەو لاوەی بۆ میللـــــەت
جەڕانیان[1] لە گەردنیا پـــەت

چرای گیانیان کوژانـــــــەوە
شەماڵ جەستەی شەکانــــەوە

ئەم چەپکە گوڵەی من پێشکەش
بەوەی گڕ ئەگرێتە بـــــاوەش

بەو لاوانەی کە بۆ وەتــــــەن
لە خەباتا پشوو نـــــــادەن

بۆ ژینی کورد بوون بە پێشـــەنگ
بوون بە مەشخەڵی شەوە زەنگ

ڕاهێنانی (٣)

ئەم بۆشاییانە بە ناوێکی گشتی پڕ بکەوە:

ئ – باخەکەمان .... ی جوانی تێدایە.

ب – چەم بێ .... نابێ.

پ – پێویستە .... هەموو ساڵێك لەوانەکانی دەرچێت.

ت – .... لە بەسرە زۆرە.

ج – .... نەخۆشی بلاّو دەکاتەوە.

ڕاهێنانی (٤)

وشە هێڵ بەژێر داهاتووەکان لەم ڕستانەدا شیبکەوە:

١. ڕەزڤانی ڕەزێ خۆ ئاڤ دا.

٢. لەشکر سنوورەکانی وڵات دەپارێزێ.

٣. سێڤێن بەروارییا بناڤ و دەنگن.

٤. چەپکە گوڵێکم بۆ مامۆستا برد.

٥. سلێمانی شاری هەڵمەتو قوربانییە.

---

(١) جەڕانیان لە گەردنیا پەت= پەتك ل گەردەنێ وی ئالاند.

جۆرەكانی ناو

ب- ناو لەڕووی هەبوونەوە

ناوی بەرجەستەو ناوی واتایی

جووتیارێك گێڕایەوەو گوتی:

((ڕۆژەكە زۆر ساردبوو، هەوری ڕەش سەرتاپا ئاسمانی ناوچەكەی داپۆشیبوو، زەوی گەلەك تێنوو بوو، ئارەزووی بارانی دەكرد، لە ناكاو كردی بە هەورە تریشقەو لێزمەی باران، جووتیارو شڤان و گاوان، كەوتنە خۆشی و شادی، چونكە كە بەفرو باران زۆر بوو، كانیاو دەردەبن، ئاوی چەم و ڕووبار زۆر دەبێ، لە بەهاردا جوانی هەموو لایێكی سروشت دەگرێتەوە، خەم و پەژارە لە دڵ نامێنێ، هێزو وزە دەكەوێتە گیانی زیندەوەرو چانەواران. لەم وەرزەدا بەرهەمی ئاژەڵان زۆر دەبێ وەك ماست و پەنیرو فرۆو لۆرو سەرتوو نیڤشك)).

خستنە ڕوو:

لە خوێندنەوەی ئەم نووسینەی سەرەوەدا چەند ڕستەیەك دێنە بەرچاو وەك:

١. ڕۆژەكە ساردبوو، هەوری ڕەش سەرتاپا ئاسمانی ناوچەكەی داپۆشیبوو.

٢. لەم وەرزەدا بەرهەمی ئاژەڵان زۆر دەبێ وەك ماست و پەنیرو فرۆو لۆرو سەرتوو نیڤشك.

٣. له ناکاو کردی به هەورە تریشقەو لێزمەی باران، جوتیارو شڤانو گاوان کەوتنە خۆشیو شادی.

٤. له بەهاردا جوانی هەموو لایێکی سروشت دەگرێتەوە، خەمو پەژارە له دڵ نامێنیٚ. ڕستەی یەکەم هەندێك ناوی تێدایە کە ئێمە لێرەدا مەبەستمانن ناوەکانیش بریتین له (هەور، ئاسمان) کە لەو ناوانەن وە بەر یەکێك له هەستەکانی مرۆڤ دەکەون ئەویش هەستی بینینە، لەبەر هەندیٚ ناوەکان پێیان دەگوتریٚ ناوی بەرجەستە.

له ڕستەی دووەمیشدا کۆمەڵە ناوێك هەن کە هەر یەکەیان وەبەر هەستێك یا پتر لە هەستێکی مرۆڤ دەکەونو پێیان دەگوتریٚ ناوی بەرجەستە وەك ماست، پەنیر، فرۆ، لۆر، سەرتوو، نیڤشك.

ئەگەر له ڕستەی سێیەم ڕامینێین، دەبینین ڕستەکە هەژمارەك ناوی تێدایە، بەڵام ئەوی مەبەستمانە هەر دوو ناوی (خۆشیو شادی)یە کە لە خۆیاندا بوونی سەربەخۆیان نییە، ناکەونە بەر یەکێك لە پێنج هەستەکەی مرۆڤ بەڵکو تەنیا لە بیرو خەیاڵو هزردا بوونیان هەیە، ناوەکانی ئەم چەشنەش پێیان دەگوتریٚ ناوی واتایی.

دیسان له ڕستەی چوارەمدا ناوەکانی (جوانی، خەم، پەژارە) وەبەر ئەو جۆرە ناوانە دەکەون کە لەهزرو خەیاڵدا پەیدا دەبنو بەر هیچ یەك لەو پێنج هەستەی کە مرۆڤ هەیەتی ناکەون، بۆییٚ بەوان ژی دەگوتریٚ ناوی واتایی.

ناوی واتاییش دوو جۆری هەیە:

ئـ- ناوی واتایی بنجی کە هەر لە بنەڕەتدا بۆ ئەم مەبەستە بەکاردێن وەك خەم، هێز، وزە، هۆش، باوەڕ، ترس، مەرگ.

ب- ناوی واتایی دروستکراو کە لەوشەیەکی بەرجەستە یان واتایی بە یاریدەی پاشگرێك دروست دەکرێ وەك: مێرانی، کوردینی، دۆستایەتی، پیاوەتی، ڕەشایی، مەزناتی، جوانی.

دەستوور:

لە ڕووی هەبوونەوە ناو دوو جۆرە:

١. ناوی بەرجەستە: ئەو ناوەیە کە وەبەر یەك لە پێنج هەستەکانی مرۆڤ دەکەوێتو بوونی سەربەخۆی هەیە.

٢. ناوی واتایی: ناوێکە لە خۆیدا بوونی سەربەخۆی نییە، بەر هیچ یەك لە هەستەکانی مرۆڤ ناکەون، تەنیا لە بیرو خەیاڵدا پەیدا دەبن، ئەویش دوو جۆرە:

ئـ- بنجی　　**ب- دروستکراو.**

ڕاهێنانی (١)

ئەم ناوە واتاییانە لە ڕستەدا بەکاربێنە.

مرۆڤینی- زیرەکی- برایەتی- جەنگ- ئاشتی.

ڕاهێنانی (٢)

لـەم دێـڕە هۆنراوانـەدا هــەر نــاوێکی واتــایی هەیــە دەری بهێنــە، جۆرەکەشی پیشان بدە:

١. جوامێری‌و هیمەت‌و سەخاوەت
میرینی‌و غیرەت‌و جــــەلادەت
ئەو خەتمە ژبۆ قەبیلی ئەکراد
وان دانە بە شیرو هیمەت‌و داد

٢. هەربینا[1] دیت ڕمی[2] کۆشکی زۆرداری
گەیشتینە لووتکەی چیای ڕزگاری
ڕەوی[3] تەمی خەم‌و مژی پەژارە
بووژانەوە[4] ئەو هەتیوە هەژارە

٣. تێکۆشە دایم هەر وەکو هەنگ بە
لە مەیدانی ژین ئامادەی جەنگ بە
ئەوا پێت ئەڵێم چاکی بزانە
ژیانی مەردی باری گرانــــە

---

(١) هەربینا= هەر ئەوەندەت زانی.

(٢) ڕمی= ڕما- هەر فت- ڕووخا.

(٣) ڕەوی= ڕەوییەوە- نەما- ڕەڤی.

(٤) بوژانەوە= ژیانەوە.

ڕاهێنانی (٣)

لەم ڕستانە هەر ناوێکی بەرجەستە هەیە دەست نیشانیان بکە:

١. تریفە بەیانیان هێلکەو نیڤشك دەخوات.

٢. گەنمو جۆ دوو بەرهەمی زستانەن.

٣. لبەهارێ خوناڤ[1] دکەفیتە سەر پەلکێت داران

٤. مەتینی دەستێ خۆ ب تەڤشوی[2] بڕی.

٥. جوتیاری زەڤی کێلاً.

ڕاهێنانی (٤)

شیکردنەوە (شلۆڤەکردن):

١. کەوەکەی خەسرەو دەخوێنێت.

کەوەکە: ناوە، گتشییە، بەرجەستەیە، بکەرە، ناسراوە.

ی: ئامرای دانەپاڵە.

خەسرەو: ناوە، تایبەتییە، تەواوکەری ناوی کەوەکەیە.

دەخوێنێت: کارە، ڕانەبوردووە.

ێت: جێناوی لکاوە، بۆ بکەر دەگەڕێتەوە.

٢. ئەم ڕستانە شیبکەوە:

١. ترس مرۆڤ دەتۆقێنێ.

٢. خوێندەواری چرای ژیانە.

---

(١) خوناڤ = خوناو، ئاونگ، شەونم.

(٢) ب تەڤشوی= بە تەشوێ.

ئەرکی ناو لەڕستەدا

ڕستەکان:

١. پیرۆت نانی خوارد.

پیرۆتی نان خار.

٢. کوڕەکەی پیرۆت ئەندازیارە.

کوڕێ پیرۆتی ئەندازیارە.

٣. پیرۆتم لە شاری هەولێر دیت.

من پیرۆت لباژێرێ هەولێرێ دیت.

٤. کتێبەکەم لە پیرۆت وەرگرت.

من کتێب ژ پیرۆتی وەرگرت.

٥. ئەم کتێبە ئی پیرۆتە.

ئەڤ کتێبە یا پیرۆتییە.

٦. پیرۆت زیرەکە.

پیرۆت یێ زیرەکە.

خستنە ڕوو:

لە تەماشاکردن‌و سەرنجدانی ئەو کۆمەڵە ڕستەی سەرەوە، ژمارە ناوێکمان دێتە بەرچاو وەك: (پیرۆت، نان، کوڕ، ئەندازیار، شار، باژێر، کتێب).

ئەڤ ناوانە دەچنەوە سەر جۆرێك لەو جۆرانەی ناو كە لەمەوپێش باسمان كردن. بەڵام لە ڕووی ئەو ئەركەی كە بەو ناوانەمان سپاردووە، هەر یەكەیان ئەرك‌و كارێكی جودای هەیە، بۆ نموونە:

ناوی (پیرۆت) لە ڕستەی یەكەمدا كاری نان خواردنەكەی دراوەتە پاڵ، واتە كردەوەی خواردنی نانەكە لەلایەن پیرۆتەوە جێبەجێكراوە، لەبەر هەندێ ناوی پیرۆت بووە بە بكەر. هەر ئەو ناوەی (پیرۆت) لە ڕستەی ژمارە دوودا ئەركەكەی گۆڕانی بەسەردا هاتووە، چونكە ئەگەر هەر ناوی (كوڕەكە)مان بهێنایە، لەوانە بوو بپرسی كە كوڕەكە ئی كێیە؟ بۆیێ پیرۆت بووە بە دیارخەری ناوی (كوڕەكە) واتە بووە بە دیارخەری ناوێك كە بكەرە.

لە ڕستەی سێیەمیشدا دیسان ئەركی (پیرۆت) گۆڕاوە، لڤێرێدا (پیرۆت) كەوتووتە بەر كاریگەرییەتی كاری تێپەڕی (دیت)و بووە بە (بەركار) چونكە ئەگەر ناوی (پیرۆت)مان نەهێنابایە، نەمان دەزانی كێ بینراوە.

لە ڕستەی ژمارە چواردا ناوی پیرۆت بە هۆی ئامرازی پەیوەندی (لە، ژ) بووە بە تەواوكەری بە یاریدە.

ناوی (پیرۆت) لە ڕستەی پێنجەمدا بووە بە تەواوكەر بۆ كارێكی ناتەواو كە ئەویش كاری ناتەواوی (ە)ی كاتی ئێستایە، بۆیێ (پیرۆت) بووە بە تەواوكەری كاری ناتەواو.

لە ڕستەی ژمارە شەشدا، ناوی (پیرۆت) سیفەتێکی دراوەتە پاڵ کە ئەویش زیرەکییە. کاری ڕستەکەش ناتەواوە، لەبەر ئەوە ناوی (پیرۆت) لێرەدا دەبێتە نیهاد.

کەواتە (پیرۆت) وەکو ناوێکی تایبەتی لەو ڕستانەدا شەش ئەرکمان پێ سپاردووە، هەروەك لە ڕستەکاندا ئاشکرا دەبن.

دەستوور:

ئەرکی ناو لە ڕستەدا بەپێی ئەو کارەی کە پێی دەسپێردرێ لە گۆڕان دایە، بە گشتی ناو لە ڕستەدا دەبێتە:

1. **بکەری ڕستەکە ئەگەر کارەکە لەلایەن ناوەکەوە جێبەجێ بکرێ.**
2. **بەرکار ئەگەر کاریگەرییەتی کارەکە یەکسەر بکەوێتە سەر ناوەکە، بە مەرجێك کاری ڕستەکە تێپەڕ بێت.**
3. **دیارخەری ناوێکی دی، کە لەم بارەدا دبێژنێ (دیارخەری ناو).**
4. **تەواوکەر بۆ ئامرازێکی پەیوەندیو ئەو کاتە پێی دەگوترێ (تەواوکەری بە یاریدە)، لەم بارەشدا پێتقیە ئامرازێکی پەیوەندی بکەوێتە پێش ناوەکەو ناوەکە دەبێتە تەواوکەری بە یاریدە.**
5. **تەواوکەری کاری ناتەواو.**
6. **نیهاد ئەگەر هەواڵێك یان سیفەتێکی درایە پاڵو کاری ڕستەکەش ناتەواو بوو.**

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەدا ئەرکی ئەو ناوانە پیشان بدە کە هێڵیان بەژێردا کێشراوە.

١. هاوین گەرمە.

٢. برام چوو بۆ دهۆک.

٣. شۆڕشڤانان دوژمن شکاندن.

٤. شووشەی دەرمان دەبیٚ پاك بێت.

٥. سەرداری وانە نڤیسی.

٦. ئەز هەر هەیڤیٚ جارەکیٚ زەڤیا توتنیٚ ئاڤدەدەم.

ڕاهێنانی (٢)

نموونەی ڕستەیی بۆ ئەم مەبەستانە بهێنەوە:

١. ناوێکی تایبەتی بووبێتە نیهاد.

٢. ناوێکی گشتی بووبێتە تەواوکەری بەیاریدە.

٣. ناوێکی گشتی وەکو بەرکار بەکار هاتبیٚ.

٤. ناوێکی تایبەتی بووبێتە تەواوکەری کاری ناتەواوی ئێستا.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

١. کچا لەزگینی مامۆستایە.

٢. هەڤاڵم لە هەڵەبجە دیت.

(جـێـنـاو)

ئـ. جێناوی کەسی سەربەخۆ

ئەم نووسینەی خوارەوە بخوێنەوە:

((نیشتمان ئێمەی لە باوەشی خۆی گرتووەو لەژێر سێبەریدا مـن و تـۆ، بە خۆشیو شادییەوە دەژین. کوردسـتان وڵاتـی دێرینـی کـوردە، بـاوو باپیرانی هەموومان زادەی ئەم خاکە پیرۆزەن، ئەوان هەر لەبـەرە بـەیانی مێژووی مرۆڤایەتییەوە، لەسەر خاکی پیرۆزی کوردسـتاندا دێو گونـدیان ئاوەدان کردەوەو بە چاندن و کشتوکاڵەوە خۆیـان خـەریك کـردووە. لـە مێژووی کوردستاندا پیاوی مەزن و پاڵەوان زۆرن. کاوەی ئاسنگەر نموونەی تێکۆشەری چەوساوەی میللەتەکەمانە. ئەو بە بازووی پۆڵایین و بە باوەڕی پڕ هێزی، شیا تەخت و بەختی زوحاکی دکتاتۆر سەرنگون بکا. ئێـوە پێویـستە شارەزای پاڵەوانانی مێژووی گەلی خۆتان بن و ئەوان بکەن بە نموونەو بـە پێشڕەو بۆ خۆتان)).

خستنە ڕوو:

لە خوێندنەوەی ئـەم دەقـەی سـەرەوە هەنـدێ وشـەو بێـژەی وامـان بەرچـاو دەکـەوێ کـە شـوێنو جێـی کەسـێك یـان چـەند کەسـانێکیان گرتـووە، لـە هـەمان کاتیـشدا واتـای کەسـەکە یـان کەسـەکانیان نیـشان

داوەو پەیوەندییان بە کەسانی دیکەوە ڕاگەیاندوە. بۆ نموونە لە دەقەکەدا وشەی (من) بەرچاو دەکەوێ کە لەجیاتی تاکە کەسێك بەکارهاتووە کە ئاخێوەر واتە قسەکەرەو دەبێتە (کەسی یەکەمی تاك).

وشەی (ئێمە)ش بەرچاو دەکەوێ کە ئەویش لە جێی ئەو کەسانە بەکارهاتووە کە ئاخێوەرن‌و پێیان دەگوترێ (کەسی یەکەمی کۆ).

دیسان لە دەقەکەدا وشەی (تۆ) دێتە بەرچاوان، ئەویش لە جێی ئەو کەسە بەکارمان هێناوە کە ڕووی قسەی تێدەکەین‌و لەگەڵیدا دەئاخڤێن. ئەو ژی (کەسی دووەمی تاکە) کە گوێگر ئانکۆ گۆهدارە.

هەر بەم جۆرە ئەگەر لە خوێندنەوەی دەقەکە بەردەوام بین، تووشی وشەی (ئێوە) دەبین کە ئەویش جێناوی سەربەخۆی (کەسی دووەمی کۆ)یەو جێی ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە گفتوگۆیان لەگەڵدا دەکەین‌و دەبنە گوێگر یان گۆهدار.

وشەی (ئەو) کە هەر لە نووسینەکەدا دهێتە دیتن. بۆ ئەو کەسەمان بەکارهێناوە کە بزرەو بە کەسی سێیەمی تاك دهێتە ناسین، واتە جێناوی (ئەو) شوێنی کەسێك دەگرێتەوە کە لەبەر چاوان نییەو لێمانەوە دیار نییە، کەچی دەبینین وشەی (ئەوان) بۆ چەند کەسێك بەکاردێ کە لێمانەوە دیارنین‌و بزرن، ئەو کەسانەش بە (کەسی سێیەمی کۆ) ناو دەبرێن.

دەستوور:

جێناوی کەسیی سەربەخۆ، ئەو وشانەن کە سەربەخۆ دهێنە گۆتن و واتای کەسەکە یان کەسەکان نیشان دەدەن و پەیوەندییان بە کەسانی دیکەوە ڕوون دەکەنەوە. واتاکانیشیان ئاشکرایەو لە ئاخافتن و نووسیندا شوێنی کەسی یەکەم و دووەم و سێیەم دەگرنەوە بە تاك و کۆیانەوە. لە زاری کوردی کرمانجی خواروودا ئەم جێناوانە ئەمانەن:

١. **من- ئەمن: بۆ کەسی یەکەمی تاك.**
٢. **ئێمە- ئەمە: بۆ کەسی یەکەمی کۆ.**
٣. **تۆ- ئەتۆ- ئەتوو- توو: بۆ کەسی دووەمی تاك.**
٤. **ئێوە- ئەنگۆ: بۆ کەسی دووەمی کۆ.**
٥. **ئەو: بۆ کەسی سێیەمی تاك.**
٦. **ئەوان: بۆ کەسی سێیەمی کۆ.**

ڕاهێنانی (١)

جێناوێکی کەسیی سەربەخۆ لە سەرەتای هەر ڕستەیەك لەم ڕستانە دابنێ:

١. پێم وایە ئەمساڵ هەمووتان دەردەچن.
٢. لێمان گەڕێ کارەکانمان بە پوختی جێبەجێ بکەین.
٣. هەموو ڕۆژێك بەیانیان زۆر زوو لە خەو ڕادەبێت.
٤. خۆمان دەزانین کاروباری وڵاتەکەمان بەڕێوەببەین.
٥. کەی بە ئاواتی دێرینی خۆتان دەگەن؟

ڕاهێنانی (٢)

لەم ڕستەیەدا، جێناوە کەسییە سەربەخۆکان لە تاکەوە بگۆڕە بۆ کۆ:

((من لەهەموو کەس زیاتر سوودی تۆم دەوێ، بەڵام ئەو وانییەو سوودی منی ناوێ)).

ڕاهێنانی (٣)

لەم ڕستانەدا جێناوە کەسییە سەربەخۆ ڕاستەکان هەڵبژێرە:

١. (من– ئەو) ئارەزووی گەشتو گوزار دەکات.

٢. (ئەوان– ئێمە) بە فڕۆکە دەچین بۆ پاریس.

٣. (تۆ– ئەنگۆ) بخوێنن تا بە ئاوات دەگەن.

٤. (من– ئەوان) چاویان بە ئێوە کەوت.

٥. (ئەو– تۆ) پیاوی دوا ڕۆژە.

ب- جێناوی کەسی سەربەخۆ

ڕستەکان:

١. من سێڤەك خار.

٢. مە ئاگرێ نەورۆزێ لسەرێ چیایا هەلکر.

٣. تە نامە بۆ هەڤالێ خۆ نڤیسی.

٤. وە خەبات ژ بۆ ئازادییێو سەرفرازییێ کر.

٥. وی بارەك ترێ برە دهۆکێ بۆ فرۆتنێ.

٦. وێ گەلەك چیرۆکێن کوردی بۆ مە گۆتن.

٧. وان ڕێزمانا کوردی خاند.

خستنەڕوو:

ئەگەر لە ڕستەکانی لای سەرەوە وردبینەوە دەبنین لە هەر ڕستەیەکدا وشەیەك هەیە کە لەجێی ناوی ئەو کەسە یان ئەو کەسانە بەکارهاتووە کە کارەکەیان کردووە یان کارەکەیان دراوەتە پاڵ وشەکان بە تەواوی جێی ناوەکانیان گرتووە بۆیێ پێیان دەڵێین جێناوی کەسیی سەربەخۆ.

١. لە ڕستەی یەکەمدا (من) لە جیاتی کەسی یەکەمی تاك بەکارهاتووە کە قسەکەرە.

٢. لە ڕستەی یەکەمدا (مە) لە جێی کەسی یەکەمی کۆ بەکارهاتووە.

٣. له ڕستەی سێیەمدا (تە) بۆ کەسی دووەمی تاك بەکارهاتووە کە گوێگر یان گۆهدارە.

٤. له ڕستەی چوارەمدا (وە) بۆ کەسی دووەمی کۆ بەکارهاتووە.

٥. له هەردوو ڕستەی ژمارە پێنجو شەشدا، هەردوو وشەی (وی) و (وێ) بۆ کەسی سێیەمی تاك بەکاردێن، (وی) بۆ تاکی نێرو (وێ) بۆ تاکی مێ.

٦. له ڕستەی حەوتەمیش دا وشەی (وان) بۆ کەسی سێیەمی کۆ بەکارهاتووە.

دەستوور:

لە کۆمەڵە جێناوی (ب)دا کە سەر بە شێوەزاری کوردی کرمانجی ژووروووە جێناوەکانی (من- مە، تە- وە، وی- وێ- وان) لە جێی ناوی ئەو کەسە یان ئەو کەسانە بەکاردێن کە کارەکە دەکەن یان کارەکەیان دەدرێتە پاڵ. ئەم کۆمەڵە جێناوە لە هەردوو باری ئەرێنیو نەرێنیدا بەم جۆرە بەکاردێ:

١. لەگەڵ کاری هەبوون لە ڕابردوو و ڕانەبردوودا.

ئـ- من هەیە	**من نییە(نینە)**
تە هەیە	**تە نییە (نینە)**
وی (وێ) هەیە	**وی (وێ) نییە (نینە)**
ب- من هەبوو	**من نەبوو**
تە هەبوو	**تە نەبوو**
وی (وێ) هەبوو	**وی (وێ) نەبوو**

٢. لەگەڵ کاری ویستن لە هەموو دەمەکاندا (بە ئەرێنیو نەرێنی)، (ویستن= ڤیان).

٣. لەگەڵ کاری ڕابووردوی تێپەڕ بە هەموو جۆرەکانیەوە (بە ئەرێنیو نەرێنی):

من کڕی	من نەکڕی
تە کڕییە	تە نەکڕییە
وی (وێ) کڕ یبوو	وی (وێ) نەکڕ یبوو
مەدکڕی	مە نەدکڕی

ڕاهێنانی (١)

ئەڤ ڕستەیا ژێری دگەل هەمی جێناڤێت کەسیی سەربەخۆ بەکاربینە:

من هندەك پارە ژبرایێ خۆییێ مەزن ستاند.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ڕستانە لە تاکەوە بکە بە کۆ:

١. تە ئەرکێ خۆ ب جهـ ئینا.

٢. من دگەل وی دەرس خاند.

٣. وێ دوهی ئازاد دیت.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم دوو ڕستەیە شی بکەوە (شلۆڤە بکە):

١. وی کۆترەك گرت.

٢. وان پەز چەراند.

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

ئاخێوەر : قسەکەر، ئەو کەسێ کو دئاخڤی

ئازادی گۆت ((ئەز کوردمو ئەز وەلات پارێزم، تۆ ژی کوردی، ژبەر هندێ پێدڤیە ئەم هەمی بئێك دل خزمەتا نیشتمانێ خۆ بکەین، ئەزو تو، ئەمو هوین، پێویستە بخوێنین، چونکە وەلات تەنێ بزانستو زانیارێی پێشڤە دەچیت، برایێ من ئەڤە دوو سالە لدەرڤەی کوردستان یێە، لوێرێ دخوینیت، ئەو خوێندنا پزیشکی لزانکۆیەکا بناڤ و دەنگ بدوماهی ئینایە، قوتابیێت هەڤالێن وی زیرەکن، ئەو هەمی زاناو شارەزانە)).

خستنەڕوو:

گەلی کورد تێنووی زانستو زانیارییە، ولاتیش هەر بەزانست پێش دەکەوێ، لەبەر ئەوە پێویستە هەموو هەوڵو تێکۆشانمان بۆ فێربوونی زانستو زانیاری تەرخان بکەین.

لەم دەقەی سەرەوەدا ژمارەیەك جێناومان بەرچاو دەکەوێ کە هەریەکەیان جێو شوێنی کەسێکی یان ژمارە کەسێکی گرتووە.

جێناوی (ئەز) بۆ کەسی یەکەمی تاك بەکارهاتووە کە ئەویش ئاخێوەر یا قسەکەرە.

جێناوی (تو) بۆ کەسی دووەمی تاك بەکارمان هێناوە کە گوێگرە.

جێناوی (ئەو) لە دەقەکەدا بەدوو شێوە بەکارهاتووە، جارێکیان بۆ کەسی تاکی نادیار یان بزر وەك لە ڕستەی ئەو (خویندنا پزیشکی لزانکۆیەکی بناڤ و دەنگ بدۆمینە)، جارێکیشیان بۆ کەسانی نادیار کە

(کەسی سێیەمی کۆ)یە وەك لە ڕستەی (قوتابییێت هەڤالێن وی زیرەکن، ئەو زاناو شارەزانە).

جێناوی (ئەم) بۆ کەسی یەکەمی کۆ، بەکارهاتووە.

دەستوور:

لە کۆمەڵە جێناوی کەسیی سەربەخۆی (جـ)دا کە ئەویش سەر بەزاری کوردی کرمانجی ژووروە، جێناوەکان لە جیاتی کەسێك یان ژمارە کەسێك بەکارهاتوون، وەك لە پێشا ڕوونمان کردەوە.

جێناوەکانیش لەم کۆمەڵەیەدا ئەمانەن:

١. ئەز کە جێی من دەگرێتەوە.

٢. ئەم واتە ئێمە.

٣. تو واتە تۆ.

٤. هوین واتە ئێوە، ئەنگۆ یان هنگ...

٥. ئەو کە بۆ (ئەو)ی تاك و (ئەوان)ی کۆ بەکاردێ.

کۆمەڵە جێناوی (جـ) بەم جۆرە بەکاردێ:

١. لەگەڵ کاری تێنەپەڕ لە هەموو دەمەکانیدا بە هەردوو دۆخی (ئەرێنیو نەرێنی)یەوە: وەك

ئەز هاتم	**ئەز نەهاتم**
ئەز دهێم	**ئەز ناهێم**
ئەز دێ هێم	**(ئەز ناهێم)**

٢. لەگەڵ کاری بوون (لە ڕابوردوو، ڕانەبوردوو، لەمەولا) لە هەردوو دۆخی (ئەرێنیو نەرێنی)دا: وەك

ئەز بووم	**ئەز نەبووم**
ئەزم	**ئەز نیمە (ئەز نینم)**

ئەز دبم ئەز نابم

ئەز دێ بم ئەز نابم

٣. لەگەڵ کاری تێپەڕی ڕانەبوردووی کاتی ئێستاو لەمەولا (نهۆو پاشی) لە هەردوو دۆخی (ئەرێنیو نەرێنی)دا: وەك

ئەز دخۆم ئەز ناخۆم

ئەز دێ خۆم (ئەز ناخۆم)

ڕاهێنانی (١)

جێناوێکی کەسیی سەربەخۆ لە بۆشاییەکان دابنێو هۆی بەکارهێنانی جێناوەکەش ڕوون بکەوە:

١. دوهی .... دگەل هەڤالێ خۆ چووم بۆ فێرگەهێ.

٢. .... ئەڤ پێنوسە بۆ برایێ خۆ کڕییە.

٣. .... کچەکا زیرەكو جوانە.

٤. .... دێ نانی خۆین.

٥. .... دۆستو هەڤالێن خۆ لتەنگاڤیا بناسن.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم جێناوانە لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

وێ- مە- ئەز- تە- هوین.

ڕاهێنانی (٣)

ڤان دوو ڕستەیێن ژێری شی بکەڤە (شلۆڤەکە):

١. خوشکا من زیرەکە. ٢. بابێ تە ڕەزڤانە.

چـــاوگ

(١)	(٢)	(٣)
چاوگ	قەدی چاوگ	کاری ڕابوردووی نزیك (ڕووت)
خوێندن	خوێند	خوێند
بڕین	بڕی	بڕی
کەوتن	کەوت	کەوت
برژان	برژا	برژا
بوون	بوو	بوو

خستنە ڕوو:

ئەگەر تەماشەیەکی کۆمەڵە پەیڤی (خوێندن، بڕین، کەوتن، برژان، بوون) بکەین دەبینین هەموویان کۆتاییان بە پیتی (ن) دێت، بەڵام پیتەکانی پێش (ن)ەکە جیاوازن‌و بریتین لە (د، ی، ت، ا، وو)، ئەگەر هەر یەکە لەو پەیڤانە لە ڕستەدا بەکاربهێنین دەبینین کردەوەیەك دەردەخەن بێ ئەوەی هیچ کاتێك دەست نیشان بکەین، بۆ نموونە کە دەڵێین:

خوێندن چاوی مرۆڤ دەکاتەوە.

لەم ڕستەیەدا پەیڤی خوێندن کردەوەیەك دەردەخات بەڵام بێ ئەوەی کاتو تافی ئەم کردەوەیە پیشان بدات، جگە لەمە پەیڤەکە

کۆتایی دێت بە پیتی (ن) بۆیە ئەم جۆرە پەیڤانە لەزمانی کوردیدا بە (چاوگ) ناو دەبرێن‌و سەرچاوەن بۆ دروستکردنی هەموو کارەکان.

لە زمانی کوردیدا پێنج جۆرە چاوگ هەن کە بەپیتی پێش (ن)ەکە دەناسرێنەوەو، کە ئەمانەن:

١. چاوگی دالی: وەکو خوێندن، بردن
٢. چاوگی یائی: وەکو نووووسین، بڕین، دڕین، سڕین.
٣. چاوگی تائی: وەکو کوشتن، فرۆشتن، هاتن.
٤. چاوگی ئەلفی: وەکو سووتان، دڕان، برژان.
٥. چاوگی واوی: وەکو چوون، بوون، دروون.

لە هەر چاوگێکدا ئەگەر (ن)ی چاوگەکە لابدەین ئەوەی دەمێنێتەوە پێی دەگوترێت (قەدی چاوگ)، کە لە هەمان کاتیشدا دەبێتە کاری ڕابردووی نزیک (ڕووت)، دەتوانین لێرەدا ئەوە ڕوون بکەینەوە کە لەکاردا، کردەوەیەک هەیەو کاتێکی دیاریکراویش هەیە کە ئەم کردەوەیەی تیادا ڕوویداوە، بەڵام لە چاوگدا بوونی ئەم کاتە هەستی پێناکرێت. چاوگ سەرچاوەی دروستکردنی هەموو کارێکە لە هەموو تاف‌و کاتێکی جیاوازدا.

ڕاهێنانی (١)

چەند جۆرە چاوگمان هەیە؟ بۆ هەر جۆرێکیان دوو نموونە بنووسە.

ڕاهێنانی (٢)

لەم وشانەی خوارەوەدا چاوگەکان، دەربهێنە:

((هەورامان، کێشان، بڕژان، جیهان، سەربان، کردن، نووستن، نازەنین، بڕین، دروون، چوون، پەخشان)).

ڕاهێنانی (٣)

ئەمانەی خوارەوە ئەگەر ڕاستن، بەرامبەریان بنووسە ڕاستە، ئەگەر هەڵەن، ڕاستییەکەی بە تەواوی بنووسەوە.

١. چاوگ کارێك دەردەخات، تافێکی دیاریکراوی بۆ نییە.

٢. چاوگو کار هیچ جیاوازییەکیان نییە.

٣. هەر وشەیەك کۆتایی بە پیتی (ن) هاتبوو، ئەوا بەبێ چەندو چۆن چاوگە.

٤. بە لابردنی (ن)ی چاوگ، چاوگ وەکو خۆی دەمێنێتەوە.

کار لە ڕووی دەم و کاتەوە

ئـ. کاری ڕابوردوو (بوری)

مـــام (هــێمن)ی شـــاعیر لـــە پێـــشەکی دیـــوانی (تـاریـــك و ڕوون)دا نووسیویەتی و دەڵێ:

((من بۆ خۆم لە ئەزموونی پیـاوێکی دنیـا دیـدەو کۆنـساڵ کـەڵکم وەرگرت و توانیم بەشێکی زۆر لە دەغڵ و دانی خۆمان لەڕزین و زایە بـوون ڕزگار بکەم

بەهار درەنگ بوو، هەوا گەرم ببوو، بەڵام بـەفر ئارەقیـشی نـەدەکرد، ڕۆژێك چوومە مزگەوت، تەماشام کرد پیرە پیاوێك بـە تـەنیْ لـە تەنیـشت سۆبە ساردو سڕەکە هەڵکوڕماوە، هەرمنی دیت گوتی: منداڵی ئەو زەمانـە ئێمەی پێ خەرفاوە، گوتم مامە گیان چ قەوماوە؟ گوتی: بەسەری تۆ ئـەوە چەند ڕۆژە بەو هەتیوە گێژانەی خۆم دەڵێم بچن بەفری سەر ڕەپستەکەمان کون کون بکەن گوێشم نادەنێ. گوتم: جا، بۆ کون کونی بکەن؟ گـوتی: بۆ تۆش نازانی؟ گوتم ناوەڵلا. گوتی بیلامانێ کە ساڵ درەنگ بـوو هـەرد گەرم دادێ و هەڵمێ دەکا. بـەفریش نایـەڵێ هەڵمەکـە بێتـە دەرەوە لـە ناوخۆیدا دەگەڕێتەوەو دەغڵەکە دەسوتێ، ئەگەر کون بکـرێ هەڵمەکـەی دێتە دەرەوە ناسووتێ، قسەی مامە پیرەم بە دڵیەوە نووسا، بەڵام کارەکـە زۆر گرانبوو، بەفرەکە ئەوەندە ڕەق بوو بە لۆسە کون دەکرا، بەڵام پاشـان تێگەیشتم پەندی پێشینان چەند ڕاستە کە گووتویانە "دەستی ماندوو لەسەر زگی تێرە")).

خستنه ڕوو:

ئەگەر بە وردی لەو دەقە ئەدەبییەی سەرەوە ورد بینەوە دەبینین کۆمەڵێك کاری ڕابووردووی (بوری) بەخۆوە گرتووە، کە دەتوانین هەندێکیان دەست نیشان بکەین وەك (کەلکم وەرگرت، توانیم، گەرم ببوو، ئارەقیشی نەدەکرد، چوومە، هەڵکوڕماوە، دێت، نووسا، خۆش بوو،.... هتد). دیارە هەمووشمان ئەو ڕاستییە دەزانین کە کاری ڕابووردوو کارێکە ڕوودانو فەرمانی ئیشێك پیشان دەدا کە بەر لەکاتی ئاخافتن قەومابێ، واتا کە مرۆڤ لە کارەکە دەدوێ کارەکە ڕوویداوەو کاتەکەی بەسەرچووە. بەلام سەرەڕای ئەوەش، کارە ڕابوردووەکان، هەر چەندە لە ڕابوردوودا ڕوویان داوە جیاوازییێك لەکاتی ڕوودانیان هەیە، بۆ نموونە لە ڕستەی (من بەخۆم لە ئەزموونی پیاوێکی دنیا دیدەو کۆنسالێ کەڵکم وەرگرتو توانیم بەشێکی زۆر لە دەغلێو دانی خۆمان لە ڕزینو زایە بوون ڕزگار بکەم).

هەردووکاری (کەڵکم وەرگرت، توانیم) ڕوودانی کارێك نیشان دەدەن کە بەتەواوی لە دەمی ڕابوردوودا ڕووی داوەو کۆتایی هاتووە، ئەم جۆرەش ناو دەنێین (ڕابوردووی ڕووت).

لە ڕستەی بەهار درەنگ بوو، هەوا گەرم ببوو (بوو بوو)، بەلام بەفر ئارەقیشی نەدەکرد) کارەکانی (گەرم ببوو، ئارەقیشی نەدەکرد) دووکاری ڕابوردوون، بەلام لە ڕووی دەمی ڕوودانیان لە ڕابوردوو جیاوازییان هەیە، کاری (گەرم ببوو- گەرم بوو بوو) کارێکە ئێشێك

پیشان دەدا کە دەمی ڕوودانەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ماوەیەکی درێژی بەر لەکاتی ئاخافتن، بۆیێ ناوی دەنێین (ڕابوردووی دوور)، بەلاّم کاری (ئارەقیشی نەدەکرد)، هەر چەندە ڕوونەدانی کارێك لە ڕابوردوودا پیشان دەدا، بەلاّم ڕوودانەکە یان (روونەدانەکە) هەر بەردەوامە کاتێکی دیارکراو نییە کە کۆتایی بە ڕوودانەکە بهێنی، بە واتاییێکی دیکە ئیشەکە (لە ڕوودان‌و لە ڕوونەدان)دا هەر بەردەوامە ئەو جۆرە کارە بە کاری (ڕابوردووی بەردەوام) ناو دەبرێ.

لە ڕستەی (ڕۆژێك چوومە مزگەوت تەماشام کرد پیرە پیاوێك بە تەنێ لە تەنیشت سۆبە ساردوو سڕەکە هەلّکورماوە). چەند کارێکی ڕابوردوو هەیە، بەلاّم ئەوەی ئێمە مەبەستمان پێ کاری (هەلّکورماوە)یە، ئەو کارە ڕوودانی ئیشێك لە ڕابوردوودا دەخاتە ڕوو کە ئاسارو ئەنجامەکەی هەتا دەمێکی نزیك لەکاتی ئاخافتن هەر دەمینێ، ئەم جۆرە کارەش پێی دەگوترێ (ڕابوردووی تەواو).

دەستوور:

کاری ڕابوردوو: ئەوەیە کە کارێك یان ئیشێك ڕادەگەیێنێ لەکاتی ڕابوردوو ئانکۆ بۆریدا، واتە بەر لەکاتی ئاخافتن، کاری ڕابوردووش وەك باسکرا ئەم جۆرانەی هەیە:

١. ڕابوردووی نزیك (ڕووت).

٢. ڕابوردووی دوور.

٣. ڕابوردووی بەردەوام.

٤. ڕابوردووی تەواو

ز	دەمەکان	پێشگر	کار	پاشگر
١	رابوردووی نزیك	-	هات	-
٢	رابوردووی دوور	-	هات	بوو (وەکو کارێکی یاریدەدەر)
٣	رابوردووی بەردەوام	دە	هات	-
٤	رابوردووی تەواو	-	هات	وە(ووە)

ڕاهێنانی (١)

١. ئەز چووم — من چووم

توو .... — تۆ ....

ئەو .... — ئەو ....

ئەم .... — ئێمە ....

هوین .... — ئێوە ....

ئەو .... — ئەوان ....

٢. من گرت — من گرتم

تە........... — تۆ ....

وی .... — ئەو ....

وێ ....

مە .... — ئێمە ....

وە .... — ئێوە ....

وان .... — ئەوان ....

٣. ئەز هاتیمە	من هاتووم
تو	تۆ ....
ئەو	ئەو ....
ئەم	ئێمە ....
هوین	ئێوە ....
ئەو	ئەوان ....
٤. من گرتیە	من گرتوومە
تە	تۆ ....
وی	ئەو ....
وێ	
مە	ئێمە ....
وە	ئێوە ....
وان	ئەوان ....

ڕاهێنانی (٢)

لەم ڕستانەدا کارە ڕابووردەکان دەربهێنەو جۆرەکەیان نیشان بدە:

١. کە چووم باوکم نووستبوو.

٢. هەتا نهۆ هەڤالێ من نەهاتیە.

٣. ئازادم دیت لە پەڕتوکخانەدا دەیخوێند.

٤. وێ بازنێ زێڕ کڕی.

٥. کە هاتم، ئەو نانی دەخوارد.

ڕاهێنانی (٣)

٥. ئەز هاتبووم	من هاتبووم
تو	تۆ ....
ئەو	ئەو ....
ئەم	ئێمە ....
هوین	ئێوە ....
ئەو	ئەوان ....
٦. من گرتبوو	من گرتبووم
تە	تۆ ....
وی	ئەو ....
وێ	
مە	ئێمە ....
وە	ئێوە ....
وان	ئەوان ....
٧. ئەز دهاتم	من دەهاتم
تۆ	تو ....
ئەو	ئەو ....
ئەم	ئێمە ....
هوین	ئێوە ....

ئەو	ئەوان ....
٨. من دگرت	من دەمگرت
تە	تۆ ....
وی	ئەو ....
وێ	
مە	ئێمە ....
وە	ئێوە ....
وان	ئەوان ....

ڕاهێنانی (٤)

ڤان ڕستێن ژێری شی بکەڤە:

١. سیروانی نامە نڤیسییە.

٢. نازدارێ وانە خاند.

٣. ئازاد نووستبوو.

ماموستای زانیاری لە باسی (ئاو) گوتی :

((ئاو ژێدەرو سەرچاوەی ژیانە، مرۆڤ و جانەوەرو ڕووەك بەهۆی ئاوەوە دەژین، سێ بەشی گۆی زەمین بە ئاو داپۆشراوە، ئێستا گرفتی کەمی ئاو وڵاتان نیگەران دەکا، لەبەر ئەوە دەسەڵاتدارانی ڤان وڵاتان بیر لەوە دەکەنەوە کە ئەو گرفتە چارە بکەن، لە پاشەڕۆژدا ئاڤ دەبێتە فاکتەرێکی پڕ هێز بۆ ڕێکخستنی پەیوەندی لە نێوان میللەتانی جیهان، ئاو سەرچاوەی وە دەست خستنی وزەی کارەبایە، پشکا هەرە زۆری وزەی کارەبای هەرێمی کوردستان لە هەردوو بەنداوی دوکان و دەربەندیخان دهێتە بەرهەمهێنان، پاش چەند ساڵێکی دی ئاو جێی نەوت دەگرێ لە بەرهەمهێنانی وزە، لێ مخابن ئاوی کوردستان بە فیرۆ دەچێت، ئەگەر کوردستان ژی خودانا بڕیارێ خۆ بایە ئەو سامانە گرنگە سوودی بۆ گەلی کورد دەبوو)).

خستنەڕوو:

ئەگەر بە سەرنجەوە ئەو باسەی سەرەوە بخوێنینەوە، دەبینین ژمارەیەك کاری تێدایە کە ڕوودانی کردەوەیەك نیشان دەدەن، کە لەکاتی ئاخافتن یان لە پاش کاتی ئاخافتن ڕووی دابێ، دیارە ئەو کارەی

ئیشێك دەردەخا كە لەگەڵ ئاخافتندا ڕووی دابێ پێی دەگوترێ كاری ڕانەبوردووی (ئێستا یان نهۆ)، ئەوەی كە ئیشێك دەردەخا لە دوای كاتی ئاخاوتن ڕووی دابێ، ئەوەیان پێی دەگوترێ كاری داهاتوو یان (پاشی، لەمەودوا، ئاینده).

بۆ نموونە:

لە ڕستەی (ئاو ژێدەرو سەرچاوەی ژیانە، مرۆڤ و جانەوەرو ڕووەك بەهۆی ئاوەوە دەژین).

دەبینین كاری (دەژین) كردەوەیەك نیشان دەدا كە لەكاتی ئێستادا ڕوو دەداتو ئەو جۆرە پێی دەگوترێ كاری ڕانەبوردوو.

بە هەمان شێوە ڕستەی (ئێستا گرفتی كەمیی ئاو ولاتان نیگەران دەكا) ئیشێك پیشان دەدا كە لەكاتی ئاخافتندا ڕووی دابێ بۆیێ پێی دەگوترێ كاری ڕانەبوردووی ئێستا یان (نهۆ).

بەڵام ئەگەر لە ڕستەی (ئاڤ دێ بیتە فاكتەرێكی پڕ هێز بۆ ڕێكخستنی پەیوەندی لەنێوان میللەتانی جیهان).

وردبینەوە، دەبینین كاری (دێ بیتە) كردەوەیەك نیشان دەدا كە تا كاتی ئاخافتن ڕووی نەداوە، بەڵكو ڕوونەدانەكەی دەكەوێتە پاش كاتی قسەكردنەكە، بۆیێ پێی دەگوترێ كاری ڕانەبوردووی داهاتوو یان (پاشی).

هەروەها لە ڕستەی (پاش چەند ساڵێكی دی ئاو جێی نەوت دەگرێ لە بەرهەمهێنانی وزە).

کاری (دەگریّ) لە شێوەدا وەکو کارێکی ڕانەبردوودی کاتی ئێستایە، بەڵام لە واتادا بەهۆی گرێی هاوەڵکاری (پاش چەند ساڵێکی دی)یەوە، ڕوودانی ئیشێك نیشان دەدا کە دەکەوێتە پاش کاتی ئاخافتنەوە، هەر بۆیێ بەم جۆرەیان دەگوترێ کاری ڕانەبوردووی داهاتوو یان (پاشی).

دەستوور:

کاری ڕانەبوردوو کردەومیێك نیشان دەدا یان لەگەڵ کاتی ئاخاوتندا ڕوو دەدات و ئەو کاتە پێی دەڵێن (ڕانەبوردوو کاتی ئێستا)، یان لەدوای ئاخافتن ڕوو دەدات کە ئەو کاتە پێی دەڵێن ڕانەبوردوو کاتی داهاتوو (پاشی)، کە لەشێوەدا هەردووکیان لە یەك دەچن، تەنیا هاوەڵکاری کات جودایان دەکاتەوە وەك:

دەچـــــــم بـــۆ لادێ

ئێستا دەچــم بۆ لادێ

سبەینێ دەچم بۆ لادێ

بەڵام لە شێوە زمانی کوردی کرمانجی ژووروودا نیشانەی (دێ) دەخرێتە پێش کارە ڕانەبردووەکە، ئنجا پێشگری (بـ) لەجیاتی (د) بەکاردێ. بۆ ئەوەی ببێتە ڕانەبردووی کاتی داهاتوو وەك:

ئەز نهۆ دچم بۆ دهۆکێ

ئەز سبەهی دێ بچم بۆ دهۆکێ.

ڕاهێنانی (١)

ئەم نووسینە بخوێنەوەو ئنجا هەرچی کاری ڕابوردوو هەیە بیانکە بە ڕانەبوردوو:

((هاوین بوو، هەوا ئەوەندە گەرم ببوو کەس نەیدەتوانی تا ئێوارەیەکی درەنگ دەربکەوێ، میوەی هاوینە پێگەیشتبوو، بەلاّم گەرما بەشێکی زۆری درەختی میوەی زەرەرمەند کردبوو، ڕۆژێکیان برادەران بڕیاریان دا بچین بۆ هاڤینگەها سوارەتووکەی، بە ئوتومبێل چووین، ئاوو هەوای ئەوێ فێنك بوو، تا ئێوارە ماینەوە. مە ڕۆژەکا زۆر خۆش بڕێ کرد دوور لە گەرما، ئاوی ساردی ئەو هاڤینگەهە دەروونی هەموومانی فێنك کردەوە)).

ڕاهێنانی (٢)

ئەم کارە ڕانەبوردووانە لە ڕستە بەکاربێنە:

دەخوێنم- دنڤیسین- ئەز دخوینم- هوین دچن- دەکێلیٚ(ێت)- دروست دەکەن.

ڕاهێنانی (٣)

شیکردنەوە:

کۆتری سپی جوانە.

کۆتر: ناوە، گشتییە، نیهادە.

ی: ئامرازی دانەپاڵە.

سپی: هاوەلّناوە، تەواوکەری ناوی (کۆتر)ە.

جوان: هاوەلّناوی چۆنیەتییە، تەواوکەری کاری (ە)ی ناتەواوە.

ە: کاری ناتەواوە بۆکاتی رانەبردوو(ئێستا).

٣. ئەم ڕستانە شی بکەوە

ئـ- پیاوی ئازا خۆشەویستە.

ب- بەیانی دەچین بۆ پیشانگەکە.

پ. کاری داخوازی

لەوانەی زانیارییدا، مامۆستامان گوتی:

((خوێندکارینە بۆ ئەوەی لەشتان دروست بیٚ، پتەوو بەهێزبن هەموو شەوێك زوو بنوون (بنڤن)، بەیانیان ژی زوو لە خەو ڕابن، دەمو چاوتان بە ئاوو سابوون بشۆن، ئنجا نانی بەیانی بخۆن، جلك و بەرگتان لەبەر بکەن و برۆن بۆ قوتابخانە.

ئەی قوتابی، لە کاتی دیاری کراودا، لە پۆلەکەت ئامادەبە، گویٚ لە مامۆستا بگرە، دگەل هەڤالێن خۆ نە ئاخڤە، تەماشای ئەملاو ئەولا مەکە، کە تەواو بووی یەکسەر هەڕە مال، پشتی پشوودان و حەسانەوە وانەکانت بخوێنە، ئەرکی ماڵەوە بنڤیسە، کات بە فیرۆ مەدە، هەڤالینیٚ دگەل مرۆڤێن خراپ نەکە)).

خستنەڕوو:

دیارە قوتابی و خوێندکاری ژیرو هۆشمەند دەبیٚ ئامۆژگاری مامۆستایان لەگویٚ بگریٚ بۆییٚ مامۆستای زانیاری رووی لە قوتابیانی کردو هەندێك ئامۆژگاری کردن، بۆ ئەوەی سوودی لێوەربگرن.

مامۆستای زانیاری جارێك روو لە هەموو خوێندکاران دەکاو پێیان دەڵیٚ:

١. هەموو شەوێك زوو بنوون (بنڤن)، بەیانیان ژی زوو لە خەو ڕابن.

جارێکیش ڕوو لە تاکە تاکەیان دەکاو پێیان دەڵیٚ:

٢. ئەی قوتابی، لەکاتی دیاری کراو لە پۆلەکەت ئامادەبە گوێ لە مامۆستا بگرە.

لە ڕستەی یەکەمدا مامۆستا داوا لە خوێندکاران دەکا کارێك لە دوای ئاخافتن ئەنجام بدەن و کارەکەی خستۆتە شێوەی داواکردن یان داخوازی یان فەرمان پێکردن، دیارە خوێندکارانیش کە کەسی دووەمی کۆ)ن داخوازییەکەی مامۆستایان جێبەجێ دەکەن.

لە ڕستەی دووەمیش بە هەمان شێوە ڕوو لە تاکە قوتابی دەکات کە (کەسی دووەمی تاکە)و داوای لێ دەکا کە لەکاتی دیاری کراودا لە پۆل ئامادە بێ و گوێ لە مامۆستا بگرێ، دیارە ئەنجامدانی ئەو کارەش لەلایەن قوتابییەکە دەکەوێتە پاش ئاخافتنەکەی مامۆستاو هەر لەبەر ئەوەش ئەم جۆرە کارە پێی دەگوترێ کاری داخوازی.

دیسان لە هەردوو ڕستەی ((دگەل هەڤالێن خۆ نە ئاخڤە))و (تەماشای ئەملاو ئەولا مەکە)، مامۆستا داوا لە قوتابی دەکا کە کارەکە ئەنجام نەدا چونکە ئەنجامدانی ئەو جۆرە کارانە بە خراپە دەشکێتەوە سەر خوێندکار، ئەو جۆرە کارانە ژی هەر کارێت داخوازین بەلاّم لە دۆخی نەرێدان.

کە بە ئامرازی (مە)و (نە) دروست دەکرێن.

دەستوور:

کاری داخوازی، کارێکە داخوازیکردنی ئەنجامدانی یان ئەنجامنەدانی ئیشێکی پێ لە کەسی دووەمی (تاك و کۆ) دەکرێ، کە لەدوای ئاخافتن ئەنجام دەدرێ.

کاری داخوازی بەنیشانەی (ب) دەست پێ دەکاو بە جێناوی لکاوی (ە) بۆ کەسی دووەمی تاك وجێناوی لکاوی (ن) بۆ کەسی دووەمی کۆ کۆتایی دێت. وەك:

بنووسە ←——— تاك

بنووسن ←——— کۆ

بەڵام لە هەندێك کاردا کە ڕەگەکانیان کۆتاییان دێ بە بزوێنی وەکو (ۆ- وو- ێ- ی).

لە کەسی دووەمی تاك دا بزوێنی (ە) دەرناکەوێ وەك: (بخۆ- بڕۆ- بشۆ- بنوو- بدروو- بڵێ- دابنێ- بژی- بگری)

ڕاهێنانی (١)

کاری ئەم ڕستانە لە دۆخی (ئەرێ)وە بگۆڕە بە (نەرێ):

١. شەو درەنگ بخەوە.

٢. بچن بۆ مەلە کردن.

٣. کەلوپەل بە گران بفرۆشە.

٤. یارمەتی ئەم پیاوە بدە.

٥. نان زۆر بخۆن.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم کارانە جارێك بە (مە)و جارێك بە (نە) بخە دۆخی نەرێنی.

بنڤە- بدروون- پێ بکەنە- سەر بکەوە.

ڕاهێنانی (٣)

لەم دێرە هۆنراوانە هەرچی کاری داخوازی هەیە دەستنیشانی بکەو بینووسەوە:

١. لە خەو هەستن درەنگە میللەتی کورد خەو زەرەرتانە

٢. هەموو تاریخی عالەم شاهیدی فەزڵو هونەرتانــــــــە.

٣. ئەی باڵندەی هەستم بە گوڕ

بفڕە بۆ ناو بڵێسەو گـــــــڕ.

٤. ئەی کچێ ڕابە بخوێنە داتو سەربەست هەر بژی

زوو ژ خەوتو سەر هلینە بەس بمینە بێ مـــــژی.

لێکدانەوەی وشەکان:

سەرهلینە : سەر بەرز بکەوە

بێ مژی : بێ مێشك

بەشی ڕێنووس

ڕێنووسی کوردی بە پیتی لاتینی

ئەلفبێی کوردی بە پیتی لاتینی

پێشەکییەکی مێژوویی: کوردەکان بەر لە هاتنی ئایینی ئیسلام خاوەنی ئەلفبێیەکی تایبەتی خۆیان بوونو بە قسەی زانای بەناوبانگی کورد مامۆستا (بلەچ شێرکۆ) کوردەکان لە پێش ئیسلامدا لە چەپەوە بۆ ڕاستو بە ئەلفبێیەکی سەربەخۆی خۆیان زمانەکەی خۆیانیان دەنووسی بەلام لە پاش ئەوەی ئایینی ئیسلام لەناو کورداندا بلاوبوویەوە، کوردەکان وازیان لەو ئەلفبێیە تایبەتەی خۆیان هێناو کەوتنە سەر نووسین بە پیتی عەرەبی، زۆریش لە مێژوو نووسان لەو باوەڕەدان کە کوردەکان بە ٢٨٠٠ ساڵ پێش زایین خاوەنی ئەلفبێی تایبەتی خۆیان بوون، بەلام دوای موسڵمان بوونیان وازیان لە نووسین بە زمانەکەی خۆیان هێناو پەنایان بردە بەر زمانەکانی عەرەبیو فارسیو تورکییەوە، بەتایبەتی کە زمانی عەرەبی زمانی قورئانی پیرۆزو دوو زمانەکەی تریش زمانی شاهەنشاو سوڵتانەکان بوون، بەلام لەگەڵ ئەمەشدا لەولاو لەملادا کوردەکان جارو بار نووسینی ئەدەبیو ئایینی و تەنانەت زمانەوانیشیان بە کوردی بەلام بە ئەلفبێی عەرەبی نووسیوە، باشترین نموونەش هۆنراوەکانی بابەتایەری هەمەدانیو عەلی حەریریو فەقێی تەیرانو بێسارانیو ئەوانی تر بوو.

زۆر لە ڕۆژهەلاتناسەکان لەبارەی زمانو نووسینی کوردییەوە شتیان نووسیوە، قەشە (گارزۆنی) ئیتالیایی لە ڕیزی پێشەوەی ئەوانەوە دێت،

ئەو قەشەیە لە ساڵی ١٧٨٧ز کتێبێکی لەبارەی ئەلفبێی کوردییەوە لە چاپ دا، لە پاش ئەویش چەند ڕۆژهەلاتیناسێکی تر کاری لەم جۆرەیان کردووە، وەکو ئۆگست چاپا کە فەرهەنگێکی کوردی- فەرەنسی بە خەتی فارسی لە ساڵی ١٨٧٩دا لە چاپدا.

گرنگترین کاری ئەم بوارە کتێبەکەی (یوسف زیائەدین) بوو کە لە ١٨٩٢ز نووسراوە، پێش ئەویش مەلا مەحموودی بایەزیدی لە ساڵانی ١٨٥٨- ١٨٥٩ ئەلفبێیەکی بە پیتی عەرەبی بۆ نووسینی زمانی کوردی دانا، لەو نوسراوەدا مەلا مەحموود هەوڵی داوە شێوەی هەندێك پیت دروست بکات کە لە عەرەبیدا نین وەك پ، چ، گ، ڤ، ژ... هتد.

یەکەم پەرتووکی ئەلفبێ لە ساڵی ١٩٠٩ لە ئەستانبول دەرچووە بەناوی (ئەلفبای کرمانجی). هەر لەم بوارەدا کۆمەڵەی (هیڤی) کە لەساڵی (١٩١٢) لە ئەستانبول دامەزرا، ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە لە پێشخستنی ئەلفبێی کوردی بە پیتی عەرەبی، ئەو کۆمەڵەیە دوو گۆڤاری بەناوەکانی (ڕۆژی کورد)و (هەتاوی کورد) دەرچوواند، هەر لەسەر لاپەڕەکانی ئەم دوو گۆڤارەدا بانگەشەی ئەوە درا کە ئەلفبێی کوردی بە پیتی عەرەبی بگۆڕێت بۆ پیتی لاتینی چونکە ئەلفبێ عەرەبییەکە بە کەلکی نووسینی زمانی کوردی نایێت.

لە کوردستانی باشووریشدا، سەرەتا ڕۆشنبیرە کوردەکان ئەوەندەی گرنگییان بە کێشە سیاسییەکان دەدا، ئەوەندە بەلای مەسەلەی ئەلفبێی کوردییەوە نەدەچوون، بەڵام ئینگلیزەکان لە ساڵانی بیستی سەدەی نۆزدەم هانی ڕۆشنبیرانیان دا تا ئاوڕێك لە مەسەلەی ڕۆشنبیری

کوردی بدەنەوە، لەساڵی ١٩١٨ مێجەرسۆن ڕۆژنامەی (تێگەیشتنی ڕاستی) لە بەغدا دەرکرد، کە ڕۆڵێکی کاریگەری هەبوو لە پێشخستنی زمانو نووسینی کوردی، دوای ساڵی ١٩٢٥ چەند ڕۆژنامەو گۆڤارێك دەرچوون کە گرنگیان بە ئەلفبێی کوردی دەداو ڕووناکبیری وەك تۆفیق وەهبیو ئیسماعیل حەقی شاوێس تیایاندا دەنووسی.

هەر لەم بوارەدا، بیرۆکەی گۆڕینی پیتە عەرەبییەکان بە پیتە لاتینییەکان لەناو کوردانـدا پەیدابوو، کۆمەڵەی هیڤی هەر لە ساڵی ١٩١٣دا ڕۆڵێکی سەرەکی لەم مەسەلەیەدا دەگێڕا، هەروەها مێجەرسۆنی ئینگلیزیش هەر لەو ساڵەدا واتە لە ١٩١٣ نامیلکەیەکی لەبارەی ئەلفبێی کوردیو هەندێ مەسەلەی ڕێزمانی دانا، ئینگلیزەکان پێیان خۆش بوو کورد ئەلفبێی لاتینی بەکاربهێنێت، بەڵام هەموو ئەم هەوڵانە شکستیان خوارد.

دوا جار هەوڵەکانی میرجەلادەت بەدرخان سەریان گرتو ئەو زانایە ئەلفبێیەکی لاتینی دانا کە لەگەڵ دەنگەکانی زمانی کوردیدا بگونجێتو لە ساڵی ١٩٣٢دا بلاّوی کردەوەو پاشان ژمارەکانی گۆڤاری (هاوار)ی لە دیمەشق پێ بە چاپ گەیاند. میر جەلادەت تا مردیش هەر لەم بوارەدا کاری کرد.

ئەلفبێی کوردی بە پیتی لاتینی:

پیتەکانی ئەلفبێی کوردی بە پیتی لاتینی دەکرێن بە دوو کۆمەڵە:

ئـ- کۆمەڵەی یەکەم پیتە بزوێنەکانن، کە ژمارەیان (٨) هەشت پیتە.

ز	پیتە لاتینییەکان	عەرەبی	ناوی پیتەکە	نموونە
١	a- A	ا	ئەلف	Aw, - mar- Agir
٢	e- E	ـە (ە)	ئە	Pel- Ew- Derman
٣	u- U	و	واوی کورت	Kurd- Gul
٤	û- Û	وو	واوی درێژ	Dûr- Sûr
٥	o- O	ۆ	واوی کراوە	Do- Zor
٦	î- Î	یی	یای درێژ	Yarî- Sîr
٧	ê- Ê	ێ	یای کراوە	Hêlka- Ême
٨	i- I	بزرۆکە	بزرۆکە	Dil- Bizin

ب- کۆمەڵەی دووەم پیتە نەبزوێنەکانن کە ژمارەیان (٢٨) پیتە:

ز	پیتە لاتینییەکان	عەرەبی	ناوی پیتەکە	نموونە
١	b- B	ب	بێ	Baran- Kebab
٢	p- P	پ	پێ	Par- Pepula
٣	t- T	ت	تێ	To- Pertûk
٤	c- C	ج	جیم	Tac- Cacim
٥	ç- Ç	چ	چیم	Çaw- Çêl
٦	ĥ- Ĥ	ح	حێ	Ĥewt- Ĥelwa

Xew- Xurma	خێ	خ	x- X	٧
Dar- dest	دال	د	d- D	٨
Beraz- Ker	رێ	ر	r- R	٩
Ŕûbar- Ŕeng	ڕای قەڵەو	ڕ	ŕ- Ŕ	١٠
Zê- Zeng	زێ	ز	z- Z	١١
Jin- Jeng	ژێ	ژ	j- J	١٢
Sêw- Mast	سین	س	s- S	١٣
Şêr- Şew	شین	ش	ş- Ş	١٤
E'lî, A' dil, u'mer, le'lî, ni'met	دەخرێتە سەر نەبزوێنەکە ع عەین			١٥
X̂ardan- X̂em	غەین	غ	x̂ – X̂	١٦
Kef- Fênik	فێ	ف	f- F	١٧
Mirov- Çav	ڤێ	ڤ	v- V	١٨
Qaz- Boq	قاف	ق	q- Q	١٩
Kew- Pak	کاف	ك	k- K	٢٠
Gurg- Dang	گاف	گ	g- G	٢١
Mil- mel	لام	ل	l- L	٢٢
Maĺ- Diĺ	لامی قەڵەو	ڵ	ĺ- Ĺ	٢٣
Dem- Masî	میم	م	m- M	٢٤
Nok- min	نوون	ن	n- N	٢٥
Hewir- Hîwa	هێ	هـ	h- H	٢٦
Wane- Aw	واوی نەبزوێن	و	w- W	٢٧
Yarî- heyv	یای نەبزوێن	ی	y- Y	٢٨

ڕاهێنانی (١)

ئەم پەیڤانە بە پیتی لاتینی بنووسە:

چیا، کوردستان، چەم، جوانی، ڕۆژگار، ئازادی، گۆران، هەندرێن، دهۆك، زاخۆ.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم ڕستانە بە پیتی لاتینی بنووسەوە.

١. زستانی کوردستان زۆر ساردە.

٢. ئازادی کوڕێ وی ل زانکۆیا دهۆکی دخوینیت.

٣. مەلایێ جزیری هۆزانڤانەکێ بناڤ و دەنگە.

٤. سلێمانی پایتەختی ڕۆشنبیری کوردستانە.

٥. کەرکووك بەشێکە لە هەرێمی کوردستان.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم پارچە نووسینە لە ئەلفبێی عەرەبی بگۆڕە بۆ سەر ئەلفبێی لاتینی:

(لە پاش ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١ هەرێمی کوردستان گۆڕانێکی زۆری بەخۆوە دیتووە، ئەڤ هەرێمە لەچوار پارێزگا پێکدێت، هەولێرو سلێمانیو کەرکووكو دهۆك، چەند قەزاییێکی دیکەش هەن کە بەشێکن لەم هەرێمە وەك خانەقینو شەنگارو بەدرە، کۆمەڵی کوردەواری لە گەلێك لایەنەوە پێشکەوتووە، لەبەر ئەوە پێویستە ئەزموونی دیموکراتی کوردستان بپارێزین).

ڕاهێنانی (٤)

ئەم هۆنراوەیە لە لاتینییەوە بگۆڕە بۆ سەر ئەلفبێی عەرەبی:

Pêşmerge

ŕeng û dengê azadiyê
Xeml û Xweşîya çelingiyê
Bazê çiya û zinaran
Kulîlka deşt û zozanan
Ŕonîya berbangan
Sorîya asoyan
Pêşmerge me
Çavkanî û lehîya azadîme
Dadikevim ji Çiya û geliyan
Digeŕim li deşt û newalan
Gund û bajar warên minin
Azadî û serxwebûn armanca minin

(Serdar Roşan)

تێبینی : مامۆستا دەتوانێت نموونەی زیاتر لەم بارەیەوە بە قوتابییان و خوێندکارەکانی بدات.

بەشی ئەدەب

١. قانیع
٢. جگەرخوێن
٣. بەختیار زێوەر
٤. سەلام
٥. ئەحمەد موختار جاف
٦. هێمن
٧. ئەحمەدێ نالبەند
٨. مەلا ئەنورێ مایی
٩. عەبدولواحید نوری
١٠. ئیبراهیم ئەحمەد (بلە).

قانیع

قانع ناوی موحەمەدە کوڕی شێخ عەبدولقادری شێخ سەعیدی دۆڵاشی مەریوانە. لە پازدەی ئەیلوولی ساڵی (١٨٩٨)ز لە گوندی ڕیشێن لە دایك بووە، قانع لە تەمەنی چل ڕۆژی دابوو باوکی کۆچی دوایی کردووە، لە تەمەنی دوو ساڵان دایکیشی کۆچی دوایی کردووە، قانع هەر لە منداڵییەوە تووشی دەربەدەری بووە، هەر لەو کاتەوە تێکەڵ بە ئێش و ئازارو برسییەتی نەتەوەکەی بووە. بەهۆی خزمێکییەوە دەچێتە حوجرەی مزگەوت و دەست بە خوێندن دەکا. بەناو دێهاتەکانی مەریوان دا بۆ خوێندن چەرخەیەکی تەواوی داوە، پاشان کەوتە گەڕان بە شارەکانی کوردستان بۆ خوێندن. (سەقزو بانەو سابلاخ و بۆکان و شنۆو کۆیەو هەولێرو کەرکووك و سولەیمانی و هەڵەبجەو پێنجوێن و سنەو بیارە)و چەند جێگایەکی تر گەڕاوە.

ناسراوییەکی تەواوی لەگەڵ بنەماڵە ئایینییەکانی کوردستاندا هەبووە. بەتایبەتی لەگەڵ (شێخ مەحموودی نەمر). هەروەها لە خزمەت مەلای گەورەدا لە کۆیە خوێندوویەتی. بەهەر جۆرێك بوو خوێندنی مەلایەتی تەواو کردووە، بەڵام حەزی لە مەلایەتی نەکردووە. لە کۆماری مەهاباد کاربەدەستی پەروەردەکردن بووە. تا خۆی لە ژیاندا بوو دیوانەکانی (گوڵاڵەی مەریوان، باخچەی کوردستان، چوار باخی پێنجوێن، شاخی هەورامان، دەشتی گەرمیان)ی بڵاوکراوەتەوە. لە ١٩٦٥/٥/٧ز دا لە گوندی (لەنگەدێ) لە ناوچەی شلێر کۆچی دوایی

کردووەو هەر لەوێ نێژراوە. پاش مردنیشی لە ساڵی (١٩٧٠)ز (پاش مەرگەی قانع) بڵاوکراوەتەوە.

لە ساڵی (١٩٧٤)ز بە شێك لە شیعرەکانی بڵاوکراوەتەوە بەناوی (نامەی قانع). هەروەها لە ساڵی (١٩٧٩) شیعرەکانی بڵاوکراوەتەوە بە ناوی (دیوانی قانع)، قانع لە ژیانیدا کوێرەوەریو دەردی زۆر دیوە وەکو زۆربەی شاعیرانی تری کورد.

قانع لە سەرەتای شاعیرییەتیدا بە فارسی هۆنراوەی گوتووە، چونکە زمانی فارسی لەو سەردەمەدا باو بووە، لە پاش هەست کردنی بە بیری کوردایەتی پیرۆز دەستی کردووە بە هۆنراوە گوتن بەزمانی پاکی کوردی، قانع بە شاعیری وریایی لادێی کورد بەناو بانگە، شیعرەکانی خۆماڵیو ڕەوانن، لەسەرەتای هەڵگیرساندنی شەڕی دووەمی جیهان قانع تێکەڵ بە ڕێبازی ئەدەبیی شۆڕشگێڕانە بووە. هۆنراوەکانی لە ڕووی مەبەستەوە سێ بابەتی گرتووەتەوە (دڵداری، کۆمەڵایەتی، نیشتمانپەروەریو نەتەوایەتی). قانع لە سەرەتای ساڵی (١٩٦٣)ز بەهۆی باری ئاڵۆزی ناوچەکەوە لەگەڵ دانیشتوانی چەند دێ یەکدا ڕەو دەکەنو دەچنە ئەو بەری سنوورەوە. هەر ئەو شەوە دەیگرنو دەیبەن بۆ بەندیخانەی (قەجەر) لە تارانو ماوەیەك لە بەندیخانەدا دەی هێڵنەوە، لە کاتی ئەو بەندییەدا نەخۆشییەکەی زۆری بۆ دێنێو هیوا بڕاوی ژیان دەبێتو بەم جۆرە باسی بەندیخانەکەی دەکات:

١. ئاخرین ماڵی ژیانم کونجی بەندیخانەیە

ئەم کەلەبچە مەرهەمی زامی دڵی دێوانەیە

٢. زۆر دەمێکە چاوەڕوانی زرِزرِەی زنجیر ئەکەم

سەیری ئەم زنجیرە کەن وەك زێوەری شاهانەیە

٣. بووکی ئازادیم ئەوێ، خوێنم خەنەس بۆ دەستو پێ

ئەڵقە ئەڵقەی پێوەنم وەك پلپلەو لەرزانەیە

٤. گەرچی دوژمن وا ئەزانێ من بەدیلی لاڵ ئەبم

باش بزانێ کونجی زیندانم قوتابی خانەیە

٥. گرتنو لێدانو کوشتن عاملی ئازادییە

تۆپو شەستیرو کەلەبچە لام وەکو ئەفسانەیە

٦. بیری ئازادیم لە زیندانا فراوانتر ئەبێ

قورِ بەسەر ئەو دوژمنە هیوای بە بەندیخانەیە

٧. گەر بە ئازادی نەژیم مردن خەڵاتە بۆ لەشم

نۆکەریو سەردانەواندن کاری نامەردانەیە

٨. چاوەڕوانی شۆڕشێکم عالەمێ رزگار بکا

میللەتم بۆ ئەو مەبەستە کردەوەی شێرانەیە

٩. چەکی شۆڕشگێری من نووسینو بیرو باوەڕە

ڕاپەڕینە، هەڵمەتە پڕ نەعرەتەی کوردانەیە

١٠. "قانع"م ئەمڕۆ لە زیندانا بە ئازادی ئەژیم

سەد هەزار لەحنەت لەوەی وا نۆکەری بێگانەیە

(پێنج دێری هۆنراوەکە بۆ لەبەرکردنە لەسەرەتاوە)

لێكدانەوەی وشەكان:

كونجی بەندیخانەیە	:	سوچێكی تاریك لە بەندیخانە
زێوەری شاهانەیە	:	ئارایشو ڕازاندنەوەی مەلیكانەیە.
خەنەس	:	خەنەیە
پێوەنم	:	پێوەندم، كۆتو زنجیرێكە دەخرێتە پێی مرۆڤ
پلێپلە	:	پارچە زێڕ یا زیوی بچووك كە بەخشڵێكەوە بەندكرابێ.
لەرزانە	:	جۆرە خشڵو زێڕێكە بۆ سەری ژن.

جگەر خوێن

ناڤێ وی (شێخ مووسا کوڕێ کوڕێ حەسەنی کوڕێ محەمەد)یە. لە ساڵی ١٩٠٣ لە گوندی (حەسار) کە دەکەوێتە ڕۆژئاوای بـاژێری (حەسەنکێف) لە کوردستانی باکوور لەدایك بووە.

جگەر خوین خۆی دبێژیت:

سالا هەزارو نەهسەدو سێ ئەز هاتم دنیایێ

بناڤێ سولتان شێخ مووس ئەز چێ بوومە ژ دایێ

هەتا بووم سێزدە ساڵی لگوندێ مەی هەسارێ

ژینا خوە من بۆراند پاشی ژوێ مەدا ڕێ

جگەر خوین هێشتا بچووك بوو بابی دەمرێ، لەگەڵ دایكو خوشكو براێن خۆ بەرەو شاری (ئاموودە) چوون، لەوێ دایكیشی دەمرێت. لە ساڵی ١٩١٧ دەچێتە بەر خوێندنو لە ١٩٣٢ تەواوی دەكا، ماوەیێك مەلایەتی كرد، پاشان وازی لێ هێنا. دگەل كۆمەلەكا جوتیارێن كورد دچیتە پارچا دن یا جزیرێ لە سوریاو دوو گوندان ئاڤادكەن بەناوی (چێلەك)و (جەهەننەم).

جگەر خوین پشكداری لە شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران كردیە، تێكشكاندنی شۆڕشەكە بە ئاواو شێوەیێكی دڕندانە كارێكی مەزنی كردە سەر هەستی نەتەوایەتی شێخ مووسو برینێكی گەورەی لە دڵی وی دا پەیدا كرد، لەوڕا ناسناڤێ خۆ كردە جگەرخوین. پاش ئەم كارەساتە هەموو شیعری خۆی بۆ كوردستان تەرخان كرد.

خامەی خۆی کرد بووە خەنجەر بۆ سینگیٚ دوژمنو زنگ بۆ هوشیارکردنی میللەت:

بەسە میللەت لتە شەرمە هەتتا کەنگی دخەو دابی؟
دبن دەستێن نەیاران دە هەژارو دیلو کۆلانی

پاش شۆڕشی ١٤ی تیرمەها ١٩٥٨ دهێتە عیراقو ماوەیێك لە ئێزگەی کوردی کار دەکات، هەیا مەکیش لە زانکۆی بەغدا لە کۆلێژی ئاداب- بەشی کوردی- دەبێتە مامۆستا.

زۆربەی هەڵبەستێن وی دەربارەی خەباتی نەتەوایەتیو خەباتی جوتیاری کوردە. هەر لەم ڕێگایە گەلێك گرتنو بەندییو ئازارو ئەشکەنجەی دیوە. لە ١٩٨٤/١٠/٢٢ لە (ستۆکهۆڵم)ی پایتەختی سوید دڵی مەزنی ژ لێدانێ دەوەستیتو لە بازێری (قامشلۆ) لە کوردستانی سوریا دهێتە ڤەشارتن (ناشتن).

بەرهەمەکانی:

١. هەڵبەست: أ- بریسكو پێتی ب- سەورا ئازادی ج- کیمە ئەز
د- رۆناك هـ- زەند ئاڤێستا و- شەفەق ز- هیڤی
٢. چیرۆك: أ- جیمو گول پەری ب- ڕەشۆیێ داری ج- سالارو میدیا
٣. زمانو ڕێزمان:
أ- گۆتنێن پێشیان ب- ئاواو دەستورا زمانێ کوردی
ج- فەرهەنگا کوردی بەرگێ (١- ٢)

٤. چەندین بەرهەمی تری نووسیبو، پاش مردنی چاپ کران وەك:

أ- ئاشتی (هەلبەست) ب- تاریخا کوردستان بەرگێ (١- ٢)

ج- فۆلکلۆری کوردی د- ژینە نیگەریا من

هـ - نڤیسارەك لەسەر دیباجا ئەحمەدێ خانی.

ژینا خوە من بۆراند	:	ژیانم بەسەر برد
ئەز چێ بوومە ژدایێ	:	لەدایك بووم
پارچا دن یا جزیرێ	:	پارچە یا بەشەکەی تری جزیرە
لەورا	:	لەبەر ئەوە، بۆیێ، لەبەرهەندێ
ناسناڤ	:	نازناو.

شام شەكرە، وەلات شیرنترە

(جگەرخوین)

١. وەڵاتێ من تویی بووكا جیهانی

هەمی باغو بەهەشتو مێرگو كانی

٢. شەپالو شەنگو شۆخو نازو گەوری

گەلەك شیرینو ڕندو پڕ جوانی

٣. سەرێ تاجا سەلاحەدینێ كوردی

ئەنی ڕۆژە دبرجا ئاسمانی

٤. دوو بورهێن تە كڤانێ ڕۆستەمێ زال

دوو زولفێن تە ژتیرێن قەهرەمانی

٥. ڕوویێ تە ئاگرێ زەردەشتو مەزدەك

ژتە هێستر شەرابا كامیرانی

٦. دوو چاڤێن تە وەكی دەریایێ هورمز

كەپوو ئەلماسە كارێ مووشو وانی

٧. دوو لێڤێن تە كتێبا حاجی قادر

زمانێ تە ژ بەندا شێخێ خانی

٨. سەرو پا زەندو بازن تەڤ حەنینە

هەمی سۆرن ژ ڕەنگێ ئەرخەوانی

٩. جگەر خوینە كوڕێ تەر هەر دنالی

ژبەر ژانا نەزانییو خەزانی.

** ** **

لەسەرەتاوە پێنج دێڕی بۆ لەبەركردنە

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

شەپال	:	جوان، ڕند
بووکا جیهانی	:	بووکی جیهانی
پڕ جوانی	:	زۆر جوانی
ئەنی	:	هەنیە، نێو چاوان
دوو بورهێن تە	:	دوو برۆی تۆ
کڤان	:	کەوان
دوو زولفێن تە	:	هەردوو زولفەکانت
ژتە هێستر	:	فرمێسکەکانت
دوو لێڤێن تە	:	هەردوو لێوانت
زمانێ تە ژ بەندا		
شێخی خانی	:	زمانت لە بەندی شێخی خانییە
تەڤ حەنینە	:	هەموو خەناوی یە
خەزانی	:	هەژاری

بەختیار زێوەرە

ناوی ڕاستەقینەی (فایەق)ە کوڕی شاعیری بەناوبانگی کورد زێوەرە لە ساڵی (١٩٠٨)ز لە شاری سولەیمانی لەدایك بووە. سەرەتا وەکو هەموو منداڵانی ئەو سەردەمە لە حوجرەی مزگەوتدا خوێندوویەتی پاشان چووەتە قوتابخانەو پۆلی شەشەمی سەرەتایی تەواو کردووە، ئینجا لە بەغدا دەورەیەکی (برین پێچیی ئاژەڵان)ی دیوەو چووەتە سەر ئەو ئیشە. لە ماوەی فەرمانبەریدا ناوچەکانی سولەیمانی گەڕاوەو ماوەیەکیش لە پردێ بووە.

لە ساڵی ١٩٤٦ز کاتێ قوتابخانەی ناوەندی شەو لە سولەیمانی کرایەوە، فایق بێ گوێ دانە تەمەنو ئەرکی ژیانو پلەی کۆمەڵایەتیو شاعیرانەی بووە بە قوتابیو لە ساڵی (١٩٤٨)ز پۆلی سێیەمی تەواوکردووە. هەر لەو ساڵەدا بەهۆی کۆچی دوایی باوکییەوە تەواو بە دەست نەخۆشییەکەوە کە زووتر سەرەتای دیار بوو، پەریشانو سەرگەردان بووە، تا لە ١٩٥٢/١٢/٣١ز کۆچی دوایی کردووەو لە گۆڕستانی گردی (جۆگا) لە سولەیمانی لە تەنیشت باوکییەوە نێژراوە.

لە گەرمەی کێشەی سەختی ژیاندا خۆی ناو دەنێ (سەرکەوتوو) لە کۆڕی نەخۆشیو زامداریو کلۆڵی دا بەر چاوی تاریك نابێو هیوای نابڕێ، ئازار بەسەرچاوەی دروست بوونی ژیانی بەختیارو سەرکەوتن دەزانێ، پاشان ناوی خۆی دەنێ (بەختیار) بەختیار زێوەر بە تەواوی پەیڕەوی زێوەری باوکی کردووە، بەڵکو قوتابییەکی سەرکەوتوو پێشکەوتووی ئەوە لەپەیڕەوی زانست پەروەری دا. لەژێر باڵی ڕەشیی

دواکەوتوویی و نەزانی و چەپۆکی داگیرکەردا شاعیری زانست پەروەر خوێندن و فێربوون و زانست بە چەکی ڕزگار بوون دادەنێ.

هۆنراوەکانی زیاتر نیشتمانپەروەری و دڵدارین، لەگەڵ ئەوەشدا خاوەنی کۆمەڵێك سروودی جوان و بەناوبانگە وەکو:

(چەند شیرینە لام، برایینە لەخەو هەستن، گۆیژە.....)

بناغەی خوێندەواری و پێگەیشتنی شاعیرانەی هەر ئەوە نییە کە لەخوێندنی حوجرەو قوتابخانەو کۆڕی گشتیی ژیان پێك هاتبێ بەڵکو[1]. سەرەتاو بناغە پتەوەکەی چەش بوونە بە بیستن و لێکدانەوەی شیعری کلاسیکی کوردی و فارسی.

ئەمەش نموونەیەکە لە هۆنراوەی بەختیار زێوەر:

گوڵی سەربەستی

(کۆپلەی یەکەم بۆ لەبەرکردنە)

گوڵێك شیرینتر لە خونچەی بەهار
نازکتر، جوانتر، لە شەوبۆی نازدار
گەشتر لە دیدەی وەنەوشەی نزار
گوڵێکە ناوی گوڵی سەربەستی
مەردە ئەو گەلەی بگاتە دەستی

★★ ★★

گوڵی سەربەستی ئەی هێزی گیانم
ڕۆشن کەرەوەی ڕێگەی ژیانـــــم

---

(١) ژیانی بەختیار زێوەر لە کتێبی ژیان و بەرهەمی شاعیران وەرگیراوە، دانانی د. عیزەددین مستەفا رەسول.

تۆم نەبێ، من خۆم بە هیچ نازانم

تۆم نەبێ هەرگیز ناحەسێمـــەوە

بێ بۆنی خۆشت نابوژێمــــــەوە

★★ ★★

با تەنیا هەر تۆ شاگوڵی من بـــی

سەرچاوەی سۆزی بە کوڵی من بی

تۆ تاقە یاری پڕ دڵی من بــــــی

شیعرت پیا هەڵدەم بە زوبانی خۆم

بڵێم دەمێکە بە دڵ شەیدای تــۆم

لێکدانەوەی وشەکان:

سەربەستی	:	ئازادی
شیرینتر	:	جوانتر
شەوبۆ	:	جۆرە گوڵێکە بە شەو بۆنی خۆشە
دیدە	:	چاو، چاڤ
وەنەوشە	:	جۆرە گوڵێکی دەشتییەو گوڵەکانی بچکۆڵەن
نزار	:	دارستانی چڕ
مەرد	:	پیاوە (ئازایە)
ناحەسێمەوە	:	ئۆقرە ناگرم، ئارام ناگرم، پشوو نادەم
تاقە	:	تاکە، ئێك
شەیدا	:	گێرۆدە
هۆز	:	خێڵ- عەشیرەت
نابوژێمەوە	:	ناگەشبم، ناگەشێمەوە
یار	:	دۆست، هەڤاڵ، هاوڕێ

سەلام

١٨٩٢- ١٩٥٩ز

سەلام کوڕی شێخ ئەحمەدی عازەبانییە، لە ساڵی ١٨٩٢ز لە گوندی (عازەبان)ی ناوچەی وارماوەی سەر بە قەزای هەڵەبجە لەدایك بووە. زۆر ئارەزووی لە خوێندن بووە، لە تەمەنی چوار ساڵیدا خراوەتە بەر خوێندن، قورئانو فارسی خوێندووە، لە تەمەنی شەش ساڵیدا بووە کە باوکی کۆچی دوایی کرد. ئاگاداری ڕووداوەکانی یەکەم شۆڕشی (شێخ مەحمودی حەفید) بووە لە ١٩١٩. پاش بەدیل گرتنی شێخی نەمر، بووە پۆلیس، تا ساڵی ١٩٢٢کە (شێخ مەحموود) گەڕایەوەو بوو بە (مەلیکی کوردستان)، ئەمیش دەبێ بە بەڕێوەبەری (ئەوراقی عەسکەری). هەر لەو ساڵەدا دیسان بەشداری شۆڕشی دووەمی (شێخ مەحموود) دەبێ، بەلاّم ماوەیێك لەلایەن شێخەوە دەسگیر دەکریّو دەچێتەوە عازەبان. لە وەزیفەدا زۆر شوێنو جێی کردووە، وەك وارماوە، هەڵەبجە، سلێمانیو تەنانەت بەسرەو بەغداو حیللەو شوێنانی تریش. لە ١٩٢٨دا لەگەڵ چەند لاوێك (کۆمەڵەی زەردەشت) یان دامەزراند. لە ١٩٣٠ دوای کارەساتەکانی ڕۆژی ڕەشی (٦)ی ئەیلوول لەگەڵ چەند کەسانێك بۆی دەردەچنو دەچنە گوندی (پیران) لای (شێخ مەحموود)، هەروەها بەشداری ڕووداوەکانی ساڵی ١٩٣١ی کردووە بە فەرماندەی (شێخی نەمر). لە ١٩٥٤– ١٩٥٥ خۆی خانەنشین کردووە.

لە پێشەکی دیوانەکەیدا کە لە ١٩٥٨ لە بەغدا چاپکراوە، د. مەعرووف خەزنەدار دەنووسیّو دەڵێ (سەلام زیاتر شاعیرێکی

نیشتمانو نەتەوەیە، چونکە کاتی گەنجی سەلام، نەتەوەی کورد بە دەورێکی تایبەت تێدەپەڕی لە ژیانیدا). لە بابەت شیعرە دەروونییەکانییەوە دەڵێ (خەیاڵێکی ڕوونی تێدایەو شعورێکی ڕاست دەردەخا، وەکو وشەکانی لە ناخی دەروونیا بێنە دەرەوە وایە).

یەك لە شاکارەکانی شێخ سەلام وەرگێڕانی چوارینەکانی (خەیام)ە لە فارسییەوە بۆ کوردی، کە بەڕاستی گیانی خەیامی لە وەرگێڕانەکەدا بە تەواوی پاراستووەو بە باشترین وەرگێڕان دادەنرێ، سەلام لە ساڵی ١٩٥٩ز لە سلێمانی کۆچی دوایی کرد:

ئەمەش نموونەیەکە لە هۆنراوەکانی:

وەتەن چییە؟

هەستە لە خەو ئەی لاوی کورد
تێبکۆشە بە دەستو برد
هاوار ئەکا دایکی وەتەن
وا گیان ئەدا، پیادا بگەن
خاكو گوڵو گوڵو گیا
شاخو چەمو چڵو چیا
ڕەنگاو ڕەنگیی کەژی سیا
هاوار ئەکەن بە جیا جیا
وا مەزانە خاکی وەتەن

ئـــــــاوو گڵـــــــــه دارو دەوەن
ئەم وەتەنە ئاوو گڵـــــــــــــــه
پـــشتو ئـــــەژنۆ، جـــەرگو دڵـــه
ئەجـــدادی تـــۆ شـــێرانی كـــورد
لـــه ڕێـــی وەتـــەن بـــه مـــەردیی مـــرد
مـــردن، ڕزیـــن بـــوون بـــەم خاكـــه
وەتەن دایك، وەتەن باوك، وەتەن كاكه.

(پێنج بۆ لەبەركردنە)

ڕاڤەكردنی پەیڤان:

بە دەستو برد	:	بە گورجو گۆڵی
پیادا بگەن	:	پێی ڕابگەن، بگەهنێ
كەژ	:	چیا، شاخ
سیا	:	ڕەش
ئەژنۆ	:	چۆك

(ئەحمەد موختار جاف)

ئەحمەد موختار کوڕی وەسمان پاشای گەورەی عەشیرەتی (جاف)ە. لە ساڵی ١٣١٦ی کۆچی کە هەردوو ساڵی (١٨٩٨– ١٨٩٩)ز دەگرێتەوە لە شاری هەڵەبجە لە دایك بووە، دایکیشی (خانمی وەسمان پاشا) یەکێك بووە لە ژنە ناودارو هەڵکەوتووەکانی کورد. لە تەمەنی حەفت ساڵیدا دەخرێتە بەر خوێندن. لە ساڵانی ١٩١٩– ١٩٢٤ قایمقامی قەزای هەڵەبجە بووە، پاشان بووە بە ئەندامی پەرلەمانی عیراق.

ئەحمەد موختار دۆستو هەڤاڵی زۆربەی شاعیرو ڕۆشنبیرەکانی سەردەمی خۆی بووە، وەك بێکەسو گۆرانو سەلامو عەبدولواحید نوریو زۆرانی تر. لە هۆنراوەکانی دا ڕێچکەی نیشتمانپەروەریو ئەڤینی گرتووە. هەروەها سەرەڕای هۆنراویش پەخشانە چیرۆکەکی هەیە بەناوی (مەسەلەی ویژدان) کە لەساڵی ١٩٧٠ لە بەغدا چاپو بڵاوکراوەتەوە. لە ڕۆژی (٦)ی مانگی شوباتی ساڵی ١٩٣٥ز دەستێکی پیس لەسەر ڕووباری سیروان شەهیدی دەکاتو دەچێتە ڕیزی نەمرانەوە. **ئەمەش نموونەیێکە لە هۆنراوەکانی:**

١. لە خەو هەڵسن درەنگە میللەتی کورد خەو زەرەرتانە
هەموو تاریخی عالەم شاهیدی فەزلو هونەرتانە
٢. دەسا تێکۆشن ئەی قەومی نەجیبی بێکەس و مەزلووم
بە گورچی بیبڕن ئەو ڕێگە دوورە وا لە بەرتانە
٣. بخوێنن چونکە خوێندن بۆ دیفاعی تیغی دوژمنتان
هەموو ئانو زەمانێ عەینی قەلغانو سوپەرتانە

٤. بـه خـۆڕایی لـه دەستی بەرمـەدەن ئـەم خاکـە مەحبوبـە
کـە تـۆزی وەك جـەواهیر سـورمەو کـوحلی بەسـەرتانە

٥. بەسـەر خاکـا ئەگـەر نـازیش بکـەن حەقتانـە کوردینـە
تەماشـای سـێبەری ئـەو شـاخو کێـوە وا لەسـەرتانە

٦. بـەبێ قـەدری بەسـەریا ڕامـەبوورن حورمـەتی بگـرن
گوڵاڵـە سـوورەی ئـەم سـەحرایە خوێنـاوی جگەرتانـە

٧. دەمێکـە ئـەم وڵاتـە وا ئەسـیری پەنجـەیی جەهلـە
لـە سـایەی عیلمـەوە ئـەمڕۆ ئـیتر نۆبـەی زەفەرتانـە

٨. زوبـانی حـاڵی (ئەحمـەد) هـەر ئـەڵێ وریـابن ئـەی میللـەت
بـزانن بـەردی ئـەم شـاخانە ئـەلماسو گوهەرتانـە

(پێنج دێر بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

هەڵسن	:	هەستن، ڕابن
دەسا	:	دەی، زووکەن، لەزکەن، خێراکەن
بە گورجی	:	بەخێرایی، بلەزی
تیغ	:	تیخ، کێرد، چەقوو
سورمەو کوحل	:	کل، جۆرە تۆزێکە چاوی پێ جوان دەکرێ
ڕامەبوورن	:	هاتوچۆ مەکەن، تێمە پەڕن
لە سایەی	:	لە سێبەری
گوهەرتانە	:	گەوهەرتانە

هێمن

١٩٢١ -١٩٨٦

هێمن ناوی (سەید موحەمەد ئەمین)ە کوڕی سەید حەسەنی شێخەل ئیسلامی موکرییە، لە ساڵی (١٩٢١)ز بە شەوی جەژنی بەراتێ لە گوندی لاچین نزیك شاری مەهاباد لە دایك بووە. لە تەمەنی منداڵی دا چووەتە بەر خوێندن، سەرەتا ئەلفو بێ‌ی لای ماموستا سەعید ناکام خوێندووە پاشان باوکی ناردوویەتی بۆ شاری مەهاباد بۆ ئەوەی لە قوتابخانەی دەوڵەتیی بخوێنێت. لەوێ تا پۆلی چوارەمی خوێندووە، ئینجا باوکی ناردی بۆ قوتابخانەی ئاییینی، لە خانەقای شێخی بورهان ماوەیەك مایەوە، بەلام خوێندنەکەی ڕێكو پێك نەبووە، دواتر لەلای هەندێك مەلای تر خوێندوویەتی.

لە ساڵی (١٩٤٢)ز کە کۆمەڵەی (ژ. ك) دامەزرا، هێمن ئەندامێکی هەرە چالاکی ئەو کۆمەڵە بووە، لەسەردەمی کۆماری کوردستان لە مەهاباد دەوری دیاری کراوی هەبووە، هەر دەنگی دلێری شیعری‌و نووسەری بالادەستی ئەو کۆمارە بووە. لە ١٩٨٦/٤/١٨ز کۆچی دوایی کردووەو لە مەهاباد گیانی بە خاك سپاردووە.

هێمن یەکێکە لە شاعیرە هەر بەرزەکانی کورد لە سەدەی بیستەمدا. هۆنراوەکانی هێمن هەر لەسەرەتاوە لە چوار چێوەی شاعیرو نووسەران دەرچووەو لەناو خەڵکی کوردستان بلاوبۆتەوەو لە دڵی هەموو کوردێکی دڵسۆزو نیشتمان پەروەر جێی خۆی کردۆتەوە.

هـۆنراوەی شـاعیرە کلاسـیکییەکانی کـورد کاریـان کردۆتـە سـەری بەتایبەتی هۆنراوەی نالی، هەروەها هۆنراوەکانی گۆران لەسەر هێمن بـێ کاریگەر نەبوون.

هەستی نیشتمان پەروەریو جوانیی سروشـتی کوردسـتانو جـوانیی ژن ئیلـهام دەری شـاعیربوون. زمـانی ئـەدەبی لـە شـیعری هـێمن دا بـە کوردییەکی ڕەوانو جوانو پەتییە، ئەدیبو شاعیران پێیان خۆشەو هەم نەخوێندەوارانیش لێی تێ دەگەن.

هێمن هەر شاعیر نەبووە بەڵکو پەخشان نووسێکی هەڵکەوتوو بـووە وەکو لە پێشەکییەکەی دیوانی (تاریكو ڕوون) دەردەکەوێ.

هـێمن چـیرۆك نووسـێکی بـە توانـاو گـەورە بـوو. لـە بەرهەمـە چاپکراوەکانی دا (تاریكو ڕوون، ناڵـەی جـودایی، هـەواری خـاڵی، ڕیـزی نان بگرن).

﴿ئەمەش نموونەیەکە لەهۆنراوەکانی هێمن لە دیوانی تاریکو ڕوون﴾

تـۆم هـەر لـەبیرە

لە شاییدا لە وەختی هەڵپەڕینا
لە خۆشیدا لەکاتی پێکەنینا
لە کۆڕی ماتەمو گریانو شینا
ئەمن ئەی نیشتمان تۆم هەر لەبیرە

بە شەو تاکو بە سەرما زاڵ دەبێ خەو

بەڕۆژ تاکو دووبارە دێتەوە شەو

لە کاتێکدا کە دەدوێنم ئەم‌و ئەو

ئەمن ئەی نیشتمان تۆم هەر لەبیرە

زەمانێکە کە دەچمە سەیری گوڵزار

لەگەڵ پۆلی ڕەفیقانی وەفادار

تەنانەت وەختی دەسبازی لەگەڵ یار

ئەمن ئەی نیشتمان تۆم هەر لەبیرە

دەکەم تەرخان لە ڕێی تۆدا ژیانم

لە سەنگەردا بەرەو ڕووی دوژمنانم

بە خاکی تۆ دەمی ئاویلکە دانم

ئەمن ئەی نیشتمان تۆم هەر لەبیرە

(دوو کۆپلەی سەرەتا بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی وشەکان:

ماتەم : شین‌و شەپۆڕ، گریان

دەدوێنم : قسەی لەگەڵ دەکەم

پۆلێ : تاقمێك

وەفادار : ئەمەکدار

ئاویلکەدان : سەرەمەرگ، کاتی مردن

(ئەحمەدێ نالبەند)

هۆزانڤانی دەڤەری بادینان ناوی (ئەحمەدێ کورێ ئەمینێ نالبەندە)ە بە (ئەحمەد موخلیس) دهێتە ناسین. لە سالّی (١٣٠٨)ی کۆچی کە دەکاتە بەرامبەر هەردوو سالّی ١٨٩٠- ١٨٩١ز لە گوندی (بامەڕنێ)ی سەر بە قەزای ئامێدی لە دایك بووە. لە تەمەنی شەش سالّیدا دەستی بە قورئان خوێندن کردووە. بۆ خوێندن چووە بۆ ئامێدی، زاخۆ، دهۆكو گوندی بیدۆهێ لە دەڤەری بەرواری ژۆری. ژیانێکی پڕ لە دەردە سەریو ناخۆشیو مشەخت بوونی بەسەر بردیە، پیاوێکی قسە خۆشو نوکتە بێژو زمانزان بووە.

زۆربەی شاعیرە کۆنەکان کارێکی زۆریان لە هزرو بیرو باوەڕی نالبەند کردووە بە تایبەتی مەلایێ جزیری، هەر لەبەر ئەوەش بووە، وەکو شاعیرە کلاسیکییەکان زمانێکی تێکەلّ لە عەرەبیو کوردی بەکارهێناوە. نالبەندێ هۆزانڤان، هەلّبەستی بۆ ئەم مەبەستانە هۆنیوە، ئانکۆ ڤەهاندیە:

١. پێ هەلّدانو پێ هەلّگوتنو وەسف کردن، کە نالبەند دەستێکی بالاّی هەبووە لەو مەیدانەدا.
٢. ئەڤینیو ئەڤینداری.
٣. سۆفیاتیو لە خوا ترسان.
٤. هۆنراوەی کۆمەلاّیەتی ئانکۆ جڤاکی، کە شێوەی گالّتەو ترانە بەخۆوە دەگرێت.

٥. كرێتكردنو ناشیرین پیشاندانی بەرامبەرەكەی، دیارە لەو مەبەستەش دا گۆی هونەری بردۆتەوە.

٦. كوردینیو وەلاتپارێزی.

نالبەندیێ هۆزانڤان لە (٩)ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٦٣ز بەدەستی خۆی، خۆی كوشتووەو لە گۆڕستانی گوندی (خشخاشا) لە دڤەری بەرواری ژۆری نێژراوە (هاتیە ڤەشارتن).

ئەمەش نموونەیەكە لە هۆنراوەكانی:

١. دوهی سپێدێ ل سەربانی
م جانەك دیت ژ خەو ڕابوو

٢. ژ مال دەركەت دەرێ خانی
م تەخمین كر زولەیخا بوو

٣. زولەیخابوو سفەت حۆری
وەكی تیرێ ژمە ڕابۆری

٤. چوو سەر ئاڤێ ل ڕەخێ ژۆری
وەكی ڕۆژێ ل مە ئاڤا بوو

٥. دەما زڤری ژ سەر ئاڤێ
م دیت لێدا شەڤا تاڤێ .

٦. مقابل چوومە هنداڤێ
قەرە پۆشی گرێدا بوو

٧. دەمـــا تـــافێ ل بـــەژنێ دا
م دیـــت شـــبهی گـــولا ســـپێدا
٨. وەســا گـــەش بـــوو دنـــاڤ رێـــدا
چوو حـال بـۆ کـەس نـەهێلا بـوو
٩. نـــەهێلابوو بـــۆ کـــەس حالـــەك
دەقیقــەك ل مــن ببــوو ســالەك
١٠. ل ئـــەنیا وێ هـــەبوو خالـــەك
خــودێ حــەق تــازە کێــشا بــوو

(پێنج دێری بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەکردنی پەیڤەکان:

دوهی سپێدێ	:	دوێنێ سبەینێ، دوێنی بەیانی.
م جانەك دیت	:	من جوانێکم دیت.
ژ خەو ڕابوو	:	لە خەو هەستابوو.
وەکی تیرێ	:	وەکو تیر
دەما زڤڕی	:	کە گەڕاوە
شەقا تاڤێ	:	تیشکی هەتاو
چوومە هنداڤێ	:	چوومە لای
وەسا گەش بوو	:	وەها گەش بوو
لە ئەنیاوێ	:	لە هەنیەی ئەو، لە نێو چەوانیدا.
دەرێ خانی	:	دەرەوەی ماڵ یان خانوو.
ژمە ڕابۆری	:	بە پێشماندا تێپەڕی.
تاڤ	:	هەتا، خۆر.

(مەلا ئەنوەریٚ مایی)

مەلا ئەنوەریٚ مایی، تۆرڤانو میٚژوو نووسو هۆزانڤان بوو، نیشتمان پەروەر وەلاٚتپاریٚزو کورد پەروەر بوو، خەباتکارو جانفیدابوو. ناوی (ئەنوەری کوڕیٚ شیٚخ محەمەد تاهیریٚ مایییە) لە سالیٚ ١٩١٣ز لە گوندی (مایێ) لە ناوچەی بەرواری ژۆری لەدایك بوویە. تەمەنی دوو سالاٚن بوو کە باوکی ئەمری خودا بەجیٚ دەهیٚنیٚ. تا تەمەنی دەبیٚتە شەش سالٚ هەر لە گوندی (مایێ) دەبیٚ، پاشان دایکاوی، ئەوی دەنیٚریتە گوندی (بامەڕنیٚ) بۆ خویٚندن، هەر لەو گوندە خویٚندنی سەرەتایی بە دویماهی دینیت، بەلاٚم لەبەر دەستکورتی خویٚندنی ناوەندی پیٚ تەواو نەبووەو ملی داوەتە خویٚندنی ئایینیو بە فەقیٚیەتی لە زاخۆ و دهۆكو ئامیٚدیو شویٚنانی دیکەی بەسەربردووە.

لە سالیٚ ١٩٣٦ز دەستوورنامەی مەلایەتی پیٚدراوە. لە گوندەکانی (شیٚروان مەزن)و (بارزان)و لەناو (عەشیرەتی هەرکی) دەرسی داوە. گەلیٚك کاری میری کردووە. زۆرجاران تووشی ڕاونانو گرتن بووە، لە سالیٚ ١٩٤٦ز بۆ ماوەی بیستو دوو مانگان دەخریٚتە بەندیخانەوە، یەك بووە لەو ڕەوشنبیر ڕووناکبیرە کوردانەی کە پشتەڤانو هاریکاری شۆڕشی (١٤)ی تەموزی (١٩٥٨) یان کردووە. ئەندامی یەکیەتی ئەدیبانی عیراق بووە. دەیان گوتارو نووسینی لەسەر ئەدەبو میٚژووی کورد بە هەردوو زمانی کوردیو عەرەبی نووسیوە. لە سالیٚ ١٩٥٩ز لەگەلٚ وەفدیٚکی میللی بە سەردان چووە بۆ (چینی میللی)و لەویٚ گوتاریٚکی بە نرخی لەسەر ڕەوشنبیریو میٚژووی کوردان داوە. گەلیٚك

هۆزان‌و گوتاری لەسەر ئەدەب‌و کوردان بڵاوکردۆتەوە، لە ڕۆژی (٢٢)ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٢ز لە شۆڕشی بەڕەڤانی لە بوونی نەتەوەی کورد شەهید دەکرێ‌و دەچێتە ڕیزی نەمرانەوە.

پرسا من ژ خودێ

١. خودا وەندێ پاك‌و سەخی‌و میهرەبان
دلۆڤانی، هەردەم ژ بۆمە هەمان
٢. هەموو کار، بدەستێ تەنەبێ شکە
چ فەرمان بکەی دێ ببیت بێ ڤەمان
٣. دزانم دگەل کەس تەنینە چوکین
دزانم ژ بۆ هەر کەسەك توی خودان
٤. هەمی دنیا ئەڤرۆ تەکریە مرۆڤ
ژ بۆ هەر کەسێ تەکری یار، زەمان
٥. ژبۆ هەر کەسێ تەکری دۆست فەلەك
ژبلی مە کوردان نەما بێ شڤان
٦. نێ ئەم ژ سەپان‌و بەندێت تەنە
مەهشیار کە یا خودێ مەزن ژ خەوان
٧. چ گوننەهە هەیە مە خودایێ بلند
چ سووچ مە هەیە ئەی خودا، دابزان
٨. مەبینە ل سەر ڕێکەکا ڕاست‌و ڕوهن
ژ پشتامە باڤێ ڤی بارێ گران
٩. تۆ ئازا بکە ڤی وەلاتی کمێد
بکێشە دەری وی، دەست تاسبان

(لەسەرەتاوە پێنج دێڕ بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەی پەیڤان:

دلۆڤانی	:	تۆ بەرەحمی، بە بەزەیی
ژبۆم هەمان	:	بۆ هەموومان، بۆ مەهەمیا
بێ ڤەمان	:	بێ مانەوە، بێ وەستان
چوكین	:	هیچ كینەو بوغزێك
تەكریە	:	تۆ كردووتە بە.
مەهشیاركە	:	هوشیارمان كەوە
یاخودێ من	:	ئەی خودای گەورە
چ گوننەهـ هەیەمە	:	ئایا ئێمە هیچ گوناحێكمان هەیەز
روهن	:	روون
ژ پشتامە باڤێ بارێ گران:		ئەو بارە گرانەمان لە كۆڵ كەوە
بێ شكە	:	بێ گومانە
ژ بلی	:	بێجگە لە
شڤان	:	شوان
نێ ئەم	:	بەلآم ئێمە
یا خودێ مەزن	:	ئەی خودای گەورە
مەبینە	:	بمان هێنە
ژ پشتامە باڤێ	:	لەسەرمان لاببە، لە كۆڵمان بكەوە.

عەبدولواحید نوری

نووسەر ناوی عەبدولواحید مەجیدە، لە ساڵی (١٩٠٤)ز لە دایك بووە، هێشتا هەر منداڵ بووە باوکی کۆچی دوایی کردووەو لە نازو خۆشەویستیی باوکی بێ بەش بووە، بەڵام خاڵی نەی هێشتووە بێ باوکیی پێوە دیار بێو دەستی بەسەر داهێناوەو لەگەڵ منداڵەکانی خۆی دا جیای نەکردۆتەوە، خستوویەتییە بەر خوێندن تاکو بووە بە مامۆستا.

یەکەمجار لە هەڵەبجە دامەزرا، کە گوستراوەتەوە بۆ سولەیمانی پاش ماوەیەك بووە بە جێگری سەرۆکی شارەوانی سولەیمانی، لەدوا جاردا لە قوتابخانەی فەیسەلییەی سەرەتایی دەبێتەوە مامۆستا، هەر لەوێ دەمێنێتەوە تاکو بە نەخۆشی سیل لە ڕۆژی پێنجی تەمووزی ساڵی (١٩٤٤)ز کۆچی دوایی کردووەو گیانی پاکی بە خاك سپاردووە.

مامۆستا عەبدولواحید بەرامبەر بەو هەموو چاکەیەی کە خاڵی (نوری عەلی) لەگەڵیدا کردووە، هەموو نووسینەکانی بەناوی (ع. و. نوری) واتە (عەبدوالوحید نوری) نووسیوە. بۆیە هەر بەو ناوەشەوە ناوبانگی دەرکردووە. مامۆستا عەبدولواحید نوری مامۆستایەکی نموونەیی ڕاستەقینەبوو، دڵسۆز بوو بۆ قوتابییەکان، پەروەردەی دەکردن بۆ ژیان، بۆ دوا ڕۆژێکی پڕ لە کامەرانی. بە مامۆستایی گەلێك کەسی بە بیری نیشتمان پەروەریو پێشکەوتن خواز پەروەردە کرد. لە ڕێزی پێشەوەی ئەوانەیە کە بیری پێشکەوتن خوازییان لەناو کورددا بڵاو کردۆتەوە.

نووسەرێکی مەزن بوو، تێکۆشەرێکی کورد بوو، لەزۆر مەیدان دا خزمەتی کوردی کردووە، لەو ماوە کورتەی ژیانیدا گەلێك کتێب و نامیلکەی پێشکەش بە نەتەوەکەی کردووە.

بۆ لاوان:

بەرزیی کوردی

ع. و. نووری

لە گەلاوێژی ژمارە (٦,٥) سالّی (١)

لاوان!

چونکی ئێوە هەوێنی ژیانی دوا ڕۆژمانن هەموو هاوارێکم بۆ ئێوەیە: هەموو ئەبینن چۆن گەلاوێژ تەقەلاّ ئەدا کە کوردی بەرز بکاتەوە، جوان ئەو نووسینانەتان خوێندۆتەوە!

براکانم!

وا بوو بە بیست سالّ خەریکی نووسینم، چاك خراپ هەندێ کتێب هێنرایە کایەوە! لەم چەرخەدا جوان تێگەیشتم کوردی لە بنچینەدا لەڕو لاواز نەبووەو نییە، ئێمە خۆمان لەڕو لاوازین، لەخوێندنا کەم تەرخەمو لە نووسیندا بێ باکین! ئێمە خۆمان... ڕەنگە دوژمنانی ئەم وتەیەم بلّێن فەرموو وەرە کیمیایەکمان بۆ تەرجەمە بکە!

لە پێش ئەوەدا پاسوختان بەمەوە پێتان ئەلّێم: زمانی زانست لە گێتی دایە یەکە دوو نییە.

چۆن ناتوانین بە (Napolion) بڵێین (دارا) هەروەها ناتوانین بە (Hidrogin) بڵێین غازی سووك چونكی شیرازەی مەدەنێت تێك ئەچێو ئە ئاڵۆزیو سەر لێ شێوانی لە دوایە. ئیمڕۆ ئەبێ چاك بزانین لە ڕۆژ هەڵاتا توركەكان بە هەموو هێزی خۆیانەوە هەوڵ ئەدەن خۆیان لە ڕۆژهەڵاتێتی دوور خەنەوە بەڵام ناتوانن زمانەكەیان وەك ئەوروپایی لێ بكەن!

بە پێویستی زمان تیپی فرانسزی بەكار دێنن چۆن كوردانی قەفقاسیا لە نووسینا بێ چار فرانسزی بەكاردێنن!

كوردی.... وەك گوڵێكی ڕەگ زلی سیسی قەراغ ڕووبارێكی وشك وایە... وە ڕیشوی ڕەگی بە هەموو لایەكدا بلاوبۆتەوە!

ئەبێ خۆتان بكەن بە ئاو ئەو ڕووبارە تەڕ بكەنەوە هەر یەكە لە عاستی خۆی ئەم گوڵە جوانە ئاو بدا، تا بگەشێتەوە، چ ئێوەو چ ناحەزی كورد ئەبێ وەك مانگی چواردە ببینن‌و بزانن كوردی ئەژیو نامرێو لە مردن لە چەند لایەكەوە ڕزگار كرا.

ئێوە گەر بە جەوهەرن... بنووسن، ئێوە گەر بەهۆشن بخوێننەوە... ئێوە ئەگەر لاون! بنووسن‌و بخوێنن. بە خوتو خۆڕایی سەر زەنش مەكەن، ئەم خانووە كە ئێمە ئەمانەوێ بیكەین بۆ پاراستنی زمانی كوردی ئەبێ بە ڕووناكی چاوو خوێنی لەش قوڕی بۆ بگرینەوە.

ئیتر مەبن بە درِكو دالّ لە رِێی ژیان بۆ كاول كردنی زمانەكە مەرِۆن، بۆ رِازاننەوەی برِۆن، براكان! دەبێ ببن بە پرد تا كوردی بەسەر لاشەتانا برِوا بۆ بەرزی!

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە).

رِاڤەكردنی پەیڤەكان:

گەلاوێژ	:	گۆڤارێكی ئەدەبی زانستی كوردی بوو، دەساڵ بە رِێكو پێكی دەرچوو (١٩٣٩-١٩٤٩) خزمەتێكی زۆری زمانو ئەدەبیاتی كوردی كرد.
پاسوختان بدەمەوە	:	وەلامتان بدەمەوە، بەرسڤێ وە بدەم
بە خوتو خۆرِایی	:	بە بەلاش، لە خۆرِا
كەمتەرخەم	:	بێ باك
گێتی	:	جیهان
سەرزەنش	:	لۆمە كردن
درِك	:	درِی، ستری
قورِ	:	كورِ

ئیبراهیم ئەحمەد (بلە)

ساڵی ١٩١٥ لە سلێمانی لەدایکبووە، ساڵی ١٩٣٧ لە بەغدا کۆلێجی یاسای تەواو کردووەو دوایی بۆتە دادوەر. ئەو ساڵەی کۆلێجی مافی تەواو کرد نامیلکەیەکی بەناوی (الاکراد والعرب) بڵاوکردەوە، کە باس لە پەیوەندی نێوان هەردوو نەتەوەو ئاسۆی هاوکاریان دەکات.

لەنێوان ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٩ بە هاوکاری خوالێخۆشبوو عەلائەدین سەجادی گۆڤاری (گەلاوێژ) یان دەرکردووە. ئەو گۆڤارە سەردەمێکی زێڕینی لە ژیانی ئەدەبو ڕۆژنامەنووسی کوردیدا هێنایە پێشەوەو زمانی کوردیشی لە دڕكو داڵ پاك کردەوە.

ئیبراهیم ئەحمەد یەکێکە لە پەخشان نووسە هەرە دیارەکانی کوردو ڕووداوی نالەباری خۆماڵی، چەوساوەو هەژاران، نرکەو ڕاپەڕینی جوتیاران، ڕەوشی ڕامیاری، ژیانی پڕ لە مەینەتی ژنانی کوردو کۆڕی خەبات، سیمای هەرە دیاری ناو چیرۆكو ڕۆمانو پەخشانەکانی ئەم کەڵە نووسەرەن.

لە شیعریشدا، شیعری جوانو پڕ واتای هەیە، یادگارو هیوا لە پارچە شیعرە هەرە بەرزەکانی ئەم نووسەرەن... ئیبراهیم ئەحمەد، بەهۆی هەستی نەتەوایەتیو چالاکی ڕامیارییەوە، لە ساڵی ١٩٤٩ ڕەوانەی بەندیخانەی ئەبوغرێب کراوە، بەهۆی ئەم گرتنەش چرای گەلاوێژ کوژاوەتەوە.

ئیبراهیم ئەحمەد جگە لە چیرۆك‌و پەخشان‌و شیعرو وەرگێڕان، ڕۆژنامە نووسێکی بە تواناشبوو. ساڵی ١٩٥٨ خاوەنی ڕۆژنامەی (خەبات) بووە.

لە بەرهەمەکانی، کۆمەڵە چیرۆکی (کوێرەوەری)، لە ڕۆمانەکانی ڕۆمانی (ژانی گەل)و بەم دواییەش ڕۆمانی (دڕك‌و گوڵ)ی بە چاپ گەیاندووە. ماوەیەك سکرتێری پارتی دیموکراتی کوردستان بووە، لە ٨/٤/٢٠٠٠دا لە لەندەن کۆچی دوایی کردووە.

بەرەو ڕووناکی

(پەخشان)

لەناو جەرگەی تاریکییەوە
دەست بە کەلەپچەو تەوق لە مل‌و زنجیر لە پێ
لە کانگای نەزانیی‌و هەژاریی‌و دیلییەوە...
کەوتوومە ڕێ، هاتووم ئەڕۆم بەرەو ڕووناکی

**   **   **

ناو چاوانم تفی پیا دێتە خوارەوە
پێم شەلی دارکارییە
فرمێسك لە چاوما قەتیس ماوە
پێستم بە سەر ئێسکما وشك بۆتەوە
بەڵام بە دڵێکی وەك پۆڵاوە
ڕێم گرتۆتە بەر ئەڕۆم بەرەو ڕووناکی

ماندووم‌و ڕێگاکه‌م دووره

برسیم، دوژمنه‌کانم تێرن، ڕووتم‌و ئه‌وان پۆشته‌ن

بێ هێزم‌و ئه‌وان به‌ ده‌سه‌ڵاتن

من ده‌ست‌و پێ به‌ستراوم‌و ئه‌وان به‌ڕه‌ڵان

له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شا به‌ ویستێکی نه‌گۆڕه‌وه

به‌ گیانێکی نه‌به‌زو زاتێکی مه‌ردانه‌وه

ئه‌ڕۆم به‌ره‌و ڕووناکی

نا... نا من هه‌ر خۆم نیم

به‌ ته‌نیا نه‌که‌وتوومه‌ ڕێ

هه‌زاران هه‌زاران هه‌زارین

به‌ره‌و ڕووناکی ئه‌ڕۆین‌و

بێ گومان به‌ کوێرایی چاوی هه‌موو دوژمنان

سه‌ره‌ ڕای هه‌موو

سه‌ختی‌و تووشی‌و مه‌ترسی‌و تاریکی ڕێ‌و بان

گه‌یوین‌و ئه‌یگه‌ینێ

**　　**　　**

(کۆپله‌ی یه‌که‌م بۆ له‌به‌رکردنه)

لێکدانەوەی وشەکان:

حقوق : ماف

نامیلکە : کتێبی بچووک

گەلاوێژ : ١. ئەستێرەی گەلاوێژ، ٢. مانگی سێیەمی هاوینە، ٣. ناوی ئەو گۆڤارەیە کە بەڕێزان (عەلائەدین سوجادیو ئیبراهیم ئەحمەد) لە سالآنی ١٩٣٩- ١٩٤٩ بەیەکەوە دەریانکردووەو زۆربەی شاعیرانو نووسەرانی کوردیش بەشدارییان تێدا کردووە...

ڕەوش : بار، دۆخ

مەینەتی : ناخۆشی، کوڵو کۆڤان

کەڵەنووسەر : نووسەرێکی بە توانا، نقیسەرەکی مەزن

ڕۆمان : چیرۆکی درێژ

قەتیس ماوە : پەنگی خواردووەتەوە

سیما : ڕوخسار، خاسیەت

بە ویستێکی نەگۆڕەوە : بە ئیرادەیەکی بەهێزەوە

تووش : ناخۆشی، سەختی، مشەختی

بەشی خوێندنەوە

١. ئەحمەد شەوقی
٢. گەشتوگوزار، وەرزش و ڕۆشنبیرییە.
٣. چیرۆکێکی فۆلکلۆری کوردی.
٤. مازوو چنین
٥. پوول زانستی و هونەری ڕۆشنبیرییە.
٦. نەورۆز.
٧. ژیان چییە؟
٨. هەنگ بەخێو کردن
٩. دەستی ماندوو لەسەر سکی تێرە.
١٠. دایك

ئەحمەد شەوقی[1]

ئەگەر بێتو چاوێك بە مێژووی ئەدەبیاتی كوردیو عەرەبیو زمانەكانی دراوسێی كوردا بخێشێنین، دەبینین كە گەلێ شاعیرو نووسەرو فەیلەسوفی هەڵكەوتوو هەن جگە لە زمانی دایكی بە زمانی یەكێك لەو گەلە موسلمانانەی دراوسێی شیعرو هونەری نووسیوە وەیا هەن كە بەیەكێك لەو زمانانە بەتایبەتی عەرەبی شیعرو نووسینی ووتووەو تۆمار كردووە (ئەحمەد شەوقی) یەكێكە لەوانەی كە باسمان كردن.

شەوقی یەكێكە لە شاعیرە هەرە بەرزەكانی ئەدەبیاتی عەرەبو جێی شانازییانە لە هەمان كاتدا بە یەكێك لە شاعیرە بەرزەكانی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی دەژمێرێت، شەوقی لە قاهیرەی میسر لەدایك بووەو لەوێ پێ گەیشتووەو خوێندنی سەرەتاییو ناوەندی لە میسر تەواوكردووە، وە لە فەرەنسا حقوقی خوێندووە، بەڵام كاروباری شەڕی گەورەی یەكەمو دوورخستنەوەی بۆ (ئەندەلووس)و، زرنگیو هەستی نازكیو خوورەوشتی جوانی وای لێ كردووە كە هەست ئێشو ئازارو ناخۆشی باری وڵاتەكەی بكاتو وەكو شاعیرێكی نیشتمانو میللەت پەروەر هەستی خۆی دەربڕێت، چ بە شیعرو چ بە نووسین، لەبەر ئەمە دەبینین شەوقی هەروەكو (فیكتۆر هۆگۆ)ی شاعیری فەرەنسی كە لە ئاوارەیی گەڕایەوە، هەستو ئارەزووی گەلی میسری– ژێر دەستی

---

(١) شەوقی لە پێشەكی بەشی یەكەمی دیوانەكەی خۆیدا كە ناوی (الشوقیات)ەو خۆی دەری كردووە، دەڵێت: "باوكم خوای لێ خۆش بێت، بنەچەو ڕەگەزمانی دەبردە سەر كوردەكان..."

ئیستعمار- لەناو دوو تۆی وشە ڕەنگینەکانی شیعرو پەخشانەکانیدا دەردەبڕێتو داوای ڕزگاریی گەلو وڵاتی دەکرد، لە دەستی زۆردارو زۆری، شەوقی بە قەسیدەو پارچە شیعرە نیشتمانییەکانی دەری خست کە دەست نیشانی کۆشکی پاشاکان نییەو شاعیری گەلە. شەوقی هەروەکو گەلێ شاعیرو نووسەری تر شاعیری بەرزی ئینگلیز (شەکسپیر) کاری تێ کردووە، ئەمەش لە داستانی (مصرع کلیوباترە)- کوشتنی کلیوباترە-دا بە تەواوی دەردەکەوێت لە بەرهەمە هونەرییەکانی شەوقیدا گەلێ مەبەستی بەرزو باڵا دەربارەی ژیانو مرۆڤایەتیو سروشتو هەستی نەتەواویەتی بەدی دەکرێت. دیوانە گەورەکەی شەوقی پڕە لە پارچەی شیعری وا کە پۆپەی شیعری وریا بوونەوەی ئەم چەرخەیە. جگە لەمانەش شەوقی بە پێشەنگی کاروانی بوژاندنەوەی شیعر دەژمێررێت، سەرەڕای ئەوەی کە لەنووسینی چیرۆکی شانۆگەریدا دەستێکی باڵای بووە، بەرهەمە بەنرخەکانی شەوقی ئەمانەن: (شوقیات، مجنون لیلی، قمبیز، مصرع کلیوباترا، اسواق الذهب).

ئەمە نموونەیەکە لە شیعرەکانی ئەحمەد شەوقی کە کراوە بە کوردی:

(**ئەو بولبولانەی کونده پە پوو پەروەردەی کردن**)[1] .

ئەڵێن (سلەیمان)[2] زمانی هەموو، مەلی ئەزانی
ئەکەوتە گفتوگۆ لە گەلیاندا، زۆر بە ئاسانی
کونده پەپوو زۆر ڕێزی بوو لەلای، پێی ووت سلەیمان،
ئەم بولبولانەم بۆ پەروەردە کە بەدڵو بە گیان
ڕۆژێك حەزی کرد بێن بۆ خزمەتی، بۆ چاوپێکەوتن
هاتنە بەردەمی، بەڕێز کە وەستان تێر سەیری کردن
کزۆڵە دیاربوون، بێ تواناو تاقەت، بێ هێـــــزو لاواز
هەرچەندە هەوڵیان دا، لەگەڵ سلەیمان نەکەوتنە راز
سلەیمان وتی ئەم بولبولانە، من ئاوام دەوێـــــــــن
هەرچی چۆنێك بێت، سەر بڕینیشی بێ، هەر تیمار بکرێن
پەپوو سلەیمانکە[3] هاتە پێشەوە، ئازاو دەستو برد
عەرزی گەورەی خۆی- زۆر بەڕێزەوە- ئا بەم جۆرە کرد:
ئەم بولبولانەی کە دەیان بینی، کەڕو لاڵ نەبوون،
پەروەردەکەریان کونده پەپوو بوو، بۆیە وا دەرچوون!!

---

(١) ئەمە ئەو شیعرەیە کە ئەحمەد شەوقی بەناوی (البلابل التی البوم)ەوە گوتویەتی، وا لێرەدا بەشێوەی شیعر، کرا بە کوردی.

(٢) مەبەست سلەیمان پێغەمبەرە.

(٣) پەپووسلەیمانکە: واتە دارکوکەی سلەیمان پێغەمبەرە.

لێکدانەوەی وشەکان:

هەڵکەوتوو : لێ هاتوو

شانازی : خۆبادان، فەخر.

داموو دەستگا : دامەزرێنراوی میری

ئاوارەیی : دوورکەوتنەوە لە وڵات

دوو تۆی : لەنێوان، بەین

دەست نیشان : دانراو

پێشەنگ : ڕابەر، ڕێبەر

گفتوگۆ:

١. شەوقی شاعیری گەلە ئایا، ڕاستە یان نا؟ بۆچی؟

٢. شەوقی لە پێشەکی دیوانی (الشوقیات)دا دەربارەی ڕەگەزی خۆی دەڵێت چی؟

٣. شەوقی لەژێر کاریگەری کام شاعیری ئینگلیزدا بووە؟

٤. ئایا شەوقی جگە لە شیعر پەخشانو چیرۆکی هەیە؟

٥. ناوی چەند شاعیرو نووسەری تر بنووسە کە کورد بوونو بەڵام بەکوردی بەرهەمیان لەپاش بەجێ نەماوە.

٦. مەبەستی شاعیر لەم شیعرە چییە؟

گەشتوگوزار، وەرزش و ڕۆشنبیرییە

جاران هاتوچۆ زۆر ناخۆش و نالەبار بوو، مرۆڤ زۆر ئازاری دەچێشت و گەلێك ماندوو دەبوو. تا ئێستاش هاتوچۆ لە هەندێك وڵاتی دواکەوتوو دوور لە شارستانییەوە، نەك هەر مایەی هیلاکی و کەنەفتییە، بەڵکو مەترسیشی تێدایە و مرۆڤ تووشی گەلێك گێچەڵ و کارەسات دەبێت.

بەڵام هاتوچۆی ئەمڕۆ وەك جاران نییە، بەڵکو گەشت و گوزارو خۆش ڕابواردنە. مرۆڤ بۆ ماوەیەك لە ئەرك و سەرقاڵی ڕۆژانە دوور دەکەوێتەوە، بۆ ئەوەی بایەکی باڵی خۆی بدات و بحەسێتەوە. ئنجا لەو سەرەوە بە گیانێکی نوێ و ئارەزوویەکی تەواوەوە، دێتەوە سەر کارو کاسبی خۆی. دە هەر لەبەر ئەمەیە کە دەبینیت ئەمڕۆ دەست کورت و کەم دەرامەتەکانیش حەز بە گەشتوگوزار دەکەن و بوونەتە گەڕیدە.

بەڵێ ئەمڕۆ هەر کەسێك ئارەزووی گەشتوگوزاری کرد، مەرج نییە دەوڵەمەند بووبێت، ئەوەتا دەستەیەك لاوانی تازە پێ گەیشتوو، پەیدابوون، گەشتوگوزارەکەیان هەر ئەوەندەی تێ دەچێت کە لەماڵی خۆیاندا دەیخۆن و لایان وایە کە گەشتوگوزار هونەرێکی جوانە، سەیر دەکەیت قوتابیی وڵاتێکی وەکو نەمسا یان ئەڵمانیا، بەپێ یان بە سواری پایسکل، وڵاتان دەگەڕێت، مەگەر کاتێك سواری فارگۆنی ژمارە سێ یان چواری شەمەندەفەر ببێت کە پارەیەکی مۆڵی پێ بێت لە هەر شوێنێك شەوی لێ داهات، دەست دەبات جانتاکەی دەکاتەوەو چادرە بچکۆڵە قەد کراوەکەی دەردەهێنێت و هەڵی دەدات و لەژێریدا دەخەوێت،

خۆ ئەگەر وای نەکرد لە خانێکی بچووك یان لە کادانی ماڵە جووتیارێکدا ڕۆژ دەکاتەوە.

ئێستا باشم لە بیرە کە یەکەم جاری خەوتنی ناو کادانم لە گەشتوگوزاردا، ئەو جارەبوو کە چەند ساڵێك لەمەوبەر لەگەڵ دەستەیەك قوتابییانو دەرچووانی دانشگاکانی ئەنگلستاندا چووین بۆ وڵاتی ئەسکەندیناڤیا، کادانێکی گەورەیان لە ناوەڕاستی کێڵگەیەکدا پیشان داین، کادانەکە لە تەختە دروست کرابوو کارەباشی تێدابوو، کە چووینە ناوەوە هەریەکەمان دەستی کرد بە کا کۆکردنەوەو جێگا بۆ خۆش کردن، جێگای خەوتنێکمان دروست کرد گەرمو گوڕو خۆش، ئیتر بۆ خۆمان تا بەیانی لێی خەوتین، خەوێکی قووڵو یەك ژەمی، بەیانی کە هەستاین لەخەو بۆمان دەرکەوت کە هەمووومان خرپ خەومان لێ کەوتبوو کەسمان خەبەرمان نەبوو بوەوە، ئنجا کە لە کادانەکە هاتینە دەرەوە، دانیشتوانی ئەو شوێنە قسەی خۆشیان لەگەڵدا کردینو دەستی ڕێزیان لێ نایین.

وە نەبێت لەو وڵاتانەدا، هەر کادان دەست کەوێتو ئیتر هیچی تر، بەڵکو گەلێك شوێنی تر بۆ حەسانەوەو خەوتن وە دەست دەکەوێت، وەك شوێنی ئەو قوتابییانەی کە هاوینان دەگەڕێنەوە ناو کەسو کاری خۆیان، یان وەك شوێنی پاپۆڕەوانەکان، کە بە پاپۆڕ دەڕۆنو شوێنەکانیان بەجێ دەهێڵنو بە خاڵێتی دەمێننەوە. ئەمە جگە لەوەی لە دێهاتو شارە بچکۆڵەکانیشدا شوێنی خەوتن وە چنگ دەکەوێت.

ئەگەر گەڕیدەیەك ڕێی بکەوێتە یەکێك لەو شوێنانە، ژوورێکی خاڵی لە ماڵێکدا دەدۆزێتەوەو بە پارەیەکی کەم دەیگرێت بەکرێ.

گەشتوگوزار هەلێکە دەبێت لە کیس نەدرێت و هەر دەرفەتێکمان دەست کەوت دەبێت بچین بۆ گەڕان و شوێن ببینین. بەهۆی گەشوگوزارەوە فێری زۆر شت دەبین، کاتێك گەڕیدە سوود لە گەشت و گەڕان و هاتوچۆ وەردەگرێت کە ڕۆشنبیرو وریا بێت، نەك وابزانێت، کە بە پارەی زۆرەوە دەتوانێت سوود وەربگرێت و فێر ببێت.

لێکدانەوەی وشەکان:

کەنەفت	:	ماندوو، وەستان
گێچەڵ	:	ئاستەنگ
کارەسات	:	کاری سەخت، ڕووداو
سەرقاڵ	:	سەرگێژی
دەرفەت	:	دەلیڤە، فرسەت
گەڕیدە	:	گەڕهوك

گفتوگۆ:

١. بۆچی جاران هاتوچۆ ناخۆش بوو؟

٢. ئێستا بەهۆی چییەوە دەتوانین بە ئیسراحەت هاتوچۆ بکەین؟

٣. بۆ ئەوەی بتوانین هاتوچۆ بکەین‌و بچین بۆ گەشتوگوزار، ئایا مەرجە دەوڵەمەند بین؟

٤. چۆن لاوانی تازە پێگەیشتوو، لە ئەورووپا دەتوانن بە پارەیەکی کەم بە ئارەزووی خۆیان بگەڕێن.

٥. ئایا لەم وڵاتەی خۆتدا گەڕاویت؟ ئەگەر گەڕاویت لە گەڕانەکەتدا هەر خۆت بەتەنها بوویت یان لەگەڵ خەڵکی تردا بوویت؟

٦. ئایا دەتوانیت لەگەڵ هاوڕێکانتا بۆ چەند ڕۆژێك بە پارەیەکی کەم بۆ شوێنێکی نزیك بچیت بۆ گەشت‌و گەڕان؟

٧. ئەگەر تا ئێستا نەچوویت، ئایا دەتوانیت بەم نزیکانە بچیت؟

چیرۆکێکی فۆلکلۆری کوردی

له (شانۆی ناومالّ) به دەستکارییەوە[1].

پیاوێکی دەوڵەمەندو بە سامان نابووت بوو، هیچی نەما بەندەیەك نەبێت، ڕۆژێك بە بەندەکەی گوت: کورم ئێمە لەم شارە هیچمان بۆ ناکرێت، من دەناسن، ڕووم نایەت دەست لە کەس پان بکەمەوەو هەندێك ئیشیشم بۆ ناکرێت، هەتا ئەمڕۆ مەزن‌و ناسراو بووم. زەمین گەلێك فراوانە. با بچین بۆ وڵاتێکی دی بەڵکو خودا چارەسەرێکمان بکات.

ڕۆیشتن، لە وڵاتی خۆیان دوور کەوتنەوەو گەیشتنە شارێك، تەماشایان کرد، خەڵکی ئەو شارە کۆم بوون، تومەز پادشایان مردووە، پادشا بۆ خۆیان دادەنێن. ئادەتی ئەو گاڤەش ئۆسابوو، بازیان هەڵداوە، بەسەری هەر کەسەوە نیشتبێتەوە ئەویان کردووە بە پادشا. بەندە ڕووی کردە خودانی‌و گوتی: ئەی گەورەی من، ئەگەر خودا کردی، ئەم بازە بەسەری تۆوە نیشتەوە، تۆ لەگەڵ خەڵکی ئەم شارە چی دەکەیت؟ وتی:

– کورم، ئەوە دوورە لەمن کە خودا بە دەردو مەینەتی دووچاری کردووم.

---

(١) (شانۆی ناومالّ) کتێبێکی خوا لێ خۆشبوو مەلا مستەفای حاجی مەلا ڕەسووله کە ناوبانگی بە (سەفوەت) دەرکردبوو، ئەم کتێبە لە ساڵی ١٩٧١ لە بەغدا لە چاپ دراوە، هەروەها گولستانی شێخی سەعدیی کردووە بە کوردی‌و دیوانێکی شیعرو گەلێك کتێبی تری چاپ کراوو چاپ نەکراوی هەیە، لە ساڵی ١٩٦٣ لە سلێمانی وەفاتی کردووە.

بەندە گووتی:

- قوربان، ئەمە ئیشە، بەڵکو خودا کردی!.

گوتی:

- بەڕاستی خزمەتیان دەکەم. خودا چۆنی فەرمووە بەوە جۆرە کردەوەیان لەگەڵ دەکەم. ئەی کۆیلە ئەگەر بەسەر تۆوە نیشتەوە چی دەکەیت؟

گوتی:

- من شەل‌و کوێرم ناپارێزم، تێیان دەکەوم، سزایان دەدەم، یەکێك پیاوێك بکوژێت، دەیکوژمەوە. ئەوی شکاتی کردووە ئەویش دەکوژم، ئەوی شایەتی دا ئەویش دەکوژم، پیاوێك دزی بکات دەیکوژم، ماڵ دزراویش دەکوژم. ئەوەی شایەتی دا ئەویش دەکوژم. ڕاستیی چی خودا فەرموویەتی من وەسا لەگەڵ وان ناکەم.

گەورە گوتی:

- جا ئەمە ئینسافە؟

کۆیلە گوتی:

- جا خودا دەکات زۆرم لەکێ کردووە؟ یا گوێی لەم وتانە نییە؟

ڕۆیشتن، لە سوچێکەوە نزیك ئەو خەڵکە وەستان. بازیان هەڵدا، هات، گەڕا، زۆر بەسەر خەڵکەکەدا سووڕایەوە. هەتا کۆیلەی دۆزییەوە، بە سەرییەوە نیشتەوە. کە سەیریان کرد کۆیلەیەکی ڕەش، لچ شۆڕی ناشیرینی، ئێسك قورسە.

گوتیان:

- باز خەڵەتی کردووە.

هەڵیان دایەوە، دووبارە بەسەرییەوە نیشتەوە، دیسان گووتیان:

- باز خەڵەتی کردووە، چۆن ئەمە بۆ پادشایی دەست دەدات، جاری سێیەم هەڵیان دایەوە هەر بەسەر ئەوەوە نیشتەوە! ئیتر چارەیان نەما، کردیان بە پادشا. هەرایان بۆ دروست کردوو چووە سەر تەختی پادشایی.

دەستی کرد بە ئیش، بەڵام چۆن؟ هەرچی وتبوو بەزیادەوە تەپڵی تۆپێنی پێ کردن. کەسێك کەسێکی دەکوشت دەیکوشتەوە. خاوەن کوژراوو کێ ئاگاداری بوو دەیکوشت. یەکێك دزیی بکردایە بە ماڵ دزراوو بە شایەتەوە دەیکوشتن. گەیاندییە ڕادەیەك هیچ کەس بۆ هیچ شت نەیدەتوانی داد داوا بکات، یا دەنگی لێوە بێت. بە ڕۆژ ئەمە ئیشی بوو، بە شەو کاتێك دیوان چۆڵ دەبوو، دەبووەوە بە بەندەی گەورەکەیو دەکەوتە خزمەتو حورمەتی.

پیاوە ماقووڵو تێ گەیشتوانی شار کۆبوونەوە گوتیان: ئێمە ئەم بەندە ڕەشەمان کرد بە پادشای خۆمان، خۆ وا ئێمەی تەنگ کرد، چارمان چییەو چی بکەین؟ یەکێك لەوان گوتی: ئەمە پیاوێکی لە تەکدایە زۆری حورمەت دەگرێت. با بچین تکا لەو پیاوە بکەین، تکامان بۆ بکات، بەڵکو وازمان لێ بهێنێت بەم دەردەمان نەبات. چوونە لای گەورە گوتیان:

- قوربان تۆ دەزانیت، ئێمە خۆمان ئەم ڕەشەمان کرد بە پادشا بۆ ئەوە بوو خزمەتی ئێمە بکات، بەڵام ئەمە نازانین تۆ ئاگاداریت یان نا؟ هیچی نەهێشت، وا پیاوێك پیاوێك دەکوژێت، ئەم دیکوژێتەوە باشە، بەڵام باوکی کوژراوەکە بۆچ دەکوژێت؟ یا شایتەکان بۆچ؟ ئەوا دز دەکوژێت؟ ئەی ماڵ دزرا؟ یاخود شایەتەکانیش بۆچ دەکوژێت؟ تۆ لەلای ئەو بەڕێزیت، تکای لێ بکە بە عەدڵو داد لەگەڵمان بجووڵێتەوە. گەورە پەیمانی دانێ کە پێی بێژێت. شەو بەسەرداهات، دوایٔ چۆڵ بوونی دیوان، کابرای پادشا بووەوە بە کۆیلە بەرامبەربە گەورەی وەستا.

گەورە گوتی:

- ڕۆڵە تۆ بۆچ لە خودا شەرم ناکەیت. ئێمە لە برسێتیدا وڵاتی خۆمان چۆڵ کردوو دەرەبدەر بووین، ئێستا خودا کردووینی بە پادشا، بۆچی سوپاسی خودا ناکەیت؟ بۆچی وا لەم هۆزە دەکەیت کە لەپڕ پەلامارمان بدەن بمانکوژن، کۆیلە گوتی:

- گەورەم ڕۆژەکەت لەبیر نایەت لە قەراغ شار، من لەتۆم پرسی ئەگەر خودا تۆی کرد بە پادشا چی دەکەیت لەگەڵ ئەمانە، تۆ گوتت: خودا چی فەرمووە بەو جۆرە کردەوە لەگەڵ ئەوان دەکەم. من گوتم: خودا چی فەرمووە وایان لەگەڵ ناکەم، قەڵاچۆیان تێ دەخەم، خودا ئاگاداربوو، ئەگەر شایانی عەدڵو دادبوونایە خودا تۆی دەکرد بە پادشایان. بەڵام شایانی ئەمەن کە من لەگەڵ ئەوانی دەکەم، ئێستاش من لەم کردارە پەشیمان نابمەوە هەتا ئەوان

تۆبەیەکی بەڕاستی دەکەن. ئەگەر تۆبەیان کرد، خودا دڵی منیان بۆ نەرم دەکات، کە بە عەدڵو داد، لەگەڵیان بجووڵێمەوە. ئەوان تۆبەیان کردو ئەمیش باش بوو.

لێکدانەوەی وشەکان:

ئێمە لەم شارە هیچمان پێ ناکرێت	:	مە ل بازێڕی نەشێن چ بکەین.
کۆم بوون	:	کۆبوونەوە، گردبوون، گردبوونەوە.
یەکێك لەوان وتی	:	یەك ژوان گۆت.
وازمان لێ بێنە	:	ژمە بگەڕێ، مەبەردە.
پێی بێژێت	:	ببێژێتەوی، بەو بڵێت، پێی بڵێت
بمانکوژن	:	مەبکوژن
کردوویني	:	مەکرییە
لە تەکیدایە	:	لە گەڵیدایە، ب ویرایە، پێ رایە.
بەندە	:	کۆیلە، عەبد.
گەورە	:	مەزن.
فراوان	:	فرە
بڕۆین	:	بچین، بمەشنین
خودا	:	خوا، یەزدان، بینایی چاوان
شار	:	بازێر
من دەناسن	:	م ناس دکەن
لەگەڵ وان	:	ب وانرا، لەگەڵ ئەواندا.

نەختێ	: کەمێك، پیچەك
چۆڵ بوو	: ڤالابوو، والابوو
خودان	: خاوەن، ساحێب صاحب
دروستی کرد	: چێ کر
ئێمە خۆمان	: مە بۆ خۆ.
ڕۆلەم	: کوڕم، کوڕی من
گاڤ	: کات، وەخت
ئۆسا	: ئۆسان، هۆسان، هۆسا، ئاوا
قەراغ شار	: کەنا شار، ڕەخی بازێر
هۆز	: گەل، میللەت.

گفتوگۆ:

١. بەم چیرۆکەدا چ پەندێکی کوردیت دێت بە بیردا؟ لە مامۆستا باوك یان برات بپرسە ئەم پەندەت تێ بگەیەنن: (خودا کێو نەبینێت بەفری تێ ناکات). یا مانای ئەم ئایەتە پیرۆزەت بۆ ڕوون بکەنەوە: (لا يغير الله ما بقوم حتى يغيروا ما بانفسهم).

٢. بە کورتی باسی سوودی ئەم چیرۆکە بکە.

٣. مانای (فۆلکلۆر) لە مامۆستا بپرسە.

مازوو چنین

وڵاتی کوردستان هەروەکو هەموو وڵاتێکی بە پیتو فەڕ، زەویو زارو شاخو داخی زۆرەو بیٚ بەش نییە لەکانو دارو درەختی بەردارو بیٚ بەری بە سوودو قازانج. یەکێك لەو درەختانەی کە لە کوێستانەکانماندا هەنو کەژو کێوو نزاری داپۆشیوەو دەستی سروشت پەروەردەی کردوون، درەختی مازووە، ئەم درەختە جگە لەوەی کە وەکو هەموو درەختێکی تر سەوزیو گەشە دەدا بە نزارەکانمانو گەلاَکەشی گزرەیە بۆ ئاژەڵەکانمان. سیچکەو بەرە گەڵاو مازوو، گەلیٚ بەری تری هەیە کە هەریەکەیان سوودێکی تایبەتی هەیە، بەڵام لە هەموویان بە سوودترو باشتر (مازوو)ەکەیەتی کە لەگەڵ داو دەرماندا بەکاردەهێنرێت بۆ تیمارکردن، ئەمە لەلایەکەوە، لەلایەکی تریشەوە سوودێکی ئابووری هەیە کە کەلێنێك لە ئابووریی هێندیٚ شوێنی وڵاتەکەمان پڕ دەکاتەوە، بەوەی، کە نرخێکی بازرگانی هەیە ئەویش لەبەر بەکارهێنانی بۆ کاروباری پێستەخۆش کردن بە واتا بۆ (دەباخی)، جا لەبەر ئەمانە، لە کوێستانەکانمانداو لەو شوێنانەی مازوو هەیە، بەشێوەیەکی تایبەتی دەچن بۆ چنینو کۆکردنەوەی، ئەم کارەش پێی دەڵێن، مازوو چنین، ئەویش بەم جۆرەیە: پێش ئەوەی کاتی چنین بێت شارەزایان، مازوو چنین، ئەویش بەم جۆرەیە: پێش ئەوەی کاتی چنین بێت شارەزایانو پیاوانی چاپووك، بەپیٚ دەنێرن بۆ پارێزگارییو قەدەغەکردنی نزارەکە لە دزەمازوو، هەروەها بۆ دیاری کردنی شوێنەکانی، لەدواییدا کە کاتی گەیشتنی هات بەپێی نەریتی کۆن، بە تەقەو تفەنگ ئاواییەکە ئاگادار

دەکەن بۆ دەست پێکردنی، ئەمانیش هەر یەکە بە تویشو چەڵاکی مازوو ڕنینەوە ئامادە دەبنو شەبەقی پیاوو ژنو کوڕو کچ دەدەنە دەم کەژو وەکو ڕێچکە مێرووله بەرەو نزار سەرەو ژوور دەبنەوە تا دەگەنە شوێنە دیاری کراوەکانو دەست دەکەن بە مازوو چنین. پیاوان لەسەر دارو بە داردەستیانو ژنو کچانیش بە پێوە لەدارە کۆرپەو دەوەنەکان بەدەم گۆرانیو بالۆرێو پیاهەڵدان، چارۆکەو شتی خۆیانی لێ پڕ دەکەنو لە دەمەدەمی نیوەڕۆدا دووای ماندوو بوونو لۆوتو پڕبوونیان لە بۆنو تۆزی دارو مازوو بەرەو کانیو ئاوی نزیك ئەو شوێنە خل دەبنەوەو لەسەری وچان دەگرنو تێر ئاو دەبنو تێشوو بەرە دەکەنەوەو دەست دەکەن بە خواردن.

کە ماندوویەتی یان حەسایەوە، جار ناجارێ هەڵپەڕکێشی بۆ دەکەن. بەم جۆرە ئەم بەرهەمە سروشتییە خودا کردووە کۆ دەکەنەوەو دەی بنەوە بۆ ئاواییو گوندو، ماندوویەتیان دەحەسێتەوەو ئنجا دەست دەکرێت بە فرۆشتنی بە چەرچیو خەڵقی شار لەوانەی کە خەریکی کڕینو فرۆشتنی مازوو کەتیرەو سەعلەمن.

لە مازوو کرندا هەروەکو هەموو کاروبارێکی هەرەوەزی ناو دێهاتەکاندا، گیانی تێکەڵو بێ جیاوازیی لە بەینی ژنو پیاو، کوڕوو کچ دا بەدی دەکرێت، جگە لەگیانی کۆمەكو یارمەتیو پاراستنی دارو دەوەنو سامانی سروشتیو خودا کرد.

لێکدانەوەی وشەکان:

مازوو چنین : مازوو کردنەوە، کۆکردنەوەی مازوو، لێ کردنەوە

سوود : قازانج

تیمارکردن : دەرمان کردن

ئابووری : اقتصادی

چابووک : گورج و گۆڵ

گفتوگۆ:

١. ناوی چەند درەختێك بڵێ کە لەخۆیەوەو دەستی سروشت پەروەردەی کردوون؟

٢. سوودی مازوو چییە؟

٣. بۆچی قەدەغەی نزارەکان دەکرێت لەپێش ئەوەدا دەست بکرێت بە مازوو چنین؟

٤. لە مازوو چنیندا چی بەدی دەکرێت؟

مارۆچنین لەلادێ

(قانیع)

ژینی لادێ سەیرانە
گەرچی تۆزێ گرانە
ڕۆژی نەورۆز ئەوەڵ ساڵ
ئەکەونە ئیش کوڕو کاڵ
یا جووت یا جۆگە هێنان
بۆ ئاو داشتن دەغڵو دان
یا داربڕینی شاخە
یاخود پەرژینی باخە
یا تووتنە یا درەو
ناوەستن بەڕۆژو شەو
یا گێرە یا شەن کردن
هەڵمەت بۆ فرمان بردن
فەرقی نییە نێرو مێ
هەرچی دانیشتووە لەدێ
هەموو خەریك فرمانن
بە دەست هێنانی نانن
تا تەواو ئەبێ هاوین
تێ ئەکۆشن زۆر بەتین
بەمینێ لەویا بەتاڵن
خەریکی ئیشی ماڵن
کە ئیش ڕووی کردە تەواو

کـــۆ ئـــەبنۆ لـــە حـــەوزو ئـــاو
چـــەن داریّ بـــیّ لای مزگـــەوت
هەنـــدیّ ڕاســـتو هەنـــدیّ چـــەوت
بـــۆ ســـیّبەر نیّـــژراوە
ســـەکۆی لـــەبن کـــراوە
خـــەڵکی دیّ کـــە زۆرو کـــەم
لەســـەر ســـەکۆ ئـــەبن جـــەم
تـــاویّ شـــەڕە ئـــاو پـــرژیّن
بـــە گاڵتـــەوە شـــەڕە جـــویّن
تـــاوی باســـی ژن هیّنـــان
تـــاوی تـــاریق دەخـــڵو دان
دووســـیّ ڕۆژیّ بـــەم جـــۆرە
بـــە گـــۆرانیو بـــەهۆرە
ڕائـــەبویّرن بـــە شـــادی
گـــا گـــا، بـــیری ئـــازادی
گـــا تـــەگبیری جوتیـــاری
گـــا گـــا خـــەمی هـــەژاری
پیـــان بـــە ســـەبیل کیّـــشان
باســـی ســـۆفیو دەرویّـــشان
باســـی ژینـــی نارەحـــەت
باســـی قـــەبرو قیامـــەت
مـــام خـــوا کـــەرەم! دنیـــا دیـــو
بـــانگ ئـــەکا! هـــەتیو مـــەتیو
بۆچـــی هیّنـــدە منـــاڵن

هەتاکو کەی لە ماڵن
بەراووردم تەواوە
تەقەی مازوو شکاوە
کێتان کوڕی مەیدانە
یاللا مازوو چنانە
ئینجا دەسەی کوڕو کاڵ
را ئەکەنۆ ڕووەو ماڵ
ئاوایی ئەیکەن بەقاو
قیڕەی مناڵ دەنگی پیاو
ئەوەی کە مازوو چن بێ
پیاو بێ وەیاخود ژن بێ
ئەوەڵ ڕۆژو، ئاخر شەو
پۆل ئەبەستن وەکو کەو
لە ڕێی یەك ڕائەوەستن
هەموو کۆمەڵ ئەبەستن
ئینجا ئەدەن بەهەردا
بە شاخو داخو زەردا
جار جارێ ئەهوولێنن
دوراو دوور یەك ئەدوێنن
قولەو گۆرانیو هۆرە
لێ یان ئەبێت بە نۆرە
کە ڕۆژ کەییە چێشتینگاو
دەس ئەکەن بە قیژوقاو
دێنە خوار لە گشت لاوە

ئەڵێن: کاتی سەراوە
پۆل پۆل ڕیزە ئەبەستن
تا سەر ئاو ڕاناوەستن
لەویا هەتا نیو سەعات
نان ئەخۆن بێ دەنگو مات
ئەمجا یەکێ هەڵەدەو
تێ ئەچرکێنێ وەك کەو
کڵاوی لار دائەنێ
بە دنیا پێ ئەکەنێ
ئەڵێ: بۆ ئاخری ئەمرن
هەتیو هەستن دەس بگرن
ئاوازی لێ هەڵ ئەبڕێ
ڕۆحی عاشقان ئەچڕێ
لەویا گشت ڕائەپەڕن
لە جێیەکا دەس ئەگرن
تەقلە چڵکن، ڕانك شڕ
لەویا ئەیکەن بە سمڕ
یەك گەنجێکی باڵا جوان
سەر چۆپی ئەگرێ بۆیان
دەسەسڕی ئاڵ بە دەس
هەڵ ئەسووڕێنێ سەرمەس
نەزیاد ئەڕۆنو نەکەم
هەڵ ئەپەڕن بە بێ خەم
کچیش هەموو لەو لاوە

بــــەڕیزە ڕێـــك وەســـتاوە
كـــراس مـــۆرو ســـوخمەزەرد
كـەوای ئـالّ ڕوومـــەت بـێ گـەرد
هـــەر یـــەك دلّــــی لەلایــــە
بــۆ خــۆی خـــەریك ســـەودایە
جـــار جـــارێ گـــۆرانی بێـــژ
گـــەنم ڕەنگێكـــــی درێـــژ
ســـــەری وەر ئەچـــــەرخێنێ
ڕیـــزی كـــچان ئـــەدوێنێ
دلّـــی هـــەر لـــەلای یـــارە
تـــەواو بـــێ ئیختیـــارە...!
سەرچــۆپی كـێش ســاحیب یــار
خــۆی ئەلــەرێنێ جــار جــار
هـــەر چـــەند یـــاری ئـــەبینێ
وەختـــە خـــۆی بپروكێنـــێ
لەسەرچـــۆپی، تـــا گـــاوان
ئەكەونـــــە هەلـــــە داوان
نـــازانن دنیـــا چـــۆنە!!
چـــۆنە ئـــەم چـــەرخە كۆنـــە
سەرچـــۆپی هـــەردوو دەســـتە
یـــەك بۆیـــەكتری مەســـتە
تێكـــەلّ ئـــەبن كـــچ و كـــوڕ
بـــە چەشـــنی مێخـــەك و دوڕ
دەس ئـــەگرن بـــە تێكـــەلاو

کــــچی شــــۆخو، کــــوڕی لاو
کــــچان کــــە جنــــسی نــــەرمن
تۆزقاڵــــە یــــێ بــــە شــــەرمن
لــــەویا شــــەرم نــــامێنێ
هــــەموو کــــەس خــــۆی ئــــەنوێنێ
تەقــــەی چــــەپڵەو هــــاژەی نــــەی
لــــەرەی مەمکــــەی چەشــــنی بــــەی
بــــۆنی مێخــــەك‌و سمــــڵ
ئــــەدا لــــەناو پــــەڕەی دڵ
کــــاتێ کــــە کــــچ مــــانوو بــــوو
دەس بــــەر ئــــەدەن بــــۆ پــــشوو
دووبــــارە چەشــــنی کــــەوباڕ
ئــــاژین ئــــەبن لــــە نــــزار
ڕووەو مــــاڵ بــــەدارەو دار
ئەســــووڕێنو تــــا ئێــــوار
یــــەکێ گــــەڵا، یــــەکێ دار
یــــا دوو لــــق یــــا پێڵــــەوار
ئەیبــــەن بــــۆ پێویــــستی مــــاڵ
ئاوایــــە ژیــــانی ســــاڵ.

پووڵ زانستو هونەرو ڕۆشنبیرییە

ڕەنگە ئەمڕۆ حەز بە پووڵ کۆکردنەوەو ڕێکخستنو بابەخ پێدانی لە هەموو شتێکی تر زیاتر لەسەر ڕووی زەمیندا بڵاوبووبێتەوەو ناوبانگی سەندبێت، گەورەو بچووك لە هەموو کەو قوژبنێکی جیهاندا، لەناو هەموو میللەتانداو بەهەموو زمانێك بایەخیان پێ داوە.

پووڵ سەرچاوەیەکی گرنگی ڕۆشبیرییە، زانیارییە، ئادەمیزاد بەهۆی پووڵ کۆکردنەوەوە، وریاتر دەبێتو زیاتر شارەزایی هونەرو ئەدەبو مێژوو وجوگرافیاو سیاسەتو گەلێك جۆری تری زانستی دەبێت.

ئەگەر ئەو پوولانەی لێ دەربکەین، پێشینان بە پووڵی پۆستە یان بە پووڵی دارایی یان دادەنا، دەتوانین ئەو پوولەی، کە لە ساڵی ١٨٤٠ی زاینیدا لە ئەنگلستان دەرچوو بە یەکەم پوولێکی دابنێین کە لەجیهاندا دەرچووە. ڕەنگیش هەیە نەمساوییەکان پێش ئەوان بە ساڵێك واتە لە ساڵی ١٨٣٩دا پوولیان دەرکردبێت، بەڵام کۆمەڵە پوولێکی تەواو کە بۆ یەکەمین جار دەرچووبێت، لە ساڵی ١٨٧١ی زاینیدا بووە لە ژاپۆن. ئنجا دوای ئەوە ئیتر پووڵ یان تاکە تاکە یان کۆمەڵ کۆمەڵ لە هەموو لایەکی جیهانەوە دەستی کرد بە دەرچوون. ئەم پوولانە یان بەهۆی ڕووداوێکی گرنگو سەرکەوتنێکی گەورەوە دەردەچوون، یان ئەوانەش نەبوونایە هەر ناو بەناو دەردەچوون. دیسانەوە ئەم پوولانە لەبارەی کاروباری ئادەمیزادەوە وەك وەرزشو وێنەو هەڵکۆڵینو زانستو دەیان شتی ترەوە دەردەچوون.

لە ساڵی ١٨٧٤ی زاینیدا (یەکێتی پۆستە لەجیهان)دا دروست بوو، ئەم یەکێتییە لە دەستوورەکەیدا دەڵێت، کە هەموو کەسێكو هەموو کۆمەڵێك لە جیهاندا هەقی نامە بۆ یەکتر ناردنیان هەیە، کۆماری عیراقیش لەم یەکێتی یەدا ئەندامە، ئەم یەکێتی یە بڕیاری دا کە زمانی عەرەبیش یەکێك بێت لەو زمانانەی کە لە کاروباری خۆیدا بەکاریان دەهێنێت.

لە وڵاتی ئێمەدا زۆر هەن لە ژنو لە پیاو، لە کچو لە کوڕ، لە پیرو لەلاو، خەریکی پووڵ کۆکردنەوەنو کۆمەڵەیەکیش هەیە بۆ ئەوانەی کە حەز لە

پـوول کۆکردنـەوە دەکـەن، لـە وڵاتـی ئێمـەدا هەمیـشە بـە بۆنـە ڕووداوە نیـشتمانیو نەتـەوەییو مرۆڤایەتییەکانـەوە پـوول دەردەچـێت. یـەکێك لـە دەزگـا ژمێرەکـانی جیهـان دەڵـێت: پـوول کۆکردنـەوە، دڵو دەروون خـاوێن دەکاتو فێری دان بەخۆداگرتنی دەکات... ئەوەی حەز بە پوول کۆکردنـەوە بکات، ناچارە نـاوی شـارو وڵاتـان فێرببێـتو مێـژووی ڕووداوو کەلـەپووریان بزانێت. ڕەنگە (رولاندهێڵ) کە دەڵێن یەکەم کەسـە پـوولی پۆستـەی داهێنـاو بەخەیاڵیدا نـەهاتبێت کـە ئـەوا داهێنانـەی ئـەو ئەوەنـدە کـار دەکاتـە سـەر مێـژوو، ئەوەنـدەش دەور دەگێـڕێـت. بـەڵام حـەز بـە پـوول کۆکردنـەوە لـە کیژێکی ئەنگلستانییەوە داهات، ئەوەبوو ئەم کیژە لە ساڵی ١٨٤١ی زاینیدا، ئاگادارییـەکی لـە ڕۆژنامـەدا بـڵاو کـردەوەو ووتـی: مـن حـەز دەکـەم پـوولێ بەکارهێنراوی پۆستە کۆبکەمـەوە ئنجـا تکـا لـەو کەسانە دەکـەم کـە پـوولی کارکراویان هەیە بەبێ زەحمەت بۆ ئەم ناونیشانەی بنێرن، دیارە لـە کۆتـایی ئاگادارییەکەدا ناونیشانی خۆی بە تەواوی نووسیبوو. ئەم کیژە شازدە هەزار پوولی پۆستەی کۆکردەوەو دیواری ژوورەکەی خۆی پێ ڕازاندەوە.

نرخی هەندێك پوولی کارکراوە، ئەوەندە بەرز دەبێتـەوەو ئەوەنـدە گـران دەبێـت کـە بەخەیاڵـدا نایـەت. پوولێـك هـەبوو لـە کۆمـاری هینـدۆراس لـە کیشوەری ئەمەریکا لە ساڵی ١٩١٥ی زاینیدا دەرچوو بوو، پوولەکە خۆی کـە دەرچوو نرخی چەند فلسێك بـوو، بـەڵام چـونکە هەڵەیـەکی چـاپی تێدابوو، سـەرنجی ئەوانـەی ڕاکێـشا، کـە حـەز بـە پـوول کۆکردنـەوە دەکـەن، بۆیـە نرخەکەی بەرزبووەوەو گەیشتە نزیکەی سێ هەزار دیناری عیراقی.

بەهۆی پوولەوە گەلێك شت دەزانینو فێـر دەبـینو دڵو دەروونمـان پـاك دەبێتەوەو شارەزاییمان فراوان دەبێت، حەز بە پوول کۆکردنـەوە ڕێگەیەکـە بۆ پەروەردەکردنی ڕاستو زانیاریی زۆر.

لێکدانەوەی وشەکان:

بابەخ	:	نرخ، بەها
کەلو قوژبن	:	کونو بن بیچ
کەلەپوور	:	پەرتولك
کیشوەر	:	قارە

گفتوگۆ:

١. تۆ لەبارەی (حەز بە پوول کۆکردنەوە)وە چی دەڵێیت؟ ئایا تۆ خۆت یەکێکیت لەوانەی حەز بە پوول کۆکردنەوە دەکەن؟

٢. پوول، زانستیو هونەرو ڕۆشنبیریە، چۆن ئەم قسەیە ڕوون دەکەیتەوە.

٣. لە چ ساڵێکدا (یەکێتی پۆستە لە جیهان)دا دروست بوو؟ ئایا عیراق لەو یەکێتیەدا، ئەندامە؟

٤. لای ئێمە جگە لە پوولی پۆستە پوولی تریش بەکاردێت، ئایا دەزانی ئەو پوولانەیان بۆچی دەرکردووەو چەند جۆرن؟

نـــەورۆز

دیارە تۆ لەم تەمەندا گـەلێك جـار دیمـەنی بـەهارو جـەژنی نـەورۆزت دیوەو بەشداریی ئاهەنگو هەڵپەڕکێی ئەم ڕۆژە پـیرۆزەت کردووە. دوور نییـە جاروبـار مامۆسـتاو کـەسو کـارو هاوڕێکانـت لـە جـەژنی نـەورۆزو پەیوەندیی بە میللەتی کوردەوە دووابـن، تـۆش گوێـت بـۆ شـل کـردبنو شتێکت لەم بابەتەوە بۆ ڕوون بووبێتەوە.

لە دێـر زەمانـەوە، میللـەتان ڕێگـای خـەباتو تێکۆشـانیان گرتـووەو شـوێن تروسـکەی هیـوا کـەوتوون، بـە شـوێن خۆشـیو پیـتو فـەڕو سەربەسـتی خۆیـانو ئـازادی نیـشتمانەکانیاندا دەگـەڕێنو شـەیدای ئاسوودەییو خۆش گوزەرانیو یەکسانیو ڕزگـاریو سـەربەرزین، بـەڵام وەنـەبێت، ئـەم ڕێگایـە هـەروا تـەختو ئاسـان بێـتو بـە گـوڵو گـوڵزار ڕازابێتـەوە، بـەڵکو زۆر جـار بـە پێـچەوانەی خواستـی نەتـەوەکانی ئـەم سەرزەمینەوە، کاروبار چۆتە دەست زۆردارێکـی خـوێن ڕێـژی بـێ فـەڕی دڵ ڕەقـەوە کـە هەمیـشە لـە بیرکردنـەوەدا بـووە بـۆ ئـازاردانو چەوساندنەوەی میللەت. ئەم کارەساتانە لە مێژووی کۆنو نـوێی گـەلێك نەتەوەی سەرزەمیندا بوون. لەمانەش نەتەوەی کـورد، کـە نەتەوەیـەکی ئـازاو قارەمـانو کـۆڵ نـەدەرە. یـەکێك لـەو کارەسـاتانەی کـە چـوونەتە مێژووی کۆنی نەتەوەکەتەوە، بەسەرهاتی زۆرداریو خـوێن مـژی یەکـەی (ئەژدەهاك)و قارەمانێتییەکەی کاوەی ئاسنگەرە، ئەم بەسەرهاتە لەبـەر ئـەوەی لـە ڕۆژهـەڵاتی کۆنـدا ڕووی داوە، سـەیر دەکـەین لـەلای هـەر

نەتەوەیەك بە جۆرێك ڕۆیشتووەو بە ئەفسانەو خەباتی میللییەوە تێکەڵ کراوە.

لەناو میللەتی کوردیشدا بەم شێوەیەی خوارەوە تۆمارکراوەو دەماو دەم ڕۆیشتووە.

دوو هەزار ساڵێك لەمەو بەر، کوردستان لەلایەن داگیرکەرێکی خوێن ڕێژەوە ژێر دەستە کراوەو خراوەتە بارێکی ناخۆش‌و سەختەوە، ئەم داگیرکەرە پادشایەکی بێگانەی سامناك بووەو بە خوێنی سەری لاوانی میللەتی کورد تینوو بووە. ئەژدەهاك تووشی نەخۆشییەکی سەیر دەبێت. لە ئەنجامیدا دوومارى مێشك خۆر، لە هەردوو شانی پەیدا دەبن، ئەم دوو مارە کە برسییان دەبوو دەمیان دادەپچڕی بۆ خۆراك، ئەگەر خۆراکەکە، مێشکی لاوان نەبووایە، ڕوویان وەردەگێڕاو دەیان فیشکان لەبەر ئەوە بەردەستەکانی ئەژدەهاك دەبوایە هەموو ڕۆژێك سەری دوو لاویان ببڕیایەو مێشکیان دەربهێنایەو بیانکردایە بە دەمی ئەو دوو مارەوە، میللەت کە سەیری دەکرد وا ڕۆژ بەڕۆژ لاوە هەڵکەوتووەکانی لەناو دەبرێن‌و وڵات وردە وردە لاوی تێدا نامێنێت‌و هەر ڕۆژە دایکێك سك سووتاوو باوکێك جەرگ بڕاوو خوشکێك بێ براو منداڵێك بێ کاك دەبن. لەناوەوە پیشی دەخواردەوەو ڕقی هەڵ دەستا، چاوەڕوانی ئەو ڕۆژە بوو کە ببێت بە کلپەیەکی ئاگرو بچێت بە ڕووی ئەژدەهاکدا.

لەناو باوکانی ئەو لاوانەدا پیاوێکی ئاسنگەر هەبوو ناوی (کاوە) بوو، ئەم کاوەی ئاسنگەرە قرچە لە جگەرییەوە دەهات، چونکە هەموو کوڕە

لاوەکانی کوژرابوونو کرا بوون بە خۆراکی مارە نەوسنەکانی سەرشانی ئەژدەهاکو تاقە کوڕێکی مابوو، بەردەستەکانی ئەژدەهاك هاتن بۆ ئەو تاقە کوڕەی بۆ ئەوەی بیبەنو بیکەن بە خۆراکی مارەکان، ئیتر کاوەی ئاسنگەر دنیای لەبەر چاو تاریك بوو ئارامی لە بەرهەڵگیراو وەك شێر نەڕانی بەسەریانداو هاواری کرد:

((نا.. نا... ئیتر جگەر گۆشەکانمان ناکەین بە خۆراکی مار)). بە هەموو هێزێکی خۆیەوە، چەند جارێك چەکوشەکەی دا بە دەزگاکەی بەردەمیداو وەك زەنگ دەنگی دایەوەو سەرنجی خەڵکەکەی ڕاکێشاو وەك پڵنگ لە دووکانەکەی هاتە دەرەوە هاواری کرد: پیاوینە... مێرینە کار وا بڕوات هەر پیرو پەك کەوتەو منداڵمان دەمێنێتەوە، دەبێت منداڵیش بۆ خۆراکی مار گەورە بکەین، پیاوینە... مێرینە کار وا بڕوات لە گوڵی بۆن خۆشی لاوەکانتان بێ بەش دەبن، ئنجا دەستی برد پێش کۆشەکەی خۆی لەبەر کردەوەو کردی بە دروشمو هاواری کردەوە، بۆ سەر کۆشکی زۆرداری، پەلاماردەن مەترسن، مردن لە پێناوی ڕزگاریدا گەلێك لە ژیانی ژێر دەستی خۆشترە. هەموو هێرشیان بردو یەکەمین کەسێك گەیشتە سەر ئەژدەهاك، (کاوەی ئاسنگەر) بوو، کاوە چەکوشەکەی بەرزکردەوە بۆ تەپڵی سەری ئەژدەهاك، ئەوەندە توند دەستی داگرت هەموو پانایی چەکوشە کە چەقییە کەللەی سەری یەوەو گیانی لەبەر بڕی.

ئەو ڕۆژی هێرش بردنو لە ناوبردنی ئەژدەهاکە ڕێکەوتی یەکەم ڕۆژی بەهاری دەکرد کە یەکەم ڕۆژی مانگی نەورۆز (٢١)ی مانگی مارتە.

له ڕۆژێکدا بوو، که زستانی ساردو سۆڵ کۆتایی دێتو بەهار چیاو دڵو دەشتەکانی دەڕازێنێتەوە، بۆیە جەژنی کورد لەو ڕۆژەدا جەژنی دوو جەژنە، خۆشیو هەڵپەڕکێی سەرەتایی بەهاری ڕەنگینو هەڵهاتنی خۆری ڕزگاریو ئازادییە.

نیشانەی جەژنی نەورۆز ئاگرە، چونکە لەو سەردەمە دێرینەدا، کە ئەم بەسەرهاتەی تێدا ڕوویداوە، هاتوچۆکردن وەکو ئەمڕۆ ئاسانو خێرا نەبووە. لەبەر ئەوە بۆ بڵاوکردنەوەی ئەم مزگێنییە خۆشە، میللەت لەسەر لووتکە گەردن کەشەکانو یان چیاکاندا ئاگریان کردۆتەوەو بەم ئاگرە یەکترییان ئاگادارکردووە. تۆش وەك قوتابییەکی زرنگ، ئێستاکە لە چۆنێتیی ئەم جەژنەو جۆری پەیوەندیی بە میللەتەکەتەوە گەیشتیت، بیرت نەچێت لەم ڕۆژەدا جەژنی خۆت بەجوانترین شێوە بکەیت، بە جلو بەرگێکی خاوێنو جوانەوە. بە ڕوویەکی گەشو خۆشەوە لەگەڵ کەسو کارو هاوڕێکانتدا، ڕووبکەرە سەیرانی نەورۆز. دەتوانیت لەم ڕۆژەدا کارێکی سوودبەخشیش بکەیت بەوەی کە نەمامێك بنێژیتو وڵاتەکەتی پێ خۆشترو ڕەنگینتر بکەیت، ئەگەر هەمیشە نەمامی نوێ بڕوێتەوە، نیشتمانەکەت بێ دارو دارستان نابێت، چونکە کوردستان وڵاتی چیاو بەفرو گوڵو دارستانە.

لێکدانەوەی وشەکان:

دێرِ زەمان	:	لە مێژدا
پیتو فەڕ	:	خێرو بەرەکەت
خۆش گوزەرانی	:	خۆش ژیان
خواست	:	داخوازی
ئەفسانە	:	ئوستورە
تۆمار	:	نووسین
دادەپچڕێ	:	دەمێ خۆڤەکر
کۆتایی	:	دوماهی
مزگێنی	:	مژدە
تەمەن	:	عومر
ئاهەنگ	:	سەیران
هەڵپەڕکێ	:	داوەت
شان	:	مل
مێشك	:	مەژی
خۆر	:	ڕۆژ

گفتوگۆ:

١. ئەژدەهاك پادشایەکی چۆن بووە؟
٢. بۆچی بەردەستەکانی ئەژدەهاك هەموو ڕۆژێك دوو لاویان دەکوشت؟
٣. کاوەی ئاسنگەر کێیە؟ کوڕەکانی چییان بەسەرهات؟
٤. چۆن کۆتایی بە ژیانی ئەژدەهاك هێنرا؟
٥. ئاگر نیشانەی چییە لە نەورۆزدا؟ بۆچی بووە بە نیشانەی نەورۆز.

ڕاهێنان

(باسی نەورۆزی ئەمساڵ بکەو باسی هاوبەشی کردنی خۆشت بنووسە بە لاپەڕەیەك)

ژیان چییە؟

ڕۆژێ لە ڕۆژان پۆلێ مەل لەسەر لق و پۆپی درەختێک دەیان خوێند، لە ساتێکدا کە مەستی خۆش خوێنی بوون، یەکێکیان گوتی: ئەرێ ژیان چییە؟ هەموو سەریان سوڕما لەم پرسیارە سەیرە، گەلێ لێکیان دایەوە، تا یەکێکیان گوتی (ژیان گۆرانییە). مێروولەیەک، کە لەولاوە تەقەلای دەدا، خۆی لەژێر گڵێ دەربێنێ، هەرکە سەری دەرهانیو ڕۆشنایی بینی گوتی: (نەء، ژیان تێکۆشانە لە تاریکیدا) لەولاوە گولێکی تازە پشکووتوو زاری ڕاگرتبوو بۆ هەنگێک، کە ماچێکی خاوێنو گەرمی بکات، گوتی: (ژیان خۆ دەرخستنو شادییە). هەنگێکی تر بەلایدا ڕۆییو گوتی: (نەء. بلێ ژیان ڕۆژێکی خۆشی هاوینە). مێروولەیەک لەولاوە لە تۆپەلێکی لە خۆی گرانتر ئالابوو هەلی بگریت، ماتەمینی ماندوویەتی دایگرتبوو گوتی: (من لە تێکۆشینێکی سەختو ئەرکێکی گران زیاتری تێدا نابینم).

لەولاوە، بالدارێکی تر پێکەنی، پێکەنینێکی وا کە هەوری خەمی سەر ڕووی برەوێنێتەوە. وەختەبوو کورەی توورەیی تا بسبێنێ گولو کۆی دابمرێنێتەوە ئەگەر شەستو ڕەهێلەی باران نەبوایە، ئاخێکی هەلکێشاو گوتی: (ژیان فرمێسکە). بازێک ئاسمانی دەبڕی بە مەلە. دەیچریکاندو دەی گوت: (نەء، بە هەلە چووی، ژیان هێزو ئازادییە).

لە پاش نەختێک تاریکیی هەلمەتی هێناو شەو باری خست. مێشو مەگەز بە ویزەو ویزە لە لقو پۆپی درەختەکان دەووروو‌کانو، دەیان گوت: (ژیان خەوە!). شارو دێ بێدەنگو کشو مات بوو، بەیان نزیک

بووەوە، قوتابییەك چرای ژوورەکەی خۆی کوژاندەوەو هەناسەیەکی هەڵکێشاو گوتی (ژیان قوتابخانەیە). هەرزەکارێکیش کە بەدخوویی هەڵی تەکاندبوو، شەوانی لە باوەشی ڕابواردندا بە گەمەوە دەسبازی بەسەر دەبرد، خەمو پەشیمانی لەدرزی دەروازەی دڵییەوە سەرەتاتکێ یان دەکرد دەی گوت: (ژین ئارەزوویەکە تەخت نابێت، خەوێکە نایەتە دی). بەیانیش بەشنەشن دەهاتو دەی گوت: (ژین گرێیەکە ناکرێتەوە، نهێنی‌یەکە ئاشکرا نابێت).

خۆر دەرکەوت، دنیا ڕۆشن بووەوە، پۆپەی درەختانی پێشەکە زەرد هەڵگەران، بەیان ناوچەوانی ئەرزی ماچ کرد، هەموو لایەك دەنگی دەدایەوە ئەی گوت: (ژیان دەست پێ کردنو ئیش کردنە).

لە(یادگاری لاوان)ەوە وەرگێڕانی پارچە

پەخشانێکی(ڤیکتۆر هۆگۆ)یە

لێکدانەوەی وشەکان:

گۆرانی	:	ستران، چریکە، ووتن
مێرووله	:	مێلوورە، مێروو
گەمە	:	یاری

گفتوگۆ:

١. بەلای هەنگەوە ژیان چی بوو؟
٢. بەلای مێروولەو بازەوە ژیان چی بوو؟ ئەی بەلای تۆوە چییە؟
٣. چی لەم نووسینە گەیشتیت؟
٤. ناوی (ڤکتۆر هۆگۆ)ت بیستووە یان نا؟ ئەگەر نەت بیستووە لە مامۆستاکەت بپرسە.
٥. (یادگاری لاوان) چییە؟ کتێبە یا گۆڤارە؟ کەی دەرچووەو لە کوێ؟ ئەگەر نەتزانی لە مامۆستاکەت بپرسە.

هەنگ بەخێو کردن[1].

زۆربەی گیان لەبەران لە دڕندەو مێروو، جانەوەران بە تەنهایی دەژینو هەر یەکە ڕێگایەکی لە ژیاندا گرتووە، دوور لە هاوڕەگەزیو، پشتی بەخۆی بەستووە لە بۆ گەڕان بەدووای خواردنو دەربازبوون لە تەنگوچەڵەمەو بەسەرهاتدا. تەنانەت ڕێك دەكەوێت. كە دوو دڕندە یەكتر دەكوژن لەسەر نێچیر وەیا لەسەر مانەوە ئەگەرچی لەیەك ڕەگەزو ڕیشەن.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لە جیهانی فراوانی جانەوەراندا گیانەوەرانی وا هەن، كە حەز بە تەنهایی ناكەنو بە كۆمەڵ بە یەكەوە دەژین، ژیانی بە كۆمەڵ لەناو ئەم جۆرانەدا لە گۆڕاندا بووە تا گەیشتۆتە ڕادەیەك كە باشترینو ڕێكو پێك ترین ژیان بە كۆمەڵ لەناو هێندێكیاندا هاتۆتە كایەوە، بەتایبەتی لەناو مێرواندا، وەك لەناو شارە مێروو لەو كوورە هەنگدا دەبینرێت. هەنگ لە زۆر كۆنەوە ناسراوە مرۆڤ بەخێوی كردووەو سووی لێ وەرگرتووە.

---

(١) خودای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت (**والوحى ربك الى النحل ان اتخذي من الجبال بيوتاً ومن الشجر ومما تعرشون ثم كلي من كل الثمرات فاسلكي سبل ربك ذللا يخرج من بطونها شراب مختلف الوائة فيه شفاء للناس، ان في ذلك لاية لقوم يتفكرون**). لە سورەتی (النحل) ئایەتی:٦٨،٦٩.

لە کوردستاندا، لە زۆر کۆنەوە هەنگ[1] بەخێوکردنو سوود لە هەنگوینو مێوەکەی زانراوە، چونکە جگە لەوەی کە هەنگوینی هەنگ وەك خواردنێك بەکاردەهێنرێت، وەکو دەرمانیش بۆ گەلێك نەخۆشیو کاروباری تر بەکارهێنراوە. هەنگ سەرچاوەی گەلێك ئەفسانەو چیرۆکی سەیر سەیر بووە لە میسرو یۆنانو رۆمای کۆندا.

بەخێوکردنی هەنگ لە کوردستاندا لەسەر شێوەی کۆنە- جگە لەو کێڵگەو شوێنانەی کە وەزارەتی کشتوکاڵ دەیبا بەڕێوە ئەویش بەم جۆرەیە:

پوورە هەنگەکە لەناو دەفرێکی لوولەییٚ کە لەقوڕ کە (کاگلی) پیٚ دەڵێن یا لەداری کلۆر وەیا لە جۆرە سەبەتەیەك، کە بەقوڕ کونو کەلەبەزی سواخ دراوە، دادەنرێتو لەسەرێکەوە کونێکی تیٚ دەکرێت بۆ هاتووچۆیو دیوەکەی تری بە پارچەیەك قوڕ یا تەختە دەگیرێتو لە شوێنێکی سەرگیراودا بە تایبەتی لەزستاندا دادەنرێت، بەشێوەیەك کە دەمەکەی بۆ دەرەوە بێتو بەرەو قیبلە بۆ ئەوەی لە زستاندا بای ساردی تۆفو کرێوە نەی گرێتەوە، خۆ ئەگەر نزیك بایەخو گوڵزارو ئاوبێت ئەوا باشتر- چونکە هەنگ ژیانو بوونی بە گوڵو گوڵزارو ئاوو تەڕییەوەیە- لە کەشی بەهاردا لەو کاتەی کە هەموو گیان لەبەران

---

(١) دەوری دەهەزار جۆر هەنگ هەیە، تەنانەت لە ئەوروپادا دوو هەزار جۆر هەیە جگە لە ئەمریکا، لەناو ئەم هەموو جۆرانەدا پێنج سەد جۆریان بەیەکەوە لە شێوەی کوورەدا دەژین، وە لەمانەشدا جۆرێکی تایبەتی هەیە کە هەنگی هەنگوین (Apismell:fica) دەچێتەوە سەر ئەو جۆرە، لەهەموویان باشترو ڕێكو پێك تر بە کۆمەڵ دەژین.

دەبووژێنــەوەو دەکەوونــەوە گــەڕ، کــوورە هــەنگیش دەســت دەکــات بــە ئیش‌و هاتنە دەرەوەو گەڕان بە شوێن گوڵ‌و نێرگزداو دەست دەکات بە شیلەی گوڵ‌و درەخــت مــژین‌و هەلاڵــە هێنــان‌و شــانە دروســت کــردن بــۆ ئەوەی شــاکەیان گــەڕا دابنێــت‌و، ئــەمانیش پێیــان بگەیــەنن‌و بــەخێویان بکەن‌و گەورەیان بکەن. لەم کاتەدا خاوەن کوورەکە، کە زانی هەنگەکان لە کاردان‌و ئیشی تەواو دەکەن‌و ژمارەیــان زۆر بــووەو جێگایــان تەســکە دەهێنێت لە پشتەوە نیــوە دەفرێکــی تــر کــە (پاشــەوانە)ی پــێ دەڵــێن، دەلکێنێــت بــە پــشتی کوورەکــەوە بــۆ ئــەوەی لەمەشــدا شــانەو گــەراو هەنگوین دروست بکەن. خۆ ئەگــەر ســاڵێك بەهارەکــەی تــەڕبێت‌و گــوڵ‌و گوڵاڵەو ئاوی زۆر بێت‌و سون (ســن)و کوللــە نــەبن، هــەنگ زووتــرو زۆرتــر پەرەدەستێنێت‌و دەست دەکات بە پوورەدان (بێچو دەرکردنــە دەرەوە) ئــەم پوورەیــەش، لەلایــەن هەنگەوانەکــەوە دەگیرێتــەوەو دەخرێتــە دەفرێکی ترەوەو دەبێت بە کورەیەکی تازە، ساڵی وا ڕێك دەکــەوێت کــە یەك کوورە دایکە دوو سێ پوورە دەدات.

هەنگ مێرووییەکی زۆر ناسکەو زوو لەناو دەچێت[(١)] لەبــەر پڕکــاری‌و[(٢)] خــۆ خــەریك کردنــی بــە ئــیش‌و کــاری کوورەکەیــەوە، هــەروەها تووشــی نەخۆشی‌و وێرانی دەبێت، لەبــەر ئەمــە هەنگــەوان هــەر ماوەیــەك پــشتی کــوورە کــە دەکاتــەوە بــۆ ئــەوەی بزانێــت نــاو کوورەکــە پاکــە، شــانەی

---

(١) پاراستنی هەنگ لە زەردەواڵەو مێرووله پێویستە.

(٢) تەنانەت ئەوەندە ئیش کەرە کە لە هاویندا لە شەوانی مانگەشــەودا شــەو کــار دەکــات کــە پێی دەڵێن (شەو بە کێو).

نەکەوتووە، یا تووشی نەخۆشی نەبووە، بۆ ئەوەی پاکی بکاتەوە، لە ولاّتی ئێمەدا بە تایبەتی لە پێ دەشتەکانیدا لەسەرەتای پایزدا وەیا لەگەڵ گەلاوێژ کەوتندا دەست دەکرێت بە بڕینی هەنگ بە واتا (هەنگوین دەرهێنان لە کورە). بەشێوەیەکی تایبەتیو وەستایانەوە بە مەرجێك بەشی کوورەکە لە هەنگوین بمێنێتەوە بۆ خواردنی زستانەی. کورد هەروەکو گوتمان، لە زۆر کۆنەوە هەنگی بەخێوکردووە، بۆ هەر شتێك وە یا جۆرێکی ناوی تایبەتی لێ ناوەو بە کارهێناوە. لەهەر کوورەیەکدا سێ جۆر هەنگ هەیە، شا، کەرهەنگ (نێرە)، ئیشکەر. ئەوەی هەنگ دەیهێنێت لە گوڵو گوڵزار بۆ بەخێوکردنی بێچووەکانیو هەنگوین دروستکردن هەلاڵەو شیلەیە، ئەو بەشە هەنگەی لە دایکەکە کە (ماکی) پێ دەڵێن جیا دەبێتەوە (پوورە)ی پێ دەڵێن. هەنگ، شانەکانی لەو مێوە دروست دەکات، کە لەگوڵو درەخت دەی گرێت، هەر خانەیەك لەو خانانەی شانەکە (کەلو)ی پێ دەڵێن. ئەگەر شانەکان یەك لەدووای یەك پڕ بە پڕی دەمی دەفرەکە دروست بکات پێی دەڵێن (پەپکەشان) ئەگەر لاربێت پێی دەڵێن (لاشان)، ئەگەر ڕاست لە دەمی دەفرەکەو بۆ دووای دەفرەکە بێت، (تیرەشان)ی پێ دەڵێن، ئەو دەفرە بچووکەی دەدرێت لە پشتی کوورەکە (پاشەوان)ی پێی دەڵێن، بەو مێوەی کە لە زستاندا کونو کەلەبەری کوورەکەی پێ دەگرێت (بەرە مێو)ی پێ دەڵێن، ئەو نەخۆشیانەی تووشی هەنگ دەبێت هارێو مرەو ئەسپێیە.

لێکدانەوەی وشەکان:

بەخێوکردن : خودان کردن

تەنگو چەڵەمە : ناخۆشیو گیروگرفت، ئاستەنگ

ڕەگەز : بنەچە، ڕیشە

مێروولە : مورچە، موریچە، مێرو

مێو : ئەو ماددەیە کە هەنگ شانەی لێ دروست دەکات

دەرمان : دارو

پوورە : بەو کۆمەڵە هەنگە دەوترێت کە لەکوورەی دایکە (ماکەوە) جیا دەبنەوە.

کوورە هەنگ : شارە هەنگ.

دەفر : ئەو شتەیە کە هەنگی تێ دەخرێتو دەبێت بە شوێنو لانە.

تۆفو کرێوە : سەرماو سۆڵەوو بەفرو با، با گەلێر

هەڵاڵە : ئەو تۆزو گەردە ڕەنگاو ڕەنگی گوڵەیە کە هەنگ لە گوڵی دەکاتەوەو بە قاچەکانییەوە دەنوسێتو دەیهێنێت بۆ خواردنی بێچووەکانی.

گفتوگۆ:

١. ئایا هەنگ بەتەنها دەژێت یا بە کۆمەڵ؟

٢. بۆچی لە کوردستاندا خەڵق هەنگ بەخێو دەکەن؟

٣. کە کوورە دایکەکە پوورەی دا هەنگەوانەکە چی دەکات؟

٤. بۆ ئەوەی هەنگ باش بەخێو بکرێتو هەنگوین زۆر بدات چی باشە بۆی؟

٥. پێویستە لە ڕێکوپێکیو کاروگوزاریدا چاو لەهەنگ بکرێت. لەسەر ئەمە وتارێك بنووسە.

دەستی ماندوو لە سەر سکی تێرە

(هێمن) لە سەرەتای دیوانی (تاریكو ڕوون)ی خۆیدا گەلێك یادداشتی دەربارەی ژیانی خۆیو دەربارەی مێژووی چەند ساڵەی خەباتی کوردانی کوردستانی ئێران تۆمارکردووە. با لەوەیان بگەڕێین بزانین ئەو شاعیرە چیی دەربارەی یەکێك لە ساڵە سەختەکانی کوردستان نووسیوە:

(هێمن) نووسیوییە، دەڵێت:

ساڵی ١٣٢٧[1] هیجری شەمسی ساڵێکی یەکجار تووشو شووم بوو. من بە عومری خۆم زستانی وا سەختم لە وڵاتی خۆمان نەدی بوو. پازدە ڕۆژی پاییز مابوو بەفرێکی ئەستوورە، وشك باری. یەك نوا لە هەموو جێگایەك لە میترێك پتر بوو، وشکە بەندو سەرماو سابیقەی بەدوادا هاتو یەکسەر بوو بەڕوو، بەفری دیکەشی بەسەردا بارین، ڕێو بان گیران، قاتو قڕی پەیدابوو، ئاو وشك بوونو خەڵك ناچار بوو بەفر بتوێنێتەوەو بیخواتەوە. نەوتو ئاوردوو وەگیر نەدەکەوت، ئاژەڵو ماڵات قڕانی کرد. ڕەستە رزینو نەوەندە خنکانو گرانییەکی زۆر بە سامی بەداوادا هات. من بۆ خۆم لە ئەزموونی پیاوێکی دنیا دیدەو کۆنساڵ کەڵکم وەرگرت وتوانیم بەشێکی زۆر لە دەغڵو دانی خۆمان لە ڕزین وزایە بوون ڕزگار بکەم. بەهار درەنگ بوو، هەوا گەرم ببوو. بەڵام بەفر ئارەقیشی نەدەکرد. ڕۆژێك چوومە مزگەوت تەماشام کرد پیرە پیاوێك

---

(١) ساڵی ١٣٢٧ هیجری شەمسی دەکاتە دەوروبەری ساڵی ١٩٤٨ی میلادی.

بە تـەنێ لەتەنیشت سۆپە ساردو سڕەکە هـەڵکوڕماوە. هـەرمنی دیت گـوتی: منـداڵی ئـەو زەمانـە ئێمـەی پـێ خـەرفاوە. گـوتم مامـە گیـان چ قەوماوە؟

گوتی: بەسەری تۆ ئەوە چەند ڕۆژە بەو هەتیوە گێژانەی خۆم دەڵێم بچن بەفری سەر ڕەپستەکەمان کون کون بکەن گوێشم نادەنێ.

گوتم: جا بۆ کون کوی بکەن؟ گوتی: بۆ تۆش نازانی؟ گـوتم نـاوەڵڵا. گوتی بیلامانێ کـە سـاڵ درەنـگ بـوو هـەرد گـەرم دادێو هـەڵمێ دەکا. بەفریش نایەڵێ هەڵمەکە بێتە دەرو لە ناوخۆیدا دەگەڕێتـەوەو دەغڵەکـە دەسوتێ، ئەگەر کون بکرێ هەڵمەکەی دێتـە دەرەوە ناسـووتێ. قسـەی مامە پیرەم بە دڵەوە نووسا، چـەند ڕۆژان پیـاوم هـەلگرتنو چـوومە زگ بەفر کون کردن. هەوا خۆش بوو، بەڵام کارەکە زۆر گران بـوو، بەفرەکـە ئەوەنـدە ڕەق بـوو بـە لۆسـە کـون نـەدەکرا، بـەڵام پاشـان تێگەیـشتم پێشینان چەند ڕاستە کە گوتویانە (دەستی ماندوو لەسـەر زگـی تێـرە). ئەمەی هێمنی شاعیر گێڕایەوە، یادگاری کەسێكو خێزانێکـە، بـیرەوەری ئیش کردنو هەوڵدانێکە کە بـووە بـەهۆی مـاڵو ڕەنـج نەفـەوتان. بـەڵام ئەگەر وردە وردە لە کـەناری ئـەم بیرەوەرییـە دووربکەوینـەوەو ئاسـۆی بیرمان فراوانتر بکەینو تـەماشای هەموو وڵات بکەین یا تـەماشـای هـەموو جیهان بکەین ئەوا ڕاستییەك دەبینین ئەویش ئەوەیە کە هەوڵدانو ڕەنـج کێشان بەر دەگرێت، کە کەسی ئیشکەر دوا ڕۆژی ڕوونـە، تێـرە، کەسـی بلّحی تـەمەڵو ئیش نەکەر دوا ڕۆژی تاریکەو دەسـت ناخاتـە سـکی تێـر، چونکە ئەو دەستە ماندوو نـەبووە، لـە زۆر وڵاتـدا هێـشتا چەوساندنەوە

ماوه، هێشتا چینی دەسەڵاتدار بەری ڕەنجی زەحمەتکێشانو کارگەرو جوتیاران دەخواتو ئەو چەوساندنەوەیە برسێتیو نەبوونیو نەخۆشیو ڕووتیی لەناو هەژاراندا بڵاوکردۆتەوە. بەڵام لەو وڵاتانەدا کە تێکۆشانی کارگەرانو زەحمەتکێشان قەڵای ڕەنج خۆرانی ڕوخاندووەو زەحمەتکێش خۆی خاوەنی ڕەنگو ئیشو نانی خۆیەتی ئەوا خەڵکی هەموو تێرو تەسەڵن، هەموو مەردانە ئیش دەکەنو ڕەنج دەدەنو خێرو بەرەکەت بەرهەم دێننو دەستی ماندووی ئەوان هەمیشە لەسەر سکی تێرە. ئەم پەندە کوردییە بە گەلێك زمانی جیهان هەیە لە قورئانی پیرۆزیشدا ئەم ناوەڕۆکە لە ئایەتێکدا دەفەرمووێت: (لیس للانسان الا ماسعی) واتە ئادەمیزاد ئەو شتەی دەست دەکەوێت کە ڕەنجی بۆ کێشاوە. ئێستا لە خاکی زەحمەتکێشاندا، لە وڵاتی ئیشتراکیدا ئەم مەبەسە بووە بە یەکێك لە یاساکانی ڕژێمی ئیشتراکیو دەڵێن هەموو کەس دەبێت ئیش بکات نەوەستێت، ڕەنج بکێشێت. دیارە ڕەنجەکەشی بۆ خۆیەتی، چونکە دەرەبەگو سەرمایەدار نەماون، تا ڕەنجی بخۆن. ئەوانە نەماوون، کە وەك زەروو، خوێنی بمژن. هەر لەبەر ئەوەشە کە هەموو کەسێکی چالاکی ئیشکەر ژیانی ڕووناکەو بەختیارەو خاوەنی ڕەنجو نانی خۆیەتیو هەموو کۆمەڵ، هەموو خەڵك دەستی ماندوویان لەسەر سکی تێرە.

دایـــك

(مەكسیم گۆركی)

مەكسیم گـۆركی لـە ئەدەیبـە هـەرە گـەورەكانی وڵاتـی سـۆڤیەت دەژمێردێت. ئاشكرایە كە پایەیەكی بەرزی بۆ دایك داناوەو خۆشەویستی دایكی لە دڵدا چەسپیوە، سێ چیرۆكی خۆی كە هەر سێكیان دەربارەی دایكو قارەمانێتی دایكێتییە دوای خۆی بەجێ هێشتووە.

ئەم چیرۆكە بچووكە یەكێكە لەو سێ چیرۆكە. دووانەكەی دیكەیان یەكێكیان لاسایی نامەیەو ئەوەی دییان چیرۆكی گەورەی بەناوبانگی (دایك)ە كە بۆ زۆربەی زمانەكانی جیهان وەرگێراوە.

ئەمەش چیرۆكەكەیە:

دایـــك

با زمان بە پیا هەڵدانی ئافرەتێك بكەینەوە، كە دایكە! دایك: سەرچاوەی ژیان!

ئـەم چـیرۆكە لـە تـەیمووری لـەنگی دڵرەقەوەیـە: جیهـانگیری، شـەلی خۆشبەخت، كە ویستی هەموو جیهان ژێرەو ژوور بكات.

ماوەی پـەنجا سـاڵ هـەموو جێگەیـەكی تێكـەڵ بـە خـوێن كـرد. شـارانو دەوڵەتانی لەژێر چەكمەی ئاسنینی خۆیدا وێرانكرد، وەك فیلێك پـێ بەسـەر شارە مێرووڵەدا بنێت... پێی دەنایە هـەر شـوێنێك، جۆگـای خـوێن بەدوایدا دەكشا، گەلێك كۆشكی بەرزكردەوە لە ئێسقانی (گەلە) بەردەسكراوەكان، لە تۆڵەی مەرگی (جانگیر)ی كوڕیدا، سـێ سـاڵی تـەواو تـۆز قاڵێك میهرەبـانیو بەزەیی لە سوچی دڵیدا جێی نەدەبووەوە.

با زمان بە پیا هەڵدانی دایك بکەینـەوە!. دایـك: ئـەو هێزەیـە کـە مـەرگ سەری زەبوونی بۆ دادەنوێنێت، چیرۆکی ڕاستەقینە لەدایك بگێڕینەوە: دایـك کە نۆکەرو خزمـەتکاری مـەرگ، تـەیمووری شـەلی دڵـرەق، لـە عاسـتی ئـەودا سەری ڕێزو قەدری دانەواند.

دەشـتی سـەوزو زەڕنگـاری (کـانی گـولان)، کـە بـە گوڵاڵـەو بـەیبون داپۆشرابوو شاعیرەکانی سەمەرقەند ناویان نابوو (دۆڵی گوڵ) لەو جێگەیەی کە منارە بەرزو شینەکانی شار لـە دوورەوە دەبینـران، تـەیموور جـەژنێکی گەورەی پێنج هەزار خێوەتی لە چەشنی بایەوان هەڵدابوو، کـە لـەبانی هـەر یەکێکیانەوە بە سەدان ئاڵای ئاورێشمین دەشەکایەوە!.

لـە ناوەڕاسـتی ئـەم چـادرانەدا، خێـوەتی تـەیموور وەك شـاژنێك لـەناو کارەکەراندا وەستابیت، لەسـەر دوازدەهەسـتوونی زێـڕ، کەهـەر یەکـەیان بـە قەدەر درێژ باڵای پیاوێك بـوو، هەڵـدرابوو، لـە چـوار سووچـی خێوەتەکـەدا، (چونکە چوارگۆشە بوو) چوار هەڵۆی زیوینیان داچـەقاندبوو، لـە ناوەڕاسـتی ئەواندا هەڵۆی ئێنجەمین: پادشای پادشاهان، تـەیموری دەسـەڵاتدار، لەسـەر تەختی فەرمانڕەوایی دانیشتبوو، ڕووکاری وەکو دەمی خەنجەرێکی پان بوو، کە بە خوێن سوور کرابێت: خوێنێ کە بە هەزاران جار لێیەوە لکابوو.

تەختی خێوەتەکە بە جوانترین‌و نایابترین ڕایەخ داپۆشـرابوو، سـێ سـەد بەرداخی زێڕینی پڕ لە شەرابیان دانابوو لەگەڵ هـەر شـتێکی نایابـدا، کـە بـۆ خوانی پاشایەتی بە کەڵك بێت، بەزم گێرەکان لە پشتی سـەری تـەیموورەوە جێگـای خۆیـان گـرت، لـە تەنیشتەوە هـیچ کـەس دانەدەنیشت، نزیکـانی‌و فەرماندەرانی‌و گەورە پیاوەکانی، هەموو لەبەر پێیدا دانیشتن.

نزیکترو خۆشەویست تر لەهەمووان (کرمانی) شاعیری سەرمەست بوو، کە تەیموور بواری دابوو لە هەرەتی سەرخۆشیدا گاڵتە بە سەرداری گەورە بکات، ئەو پیاوە جەنگاوییە بە سامە بداتە بەر توانج... دەبا زمان بۆ پیا هەڵدانی شاعیری بکەینەوە کە لە خوای تاكو تەنیا بەولاوە هیچ ناناسێت، وە لە قسەی هەقدا کۆڵ نادات.

لە هەرەتی جەژنو لە گەرمەی شانازیو گێرانەوەی شەڕانو سەرکەوتنەکاندا، کە پیاوەکانی تەیموور نوقمی سامی ئەو بوو بوون، لە ناکاو هاواری ژنێك وەك قریشکەی تەوارێك، لە چەشنی بروسکە کە بەناو هەور دا تێپەڕێت، گەیشتە گوێچکەی بەی دەسکەری (سوڵتان بایەزید).

ئەم دەنگەی بەلاوە ئاشنابوو، وە کاریشی لە دڵە زامارەکەی کرد، کە مەرگ هێلانەی تێدا کردبوو، فەرمانی دا بزانن ئەم هاوارە دوور لە شادییە لە کیوەیە؟ وەلامیان هێنا، کە لەژنێکی شێتی شپرزەوەیە، کراسێکی شڕی لەبەردایەو بە زبانی عەرەبی دەدوێتو دەیەوێت- بڵێ:

دەیەوێت- سەرداری گەورە ببینێت. فەرمانیدا، بیهێنین.

دوای پشوویەك، ژنەکە لە بەرامبەریدا وەستا، پێ خاووسو بەرگی شڕی لەبەردا بوو، پرچە شۆڕەکانی، سنگە ڕووتەکەی داپۆشیبوو، ڕواڵەتی وەك برنجە زەرد بوو، لە چاوەکانیدا گرنگیو لەخۆڕادیوی دەبینرا، دەستە گەنم ڕەنگەکانی کە هەرگیز نە دەلەزرین بۆ لای سەرداری شەل درێژ کردو، وتی:

(ئەرێ تۆی سوڵتان بایەزیدت شکاندووە؟ گوێ بگرە، تۆ هەر چییەك بکەیت، مرۆڤیتو منیش دایکم! تۆ مەرگ دەچێنیت، من ژیان دەبەخشم! گوناهت دەربارەی من کردووە، من هاتووم کە لای من گوناهی خۆت بلاڵێیتەوە! بیستوومە، کە دروشمی تۆ (دادپەروەریو دەسەلاتە)

باوەڕناکەم! بەڵام ویژدان گاڵتە دەدات، کە لەبەرانبەری منداڵ گوێ ڕادێر بیت! من دایکم!...

سەرداری شەل ئەوەندە زیرەكو وریا بوو، کە پەی بە تەوژمی پشت ئەم قسانە بەرێت.

بە ژنەکەی فەرموو دانیشێتو بەسەرهاتی خۆی بگێڕێتەوە. ژنەکە گوتی: ((من خەڵکی (سالرنۆ)م کەوا لە ئیتالیا لە وڵاتێکی دوور کە تۆ شارەزایی نیت. باوکم ماسیگر بوو، مێردەکەشم هەر ئەوە کاریبوو، بە دڵنیایی دەژیاو من مایەی بەختیاری ئەو بووم. منداڵێکم بوو لە هەموو منداڵان جوانتر بوو)).

لەم وەختەدا سەرداری پیر قسەی ژنەکەی بڕیو گوتی: ((وەك جانگیری کوڕم)) ژنەکە، گورجانە گوتی: (منداڵی من لەجوانیو ژیریدا هاوتای نەبوو). شەش ساڵانە بوو، کە دزانی دەریا ڕژانە قەراخی دەریای ئێمەو خەزوریو من گەلێکی دیکەیان کوشتو کوڕەکەمیان ڕفاند. ئەمە چوار ساڵە دنیای بە شوێندا دەپشکنم کەچی ئەوەتا لای تۆیە! بەوەشدا دەزانم، چونکە پیاوی بایەزید ئەو دزە دەریاییانە یان گرتو ئەمجارە تۆیش بایەزیدت شکاندو هەرچییەکی هەبوو کەوتە دەستت. جا خاتر جەمم ئاگات لە شوێنی کوڕی من هەیەو لەسەر تۆیە بمدەیتەوە! ئەوانەی لەوێ بوون هەموو دایانە پرمەی پێکەنین.

سەرکردەکانی سوپاو فەرماندەرانی وڵاتان کە خۆیان بە پسپۆر، دەزانی گوتیان: (ئەم ژنە شێتە! ماقوڵانو گەورەکانی هۆزیش دایانە پاڵ ئەوانو پشتوانیان لە قسەکەیانکرد، بەڵام کرمانی شاعیر. تەنیا کەسێك بوو، کە

پێنەکەنی، بەڵکو وردبووەوە، بە بیرا چوو، ڕاستەوخۆ سەرنجی ژنەکەی دەدا.

تەیموری شەلیش بەسەر سوورماوییەوە تێیدەڕوانی. ئنجا شاعیر لەژێر لێوییەوە، گوتی: ((بەڵی شێتە وەك ئەو ژنانەی جگەر گۆشەیان لە کیس چوو بێت!)). لە دواییدا فەرماندەری فەرماندەران، دوژمنی ئاسایش و هێمنی گوتی: ((ژنەکە! لەو وڵاتە نادیارییەوە چۆن گەیشتیتە ئێرە؟، دەست ئەو پیاوانەی، لە جانەوەری کێوی دڕندە ترن خۆت ڕزگار کردو بێ چەك و تەنیا ڕێگات گرتە بەر؟! چەك تەنیا پشتیوانی مرۆڤی بێدەسەڵاتەو تاقە دۆستێکە، کە ئینسان تا ئەو وەختەی بتوانێت بە چاکی بەکار بهێنێت گزیی ناکات!)). با سەر دانەوێنن بۆ گەورەیی ئافرەت، ئەو ئافرەتەی کە دایکەو خۆشەویستی ئەو تەگەرەو بەر هەڵست ناناسێت وە بە مەمکی خۆی ڕێگا لە دنیا دەکاتەوە. هەموو شتێکی باش لە ئادەمیزاددا بە ڕوو بۆی تیشکی ڕۆژو شیری دایکەوە ئەمەیە، کە خۆشەویستی ژیانمان فێر دەکات.

ژنەکە گوتی: ((من لە گەڕانەکەمدا هەر تووشی دەریاییەك بووم، کە ئەویش پڕ بوو لە دوورگەو گەمیی ڕاوی توانیم بە کۆمەکی ئەوان لێی بپەڕمەوە. مرۆڤ کاتێك بە شوێنی خۆشەویستێکدا دەگەڕێت هەموو شتێك ئامادە دەبینێت بۆ خزمەتی خۆی. پەڕینەوەی ڕووبار بە مەلە بۆ کەسێك، کە لە قەراخ ئاو هاتبێتە دنیاوە کارێکی ئەوەندە گران نییە)).

لەم وەختەدا کرمانی گوتی: ((... کۆسار بەلای خۆشەویستەوە، وەك دەشت و نەرمان تەخت دەبێت!)) ژنە لەسەری ڕۆیشت: وە تووشی جانەوەرانی سامناکی کێوی بووم، بەڵام هەموو جانەوەرێك دڵێکی هەیە، من لەگەڵ ئەواندا، هەر بەو جۆرە کە لەگەڵ تۆدا ئەدوێم، قسەم دەکرد، ئەوانیش

وەختێ، کە دەمگوت دایکم، باوەڕیان پێدەکردم، دڵیان پێم دەسووتا، بۆچی جانەوەرانی دڕندەی کێویش بەچکەی خۆیان خۆش ناوێت! بۆ پاراستنی گیانیان تەقەلا نادەن؟!) ژنە لەسەر قسەکانی ڕۆیشت: ((پیاو لەبەر چاوی دایکدا لە منداڵێك زیاتر نییە، تۆ دەکرێت حاشا لە بوونی خوا بکەیت)).

ژنە لەم کاتەدا قیژاندی: ((خێراکە! کوڕەکەم بدەرەوە، ئەمن دایکی ئەمو خۆشم دەوێت!))

با سەر بۆ گەورەیی ئافرەت دابنەوێنین. ئافرەتە کە موساو عیساو موحەمەدی خستۆتەوە، ئەوە کە گەورە پیاوان دێنێتە دنیا، جیهان بە هەرچییەکەوە بنازێت لەدایکەوەیە...

خاپوورکەری شاران، ئەو شەلە زۆردارە، کەوتە وتووێژی پاش بێدەنگییەکی درێژ بە وانەی لە دەوروبەری بوون گوتی: ((من تەیموری خواپەرەست، ئەوەی پێویستە بگوترێت بە ئێوە دەڵێم: ماوەیەکی زۆر دەژیمو دنیا لەژێر پێمدا دەناڵێنێت، سێ ساڵە لە تۆڵەی جانگیری کوڕمدا دنیام خەڵتانی خوێن کردووە)) بەدرێژایی ئەم ماوەیە خەڵك لەبەر خاتری شارانو وڵاتان لەگەڵ مندا جەنگاونو هیچ کەس سەبارەت بە ئینسان بە گژمدا نەهاتووە! مرۆڤ هیچ کاتێك ڕێزو نرخی بەلامەوە نەبووە، من ئەو تەیموورەم کە لە پاش بەی دەسکرن، بە بایەزیدی گوت: بڕوا ناکەم شارانو خەڵکی شاران بەلای خواوە نرخێکیان ببێت، وە ئەو لە زنجیردا بوو من لە کاتێکدا ژیانم بەلامەوە وەك ژەهر تاڵبوو، تەماشای چارەڕەشی ئەوەم دەکرد، لەبەرامبەر یەکێکی وەك مندا ئەوەتا ژنێك دانیشتووە هەستو بیرێکی لەمندا هەڵگیرساندووە، کە تا ئێستا نەم دیوە بە خۆمەوە. ئەم بە جۆری لەگەڵ مندا دەدوێت، خێرخوازی منە، ئەم ناپاڕێتەوەو تکا ناکات، ئەم

دەیـەوێتو داوا دەکـات. ئێـستا ڕازی تـەوژمی ئـەم ژنـە تێدەگـەم، ئـەم خۆشەویستی لە دڵدایە، ئەو خۆشەویستییە وای لێدەکات، کە منداڵەکەی بـە ریشەی ژیانی.... بزانێت...

زۆردار، کە کوڕەکەی خۆی بیرکەوتبووەوە، دەیناڵاند، لە دوای پشوویەك ڕوویکردە پیاوەکانیو گووتی: ((هەر ئێستا سێ سەد سوار لـە سەرانسەری ناوچەی فەرمانڕەوایی مندا بۆ دۆزینەوەی کوڕی ئـەم ژنـە، بکەونـە ڕێ، ئـەم ژنـە لێـرە دەمێنێتـەوەو منـیش بـە دیاریـەوە دادەنیـشم تـا کوڕەکـەی دەدۆزێتەوە، خۆشی لەو کەسەی کوڕی ئەم ژنە بێنێتەوە)). ژنە بزەیەکی بۆ کردوو، ئەویش کشومات سـەری بـۆ ژنەکـە دانەوانـد، کرمـانیش دەس بـەجێ دەستە شیعرێکی تاریخی ژنێکدا کە عەشقی دایکانەی لەسەردایە خوێندەوە.

** ** **

... ئەمە هەموو وایە: هەر وشـەیەك کـە لێـرەدا دانـراوە ڕاسـتە، دایکـانی ئێمە ئەمە دەزانن، لەوان بپرسە پێتدەڵێن:

((بـەڵێ ئەمانـە ڕاسـتن، لەسـەرەتاوە، ڕاسـتبوونو هـەتا هەتایـە ڕاسـت دەبن، ئێمـەی دایکـان لـە مـەرگ بـەهێزترین، ئێمـەین کـە بـۆ دنیـا هەمیشە پسپۆڕو شاعیرو پاڵەوان دێنینە بەرهەم، وە هەر شتێك کە مرۆڤ لـە سـایەیدا بگاتە سەربەرزی، شانازیی پێدەبەخشین...)).

لێکدانەوەی وشەکان:

چەکمەی ئاسنین : جۆرە پێڵاوێك بوو
گوڵاڵەو بەیبوون : گوڵ تەخوێنو بەیبوون
بایەوان : خێوەتی پاپۆڕ
تەوار : هەڵۆی مێ
بڵاڵێیتەوە : بکەڤی زارەزار
کوسار : دەشتی بن چیا

گفتوگۆ:

١. لەبەر چی دایك بەلای (مەکسیم گۆرکی)یەوە ئەو پایە بەرزەی هەبووە؟
٢. تەیمووری دڵرەقو شاران خاپوورکەرو خوێنرێژ چ هەڵوێستێکی نواند بەرامبەر دایکەکە؟
٣. مەبەستی (مەکسیم گۆرکی) لە چیرۆکەکە چییە؟
٤. ئایا دەتوانیت چەند دێڕێك دەربارەی ژیانو بەسەرهاتی (مەکسیم گۆرکی) بنووسیت؟ هەروەها دەربارەی چیرۆکە گرنگەکەی (دایك) چی دەزانیت؟

پێرست